

Selye János Egyetem
Tanárképző Kar

SZARKA LÁSZLÓ

**Fejezetek
a magyar-szlovák kapcsolatok
19. századi történetéből**

Fejezetek a magyar-szlovák kapcsolatok 19. századi történetéből

Szakmai lektor: Dr. habil. Liszka József, CSc.
Bajcsi Ildikó, PhD.

© Szarka László

© Selye János Egyetem, 2022

ISBN 978-80-8122-417-1

Selye János Egyetem Tanárképző Kar
Pedagógická fakulta Univerzity J. Selyeho

Szarka László

Fejezetek a magyar-szlovák kapcsolatok 19. századi történetéből

Komárom, 2022

Tartalom

1. Felső-Magyarország 18–19. századi nemzeti térkijelölési kísérletei	7
1.1. A felvidéki hungarus világtól Slovenskóig	8
1.2. Nyelvharcolok, nemzeti mozgalmak és a polgárosodás térfogalmi	10
2. Nemzetfelfogások konfliktusa. Magyarok és szlovákok 1848/1849-ben	15
3. A magyar–szlovák kiegyezés elmulasztott lehetőségei 1861-1868	29
3.1. A szlovák nemzeti memorandum autonómiakövetelése	29
3.2. 1868:XLIV. tc. – a magyar nemzetállam és a nemzetiségi egyenjogúság	32
4. Magyarosodás vagy magyarosítás? A dualizmus kori asszimilációs konfliktus	41
4.1. A felvidéki magyarosítás ideológiája és zsákutcája	41
4.2. A nemzetiségi népoktatás modernizációja és magyarosítása	47
4.3. Az asszimiláció kultúrája	51
5. A magyar-szlovák viszony a dualizmus félévszázadában	55
5.1. A szlovák kérdés helye a magyar kormányzati politikában	55
5.2. Nemzetiségpolitikai konfliktusok a szlovák régióban	57
5.3. Nemzetiségi paktumpolitika és a Nagy Háború első éve	62
6. Megkésített magyar–szlovák kiegyezési kísérletek	69
6.1. Károlyi Mihály kormányának szlovák politikája	69
6.2. A közvetett szlovák önrendelkezés	71
6.3. A belső önrendelkezés megkésített alternatívái	74
6.4. A történeti magyar állam felbomlása és a szlovákok	75
6.5. A szlovák kérdés Jászi Oszkár nemzetiségi politikájában	79
6.5.1. A budapesti szlovák tárgyalások	80
6.5.2. A két kantonterv	82
6.5.3. A nemzetiségi néptörvények	83
7. Záró megjegyzések	86
Szakirodalmi válogatás	90

1. Felső-Magyarország 18–19. századi nemzeti térkijelölési kísérletei

Az 1526. évi vesztes mohácsi csata és II. Jagelló magyar és cseh király tragikus halála után a veszélyeztetett helyzetbe került osztrák, cseh, magyar területek társulásával létrejött Habsburg Monarchia. A magyar trónra egyformán igényt tartó Szapolyai I. János és I. Habsburg Ferdinánd trónviszályából, osztozkodásából a Cseh és a Magyar Királyság a Habsburgok, Erdély pedig fokozatosan önálló fejedelemséggé vált.

A Királyság török által nem meghódított területein, a Duna bal- és a Tisza jobb parti felső részeit – *partes superiores regni Hungariae* – az északi végvárrendszer védte. A török által nem megszállt másik összefüggő területet a dunántúli részek – *partes regni Hungariae Cisdanubianae* – alkották, a kettő középpontjában Pozsonnyal. Az oszmán hódítás másfél évszázadában így jöttek létre a hatalmi viszonyoktól függő, regionális elkülönülés formái. Így például a kamarai- és bányai igazgatásban, a katonai és polgári közigazgatásában a megyei szint felett vagy éppen azt pótolva a 16–17. században végig jelen voltak a *felső vidék* sajátos regionális alakzatai, természetesen függetlenül az ott élők vallási, nyelvi hovatartozásától.

A német többségű bányavárosok, bányatelepek közül, a Bécstől távolabb eső, felső-és alsó-szepességi területek alkották a felső-magyarországi bányaterületet. Az itteni bányabevételek kezelését szolgálta az 1567-ben Kassán létrehozott a Szepességi Kamara. A Fuggererek és Thurzók 16. század eleji, közös körmöci bányavállalkozásai idején rövid ideig világszerte Garam-menti ezüst- és rézbányákat – Körmöc-, Selmec- és Bélabányát – alsó-magyarországinak nevezték.

A katonai közigazgatásban a felföldi megyék közül a Duna bal partján fekvő Nyitra, Hont, Bars, Zólyom megyék a bányavidéki főkapitánysághoz, a Tisza jobboldali forrásvidékéhez tartozó Gömör, Abaúj, Torna, Szepes, Sáros pedig a Kassa központú felső-magyarországi főkapitánysághoz tartoztak. De akadtak más felföldi regionális elképzelések, mint például a szepesi hercegség Szapolyaihoz kötődő terve, vagy a Szatmártól Nagyszombatig kijelölt úgynevezett kassai vajdaság törökök által felvetett koncepciója. Bocskai, Thököly *tót királysága* mögött jórészt éppen ez utóbbit vélhetjük.

A Magyar Királyság észak-magyarországi megyéinek önálló országrészként való (ön)értelmezésében az Erdélyi Fejedelemséggel, a Hódoltsággal, vagy éppen a Királyi Magyarország dunántúli részeivel szembeni különbségeknek hangot adva, az ország három részre osztásától kezdve, időről-időre meg-megjelent a névleges elkülönülés és a szimbolikus elhatárolódás igénye és valósága. A Kassa központú 16–18. századi „Felső-Magyarország” mellett a bécsi bányaigazgatási szempontból „Alsó-Magyarországnak” nevezett Garam–Vág közötti térség, illetve a Dunán-inneni országrész alkotta a felföldi megyék másik területi alegységét.

Itt, ezen a területen alakult ki 1563 után – Nyitra, Surány, Léva, majd Érsekújvár központtal – a bányavidéki főkapitányság, amely a 16. század végén már Pozsonytól egészen Gömör megyéig húzódott. Az említett törökök tervek erdélyihez hasonló, felső-magyarországi vazallus állam megteremtésére csak 1682-ben került sor, amikor Thököly Imre vezetésével a Felföld Zólyom, Liptó megyétől az erdélyi határig terjedő keleti részén alig két és fél évig a *Felső-Magyarországi Fejedelemség* – törökül *Orta Maçar* – kialakult és fennállott.

1.1. A felvidéki hungarus világtól Slovenskóig

A 18. században a Zólyom megyei Ocsova községben született Bél Mátyás (1684–1749) munkássága fémjelezte a szlovák etnikai hátterű hungarus értelmiségi habitust. Magyarországot történeti, földrajzi és néprajzi szempontok alapján elsőként leíró hatalmas művének, a *Notitiae Hungariae novae historico-geographica* (Az újkori Magyarország történeti-földrajzi ismertetése) c. munkájának életében megjelent öt kötete főként a felső-magyarországi megyéket tartalmazta. Bél a 18. századi telepítések során az egész Alföldön és az ország középső részeire letelepített szlovákokat is nyomon követte: Pest megyei kötetében a megyét újratelepítő szlovákokat – németekéhez fogható szorgalmuk miatt – a legszívesebben látott telepések közt említette.

Mára a magyar és a szlovák történetírásban már konszenzus alakult ki abban a kérdésben, Bél Mátyás a soknyelvű magyarországi hungarus műveltség kiemelkedő személyisége volt. Együtt munkatársaival – mint például az ugyancsak szlovák származású Mikoviny Sámuel (1700–1750), Pozsony vármegye földmérő mérnökével, a Bél által vezetett pozsonyi evangélikus líceumban tanító Tomka-Szászky Jánossal (1700–1762) vezető szerepet játszottak a korabeli magyarországi művelődési életben. Épp úgy, mint

a bécsi udvar felföldi szláv gyökerű hungarus tudatú főembere, Mária Terézia egyik legfontosabb tanácsadója, a Trencsén megyei Kollár Ádám Ferenc (1718–1783), aki a magyarországi rendek kiváltságait bírálva nem titkolta a maga szláv-szlovák származását.

Bél Mátyás a maga saját nyelvi-kulturális kötődését így fogalmazta meg: *lingua Slavus, natione Hungarus, eruditione Germanus*. Azaz szláv-szlovák anyanyelvű, magyar nemzethez tartozó és német műveltségű. Ez a hármas kötődés és identitás, a felföldi poliglott városok – Losonc, Alsósztrégova, Besztercebánya, Pozsony – evangélikus latin iskoláiban, a szlovák többségű régió természetes soknyelvű közegében és persze a korabeli honorácior értelmiség körökben magától értetődőnek számított.

Aligha véletlen, hogy az 1718-ban Lőcsén megjelent német iskolai nyelvtankönyvében ország legerterjedtebb nyelvei közt említette a felső-magyarországi szlovákokat, amelyet – a kor domináns felfogása szerint – az egyetemes szláv nyelv egyik nyelvjárásaként szláv nyelv néven említ. „Máskülönben a szláv nyelvet az egész Magyarországon sok felé használják, s mindazon területen beszélik, amely nyugat és észak irányába nyúlik és Morvaországgal, Sziléziával és Lengyelországgal határos, és összesen 13 megyére terjed ki: Pozsony, Nyitra, Trencsén, Árva, Liptó, Turóc, Bars, Zólyom, a két Hont, Nógrád, Gömör és Sáros megyékre, nem említve itt a szinte egész Magyarországon szétszórt településeket.”

A szlovák, magyar, német, rutén, zsidó népességű felföldi megyék és városok sajátos etnikai „rendjére” és „tájképére” hagyatkozó 18. századi szelíd értelmiségi felfedezések, hungarus fogantatású enciklopédikus összegzések valójában a felvilágosult abszolutizmus racionális közigazgatási alternatíváit szolgálták. A reális etnikai, etnopolitikai helyzet felmérésében azonban már ekkor megjelentek az egymással szembenálló német, magyar és szlovák etnikai, kulturális, vallási csoportérdekek.

Egy generációval később a Trencsén megyei Lipszky János (1766–1826), az eperjesi Korabinszky János Mátyás (1740–1811) térképein érzékelhetőek ezek a hangsúly-módosulások. A legerősebben persze a felsoroltaknál erősebb szlovák öntudattal megáldott Nógrád megyei Csaplovics Jánosnál (1780–1847), a magyarországi néprajz egyik megalapítója. Különösen Csaplovics szlovákokat mindenütt pozitívan kiemelő statisztikai feldolgozásaiban fedezhetőek fel a szerző saját etnikai közösséget előnyben részesítő, esetenként felnagyító szándékai.

Itt kell szólni a szlovákok által lakott felső-magyarországi kompakt etnikai tér szlovák önmegjelöléséről, a legkésőbb a 17. század közepétől adatolható *Slovensko* kifejezés tartalmi fejlődéséről. A szlovák nemzeti tudat kialakulásával foglalkozó Kiss László úgy látja: „...nincs egység a „Szlovákia” (*Slovensko*) elnevezés kérdésében sem. Vannak olyan

szlovák kutatók, akik a felső-magyarországi szláv régiót (legkésőbb a 11–12. századtól kezdve) „Szlóvákiának” nevezik, annak ellenére, hogy a *Slovensko* megnevezés – egy magyar vélemény szerint – adatolhatóan csak 1685-től fordul elő. (Etnikai régió értelemben vett használata eszerint csak a 18. századtól gyökeresedhetett meg.)”

Kiss Gy. Csaba szerint a *Slovensko* fogalom és használata a 19. század közepéig nem volt egyértelmű. Látni kell, hogy a II. József 1784. évi németesítő nyelvrendelete és a magyar nyelvnek hivatalos nyelvként való alkalmazását elrendelő 1844. évi II. törvény közti évtizedekben folyamatosan zajló magyar–szlovák nyelvharc kiéleződése nagymértékben hozzájárult a szlovák értelmiségi körök – főleg a katolikus és evangélikus papság – nemzeti tudatának megerősödéséhez. Jórészt ezzel függött össze, hogy a szlovák népnyelvben korábban is meglévő distinkció, a történeti Magyarország (Uhorsko) és a magyarok lakta területek – *Dolnaky, Mađary, Mađária* –, illetve Felső-Magyarország (Horniaky) szlovák etnikai területeinek megkülönböztetése érdekében általánossá kezdett válni a *Slovensko* mint etnikai-nemzeti térkijelölő fogalom.

Fontos itt jelezni, hogy ebben az időszakban a *Felvidék* kifejezést még nem vagy nagyon ritkán használták. Kiss László szerint azokat a régebbi keletű terméjelöléseket alkalmazták, amelyekben a történeti tájszemlélet népi hagyományai éltek tovább. „A reformkori sajtóban tehát gyakori volt az Alsó-Magyarországgal szembeállított Felső- (vagy „éjszaki”) Magyarország, illetve az Alfölddel szembehelyezett Felföld megnevezés...”

Az elmúlt időszak szlovák és magyar történetírásában tisztulni látszik a kép. A források alapján egyre nyilvánvalóbb, hogy a *Slovensko* kifejezés eredetileg a „magyarság” analógiájára területi kötődés nélkül a szlovák nyelvjárásokat beszélők gyűjtőneveként, „szlovákság” értelemben jelent meg a 17–18. századi forrásokban. Másrészt a 18. század elejétől kezdve a szlovák többségű megyék, tájegységek etnikai és térbeli közösségének megnevezésére kezdték használni. Ezzel együtt a mai szlovák állam nevével való egybeesés miatt ma már néhány szlovákiai történész – Elena Mannová, Peter Šoltés, Vörös László – is problematikusnak érzi a *Slovensko* kifejezés 1918 előtti alkalmazását, mert az a 20. századi és a mai szlovák államterülettel való azonosítást is lehetővé teszi.

1.2 Nyelvharcol, nemzeti mozgalmak és a polgárosodás térfogalmi

Tény, hogy a 18. század vége felé, a 19. század első harmadában a felében a felső-magyarországi területek többségi nemzetisége, a közép- és újkor évszázadai alatt fokozatosan

nyelvileg, tudatilag is önállósuló szlovák nemzetiség egyre inkább magától értetődően és egyre gyakrabban *Slovensko* névvel határozta meg a maga etnikai területét. Ez a megjelenés azonban elsődlegesen a szlovák etnikai csoport kulturális, nyelvi, azaz nem térbeli határokkal jelölt közösségét jelentette, amint azt például a szlovák nemzeti mozgalom meghatározó személyiségének, Ľudovít Štúrnak (1802–1894), vagy a reformkori nyelvharcolók több más szlovák nemzetvédő iratának szövege is tanúsítja.

A 19. század első felében, különösen a reformkor két évtizedében, a magyar nyelv latinnal és némettel szembeni egyenjogúsítását szorgalmazó magyar nemzeti mozgalom nyomására egymást érték a magyar országgyűlés által elfogadott nyelvtörvények. Ezek életbeléptetése elsősorban a nem magyar többségű felföldi megyékben és városokban rendre ellenállásba ütközött és elakadt.

A szlovák többségű megyék rendi közgyűlései hol magyar, hol meg latin nyelvű beadványokban igyekeztek kitérni a magyar bevezetését sürgető magyar megyék körleveleire válaszolva. Így például Szabolcs vármegye rendjeinek körlevelére válaszolva Sáros megye 1805. augusztus 5-én a magyarul nem tudó helyi szlovák és rutén lakosoknak, köztük számos nemesi família tagjainak az érdekeit védve, a latin hivatalos nyelv megtartása mellett érvelt. "De vajon micsoda igazsággal, micsoda jussal és lelkiismerettel zárhatnánk ki a haza tanácskozásaiból egy oly törzsekész magyar vért, akinek őse sok vérenek kiöntésével anyaföldünket szerzette, csak azért, hogy vagy édes szüleinek tehetetlensége, vagy egyéb mostoha környüállások miatt vagy egészen (sic) vagy annyira meg nem tanulhatta a magyar nyelvet, hogy azt ékesen szájából kijehesse."

Hasonlóképpen a Liptó vármegyei nemesi közgyűlés is amellett érvelt, hogy a magyar nyelv hivatalokba, igazságszolgáltatásba, oktatásba való bevezetése – „mivel az egész hazát sokféle nemzet és vallást ellepte”, csakis fokozatosan történhet. Merthogy szerintük a magyar nyelv mindaddig „közönségessé nem lehet”, „amíg az ország azon részeinek is, ahol a magyar nyelv nem mindennapi és nem anyanyelv, az ő helyes megtanulásán oly mód nem nyújtatik, mely által mind magát a magyar szólást, mind a szükséges tudományokat ezen a nyelven megtanulhassák”.

Annak ellenére, hogy az egymást érő nyelvtörvényeknek engedelmessé a 19. század első felében a felföldi vármegyei sorra vezették be a hivatali nyelvhasználatba a magyar nyelvet, a vármegyei életét irányító nemesség soraiban mindig is akadtak ellenzői az erőltetett magyarosításnak. Ennek egyik legjobb példája Zólyom vármegye 1843. évi követutasítása, amelyben a felföldi szlovák nyelvű megyék számára a magyar nyelv tanításához és tanulásához szükséges oktatási és pénzügyi feltételek megteremtésének kö-

vetelésére utasították követeket, mondván a magyar nyelv kötelező tudása senkitől sem kényszeríthető ki. „De mivel a magyar nyelvről alkotott és alkotandó törvényeknek ily céljuk nem lehet, és ha létezne is oly kényszerítő törvény, és arra nézve ily ellenszegülés tapasztaltatnék, azt tüstént meg kellene változtatni, hogy minden honfitársnak saját nyelv és nemzetisége sértetlenül fennmaradjon. Ugyanazért a követ urak azon lesznek, hogy a nemzeti magyar nyelv ügyében, hivatalos és diplomatikai kört kivéve, inkább ajánló, mint kényszerítő s oly törvények alkottassanak, melyek honfitársaiknak a magyar nyelv megtanulására inkább alkalmat nyújtsanak, mintsem őket arra szorítsák.”

A magyar nyelv felföldi bevezetésének sürgetésében, terjesztésében különösen a vegyes nemzetiségű vármegyék bizonyultak aktívnak. Pozsony megye például 1832. december 10-i közgyűlésén különbizottságot állított fel a megye nyelvi viszonyainak megfigyelésére és befolyásolására. A magyar és szlovák nyelvű lakosok aránya szerint öt kategóriába – teljesen magyar, magyar többségű, szlovák-német többségű, a magyar nyelvterülethez közel fekvő nem magyar többségű és a magyar nyelvterülettől távol fekvő nem magyar többségű településekre – osztották a megye falvait és városait, s különböző kötelező magyar nyelvű iskolai és templomi kötelezettségeket írtak elé. Emellett olyan alapítvány létrehozását is előkészítették, amely arra lett volna hivatott, hogy lehetővé tegye a magyar nyelv elsajátítása érdekében a szlovák és német gyermekeknek „magyar helységekre cserébe vagy szolgálatba adását”.

Erre a területre vonatkozóan a 19. század első felének heves nyelvi harcait követően az 1840-es évek elejétől a szlovák nemzeti mozgalom vezetői politikai, közjogi programokat dolgoztak ki, s azok megvalósításához igyekeztek hol az udvarnál, hol a többi magyarországi nemzeti mozgalomnál, esetenként a magyar országgyűlésen, illetve kormányban is támogatást szerezni. A felső-magyarországi szlovák többségű, illetve szlovák népességű terület s annak etnikai alapozású meghatározása, majd pedig a közjogi elhatárolás követelése így vált a 19. század második felére a szlovák nemzeti mozgalom területi programjának központi elemévé.

A 19. század első felében az ország etnikai szerkezetét a galíciai zsidóság bevándorlása, valamint az észak-déli irányú belső vándormozgalmak, valamint az városfejlődés korai szakaszának migrációs hatásai alakították tovább, lényegesen nem befolyásolva a 18. század folyamán kialakult nemzetiségi szerkezetet. Fontos változást hozott azonban a reformkor az etnikai, különösen a nyelvi, kulturális különbözőségek körül kialakult tudományos, publicisztikai vitákkal, *nyelvharcokkal*.

A „holt” latin helyére aspiráló némettel szemben a soknyelvű Magyarországon a ma-

gyar nyelv egyenjogúsítását középpontba helyező, de a többi nemzeti nyelvre nézve hátrányos következményekkel járó korai nyelvtörvények jórészt alkalmatlanok voltak a latin és a német további hivatalos használatával jellemezhető korabeli nyelvi viszonyok megváltoztatására. Ezzel együtt a nyelvi kérdés, a magyar nyelv hivatalos és ki zárólagos alkalmazása 1825 után magyar szempontból elsőrangú nemzeti kérdéssé, szlovák részről viszont a nemzeti egyenjogúság, az országon belüli nemzetiségi béke próbakövévé vált.

Az 1848. évi forradalmak során a nyelvi egyenjogúság követelése a nemzeti mozgalmak politikai törekvéseinek alapzataként, a területi autonómia programjával kiegészülve a magyarországi nemzetek közt kirobbant testvérháborúk eszmei hátterét alkotta. Az önkényuralmi korszak és az alkotmányos provizórium idején a centralizáció és a megyei bázison nyugvó decentralizáció csatájából végül a magyar közjogi tradíciók kerültek ki győztesen, ami az ország etnikai alapozású, belső föderalizálódását eleve lehetetlenné tette. Jóllehet a hódoltság területek eredeti népességének radikális megfogyatkozását pótolni hivatott külső és belső telepítésekkel több régióban – pl. a temesi Bánságban, Bácskában, Szatmárban, Tolna és Baranya megyében, az úgynevezett *schwäbische Türkei* területén sajátos etnikai mozaikszervezetek alakultak ki, és mint egyes etnikumú területek nem rendelkeztek olyan történeti hagyományokkal, elkülönülési potenciállal, mint az erdélyi, szepességi szász vidékek vagy a kompakt román, rutén, szlovák, szerb területek.

Ezzel együtt az ország északi, déli, keleti peremrégióiban és Erdélyben lezajlott milliós nagyságrendű telepítések nyomán végbement etnikai változások a mindenkori magyar politikai elitekben erős fenyegetettség- és veszélyérzést váltottak ki. Paradox módon azonban a német, szlovák, rutén, román telepítések etnikai következményeit a reformkortól kezdődően erős magyarosodási folyamatok tompították, ami főként az újonnan szlovák jellegű telepített enklávék városaiban – Nyíregyházán, Szarvason, Békéscsabán, Kiskörösön, Aszódon – érezte a hatását.

Az 1867 és 1918 közötti dualizmus kori Magyarország etnikai szerkezetét befolyásoló tényezőket, tendenciákat a következőképpen foglalhatjuk össze. A központi terület gazdasági övezeteibe, mindenekelőtt Budapestre erőteljes migrációs folyamatok irányultak, ami a magyar lakta régió kívülről a szlovák, rutén, német régiók migrációs veszteségeit okozta. A 19. század második felében felgyorsult pesti, budai magyarosodásnál ugyan lassabban, de mégis folyamatosan növekvő mértékben váltak magyar jellegűvé a nemzetiségi régiók központi városai: Pozsony, Kassa, Ungvár, Arad, Újvidék és az ipari központok: Trencsén, Besztercebánya, Déva, Vajdahunyad. Közülük Kassa már a 19.

század végén erős magyar többséggel rendelkezett.

A tömeges tengerentúli kivándorlás és a belső vándorlás asszimilációs mellékhatásai a dualizmus évtizedeiben közel másfél milliós asszimilációs nyereséget jelentettek a magyarság számára. A zsidóság nyelv- és etnikai identitásváltása szintén több százezerrel növelte a magyar anyanyelvűek számát, ami különösen a nemzetiségi régiók városaiban éreztette hatását.

1890-től kezdődően a magyar kormányok erőteljes magyarosítási akciókat kezdeményeztek, illetve támogattak a közigazgatás, a közművelődés, a közoktatás terén, s részben a gazdasági életben. A nemzetiségi közoktatási intézmények száma radikálisan csökkent. A nemzetiségi társadalmak társadalmi szerkezetében az értelmiségi, vállalkozói középosztály jellegű rétegek elvékonyodtak, a magyar társadalomhoz képest csak a német közösségek tudtak lépést tartani.

A korszak hét népszámlálása által rögzített dinamikus asszimilációs folyamatok mögött kétségkívül igen nagy szerepet játszottak a gazdasági, társadalmi, modernizációs folyamatok. A belső és külső migráció, az iparosodás és urbanizáció százezer számra szakított el embereket, családokat eredeti szülő- és lakóhelyüktől, új nyelvi és kulturális környezetükben pedig szinte rákényszerítette őket a magyar nyelv elsajátítására. Ezt a folyamatot a társadalmi mobilitás és a mértékadó társadalmi minták vonzereje még inkább felerősítette. Ugyanakkor a nemzetállami intézményrendszer, a közigazgatás, közoktatás, a modern közvélemény-formáló sajtó, a tömegkultúra erős magyarosító hatást fejtett ki, amivel szemben az egyházi autonómiával sem rendelkező nemzeti társadalmak, mint pl. a szlovákság vagy a katolikus svábság meglehetősen kiszolgáltatott helyzetekbe jutott.

2. Nemzetfelfogások konfliktusa, Magyarok és szlovákok 1848/1849-ben

Kelet-Közép-Európa nemzetépítő nacionalizmusai számára az 1848. évi polgári forradalmak egyszerre jelentették saját etnikai társadalmuk tömeges mozgósításának eredményét, illetve a nemzeti célok jegyében kirobbantott fegyveres felkelések, testvér- és polgárháborúk konfliktusainak drámai tapasztalatát. Annak ellenére, hogy a magyarországi nem magyar nemzeti mozgalmak és a magyar forradalom tragikus összeütközései jórészt a nemzeti jogok, politikai célok és a közös hazáról alkotott hosszú távú államjogi elképzelések különbségeire voltak visszavezethetőek, mindkét oldalon már 1849 tavaszán–nyarán sokan belátták a nemzeti szembenállások hiábavalóságát.

Az is tény persze, hogy a bécsi udvar mindent megtett a horvátok, szerbek, románok és szlovákok a magyar kormánnyal szembeni fellépése érdekében, miközben lojalitásvakat a igyekezett visszafogott és korlátozott érvényű nemzetiségpolitikai engedményekkel honorálni. 1848–1849 magyar kormányzó körei – mindenekelőtt Kossuth Lajos (1802–1894) és Szemere Bertalan (1812–1864), Eötvös József (1798–1883) és Teleki László (1811–1861) – jórészt már a szabadságharc záró szakaszában tisztába jöttek a nemzeti mozgalmak természetével. Kénytelenek voltak belátni, nem lehet kizárólag a polgári egyenlőségszmény és szabadságjogok érvényesülésétől, az érdekegyeztetés elveinek gyakorlatba ültetésétől elvárni a nemzeti egyenjogúság összetett működési rendjének megszületését, sem a nem magyar népek azonosulását a polgári Magyarországgal.

Megkésett felismeréseik mélységét jól jelezte a „kisebb nemzetiségekről” szóló törvénytervezet, amelyet 1849. július 28-án Szemere Bertalan miniszterelnök és Kossuth kormányzó előterjesztése alapján – rövid, de heves viták után – a szegedi országgyűlés elfogadott. Ez végre szakítani próbált azzal a Szemere szavai szerint „arisztokratikus” magyar felfogással, amely „más népiségek követeléseivel” szemben csak a magyar nemzet jogait kívánta demokratikus alapokra helyezni. A *Magyarország határai közt létező minden nemzetiségek szabad kifejlődésének biztosításáról* rendelkező országgyűlési határozat a hatalmát 1849 augusztusában elvesztő forradalmi nemzedék nemzetiségpolitikai önkorrekciónak és szándéknyilatkozatának tekinthető, ami majd később, az alkotmányos viszonyok helyreállítását követő 1861. évi nemzetiségpolitikai újrakezdés idején fontos kiindulóponttá vált.

A szabadságharc súlyos erdélyi, délvidéki és a kevésbé kiterjedt felföldi nemzetiségi beháború, a horvát–magyar konfliktusok látszólag egyértelművé tették, hogy a 19. század közepétől a magyar államiság megújítása, tartós alapokra helyezése többé nem képzelhető el az ország lakosságának nagyobbik felét kitevő nemzetiségekkel – mint közösségekkel – való kiegyezés(ek) nélkül. Ami azt is jelentette, hogy a magyar kérdés pozitív megoldási alternatívái ekkortól kezdve már nemcsak a Monarchia államjogi belső viszonyainak rendezésétől, hanem a nemzetiségi kérdés államjogi szintre emelt megoldásától és a különböző státusokban élő dunai nemzetek együttműködésétől egyformán függték.

Annál is inkább, mert a nemzeti területek uniójának gondolatában testet öltött nemzeti egységesülés gondolata nemcsak a magyar nemzetépítés szempontjából centrális kérdésnek számító erdélyi unió ügyében volt megkerülhetetlen, hanem a nagyromán, illír, csehszláv, lengyel törekvéseket ugyanúgy a saját vagy rokon nemzeti területeik egységének vágyképei mozgatták. Ezzel pedig az érintett nemzetek jelentős részének otthont adó Monarchia, s azon belül a Magyar Királyság többszörösen szembesülni volt kénytelen. 1848 nemzedékének és örökségének utóbb sokat vitatott nagy dilemmájává vált: lehetett-e, kellett volna-e a poliglott Magyarország egyre erőteljesebb nemzetiségi mozgalmait a magyar alkotmányosság keretei közt olyan jogokkal szabályozni, amelyek más irányba terelhették volna a nemzetiségi kérdés alakulását? Találhattak volna-e olyan megoldást, amely révén – az ország egységét nem veszélyeztetve – a „különböző nyelvű népek” nemzetépítő törekvése és lojalitása egyaránt jogi garanciákat nyerhetett volna?

Különböző alapállású történészek ma is úgy látják, a reformkori nemzedék nem egyszerűen csak tévedett, amikor azt feltételezte, hogy a nem magyar népek nemzetépítő nacionalizmusai kordában tarthatóak, amennyiben a polgári szabadságban egyesülnek az ország népei, hanem 1849 nyaráig saját nemzet- és államépítő törekvéseiket próbálták az ország többi nemzetiségére ráerőltetni. Reformkori nyelvharok, felségfolyamodványok, egyházi és irodalmi beadványok, memorandumok, vitriolos újságcikkek hosszú sora bizonyítja, a horvátok, a magyarországi és erdélyi románok és szászok, a szerbek és a szlovákok értelmiségi vezetői folyamatosan vitában álltak a magyar politikai elit tagjaival. Arról próbálták meggyőzni őket és a külvilágot, hogy számukra egyedül az olyan megoldások elfogadhatóak, amelyek elismerik nemzeti különállásukat.

A nemzetiségi mozgalmak az 1840-s években már nyelvi-kulturális önállóságuk megfogható eredményeire, szótárakra, irodalmi újságokra, évkönyvekre, kulturális egyesületekre, egyre jobban körülírt és megszervezett nemzetiségi intézményeikre, például

a szerb, horvát, cseh Maticákra, a görögkeleti, görög-katolikus és persze az evangélikus szász, szlovák hálózataikra, hátszágukra támaszkodtak. 1848-ban pedig a karlócai szerb, a lipótszentmiklósi szlovák, a balászfalvi román memorandumok már a teljes vértetben fellépő territorializált, azaz immár a nemzeti terület feletti uralom megszerzésére törekvő, nemzetépítő nacionalizmusok megnyilatkozásai voltak.

Erdély autonómiájának, illetve a szerb és szlovák tartományi különállás megteremtésének szándéka mögött a többségi jogosítványokkal rendelkező nemzetépítés követelményei fogalmazódtak meg. Ezek a törekvések egyszerre próbálták meg kihasználni a birodalom és a magyar állam rászorultságát, s az alkotmányos átalakulás kínálta lehetőségeket. Ezekben a nemzeti memorandumokban először követelték közösségeiknek az ország teljes jogú nemzeteiként való elismerését és az általuk lakott területek különleges státuszának biztosítását.

Kossuthék 1849 tavaszáig kitartóan ragaszkodtak ahhoz, hogy az alkotmányos szabadság önmagában képes lehet a nem magyar „népfajokat” egy „polgárzati közös nemzetiségben egymás között egyesíthetni”, s ezen az alapon „egyek lehetünk az Adriai tengerig”. Jóllehet a Monarchia osztrák térfelén az 1848. áprilisi osztrák és az 1849. március 4-i oktrojált birodalmi alkotmányba is bekerült a *Gleichberechtigung*, a nemzetiségi egyenjogúsítással, a cseh, lengyel, olasz, délszláv tartományokban élő nemzeti társadalmak számára a Monarchia keretei közt kínált kulturális, nyelvi jogok végső soron szintén elégtelen megoldásnak tűntek. Így azután aligha véletlen, hogy a – sokfelé ágazó, gyakran kibékíthetetlen ellentétekbe torkolló – magyar történeti közgondolkodásban a reformkor és a forradalom, illetve a kiegyezés korszakainak nemzetiségi politikáját szokás Európában egyedülállóan progresszív gyakorlatként túlértékelni, mások részéről pedig – eltúlzottan kritikus jelzőkkel minősítve – minden későbbi nemzeti tragédia előidézőjeként emlegetni.

Nem véletlen, hogy az adott kor alternatíváiból, reális lehetőségeiből kiinduló értékelés általában megértőbb, méltánylóbb. Az egész legújabb kori magyar történelmet a történeti ország trianoni felbomlásának perspektívájából értelmező történelemszemlélet rendszerint kritikus, sőt elutasító a dualizmuskori liberális nemzetiségi politikával szemben, s gyakran a Bibó István (1911–1979) által kárhoztatott „túlfeszített lényeglátás” hibáiba esik. Mint ahogy annak is nyomós okai lehetnek, hogy az elmúlt évtizedek magyar közemlékezete és történeti közgondolkodása – a korábbi emlékezetpolitikai kliséket felülírva – általában 1848 forradalmát és a kiegyezést szorosan egybekapcsolja. A Deák Ferenc (1803–1876), Eötvös József és Andrássy Gyula gróf (1823–1890) által

sikerre vitt 1867. évi alkotmányos fordulatban előbbinek a folytatását, betetőzését látja. Mindeközben a kossuthi emigráció kiegyezést elutasító érvrendszere is folyamatosan jelen van 1867 köztörténeti megközelítéseiben.

Magyarország 1848. évi forradalmi átalakításának első sikeres, sőt diadalmas szakasza 1848. április 11-én a pozsonyi prímási palotában ünnepélyes keretek közt jutott el csúcspontjára. V. Ferdinánd király (1793–1875)– felesége Mária Anna királyné (1831–1875) két fia, Ferenc Károly (1802–1878) és Ferenc József főhercegek (1830–1916), valamint István nádor (1817–1867) és a Batthyány-kormány minisztereinek jelenlétében szentesítette a 31. áprilisi törvényt, amit joggal tekinthetünk a polgári Magyarország alkotmányának. A magyarországi jobbgység felszámolásáról, a felelős magyar kormány és a nemzetörtség létrehozásáról, a népképviselői országgyűlés megválasztásáról, Erdély uniójáról, a gyülekezési és sajtószabadságról szóló törvényeknek a magyarországi nemzetiségiek körében is döntően pozitív volt a visszhangja.

Így volt ez a szlovákok esetében is, hiszen maga Ľudovít Štúr, a szlovák nemzeti mozgalom vezetője, a mai szlovák irodalmi nyelv alapjainak lerakója, Zólyom szabad királyi város képviselőjeként az utolsó reformkori országgyűlés egyetlen szlovák képviselője is hitet tett a szabad magyar haza mellett. Jóllehet a reformkor évtizedeinek szlovák mozgalmi elvben még képesek voltak a magyar patriotizmust és a szláv-szlovák nemzeti tudatot összeegyeztetni. Ján Kollár (1793–1852), a kulturális szláv kölcsönösség és pánszlávizmus szellemi atyja, pesti evangélikus lelkész élete végéig kitarzott a négy törzsből álló „nagyszláv nemzet” együvé tartozásának gondolata mellett. A pozsonyi evangélikus líceumban gyors, de rövid tanári pályát befutó Štúr viszont szakított a kollári gondolattal és az 1830-as évek végén az önálló szlovák nemzet eszméje mellett kötelezte el magát. A szláv, illetve szlovák nemzeti elköteleződés és magyar patriotizmus korábbi, hungarus típusú szimbiózisát azonban a folyamatos nyelvharcok miatt egyre több törésvonal veszélyeztette.

Ennek okai közt az evangélikus egyház országos főgondnoka, Zay Károly gróf (1797–1871) és Kossuth Lajos által szorgalmazott magyarosítási törekvéseket, a magyar túlsúlyú református és a német-szlovák többségű evangélikus egyház kettőjük által tervbe vett egyesítését, az öntudatos szlovák diákok folyamatos üldözését kell kiemelni. Az 1840-es években Zay Károly – a pozsonyi rendi országgyűlés liberális főúri csoport-

jának egyik vezetőjeként – Széchenyi és Kossuth vitájában a magyarosítást szorgalmazó Kossuth oldalára állt. Evangélikus főgondnokaként egyháza iskoláiban a magyar tany nyelv kötelező bevezetését, valamint a szlovák–német túlsúlyú evangélikus és a magyar református egyházak egyesítését és elmagyarosítását tűzte ki célul.

Łudovít Štúr viszont, aki édesapjának az ugróci Zay-kastélytól alig kétszáz méterre lévő evangélikus tanító házában született, az önálló szlovák nyelvi norma megteremtésével, a szlovák nemzeti ideológia megalapozásával élesen szembekerült az őt tanulmányai során végig támogató Zay gróf magyarosító eszméjével. (Csak az érdekesség kedvéért jegyezzük meg – és persze a majdani szlovákiai tanulmányi utak tanári tervezéséhez ötletet adva –, hogy ugyanebben az ugróci tanítóházban látta meg 1921-ben a napvilágot a szlovák történelem másik kimagasló személyisége, Alexander Dubček. A ház ma ket-tőjük közös emlékmúzeumaként működik, miközben a kastély évtizedek óta felújításra vár.)

Štúr Hallében 1834–1836 közötti egyetemi évei alatt – Herder és Hegel történelemfilozófiáját tanulmányozva – felismerte az önálló szlovák nemzet létjogosultságát, s feladta a cseh-szlovák nyelv- és nemzeti egységelméhez kötődő korábbi elképzeléseit. 1843-ban elvbarátaival – Michal Miloslav Hodžával (1811–1870) és Jozef Miloslav Hurban (1817–1888) megteremtette az önálló szlovák irodalmi nyelv alapját, s ezzel és 1848-1849. évi szerepvállalásával meghatározó alakjává vált a szlovák nemzetépítő nacionalizmusnak. Az 1840-es években Zay Károlynak, a pozsonyi rendi országgyűlés liberális főúri csoportjának egyik vezetőjeként Széchenyi és Kossuth vitájában a magyarosítást szorgalmazó Kossuth hívévé vált. Az evangélikus egyház főgondnokaként a kötelező magyar tany nyelv bevezetését, valamint szlovák–német túlsúlyú evangélikus és a magyar református egyházak egyesítését és elmagyarosítását szorgalmazta. Ebből adódóan Štúr óhatatlanul szembe került a család támogatójával és jóakarátú pártfogójával, ami a pozsonyi evangélikus líceumból való elbocsátásával a korábbi paternalista jó viszonyt felülíró konfliktusba torkollott. Zay Károly személye pedig a szlovák nemzeti történeti kánonban tartósan, máig érvényesen a magyarosító önkény szimbólumává vált.

Több előzetes határozat, nyilatkozat után a szlovák nemzet követeléseit 1848. május 10-én fogadta el a Liptószentmiklóshoz tartozó András-fürdőben összejött csekély számú szlovák értelmiségi vezető. Ez a program a külön szlovák nemzeti fejlődés államjogi attribútumainak biztosítását szorgalmazó 19. századi szlovák petíciók sorában először követelte a júniusban megválasztandó első népképviselői országgyűlésen a képviselők anyanyelvének szabad használatát, az etnikai határoknak megfelelő területeken külön

nemzetgyűlések létrehozását, a szlovák nyelv közigazgatási alkalmazását. Emellett minden szinten anyanyelvi oktatást, valamint egyfajta diplomáciai többletkövetelésként az akkortájt még piros-fehér szlovák nemzeti zászlók engedélyezését és a szlovák nemzet-

őrség felállítását, természetesen szlovák vezényleti nyelvvél.

A márciusi magyar követelésekkel és az áprilisi törvényekkel jórészt összhangban a sajtószabadság, a jobbágy- (és hangsúlyozottan a zsellérkérdés) megoldásának követelése is bekerült a nyilatkozatba. Ráadásául az országgyűlési választások során a korban kétségkívül radikális és irreális követelésként az általános választójog bevezetését is szorgalmazták. Összességében megállapítható, hogy ennek ellenére nemzeti szempontból a program kevésbé volt radikális, mint a karlócai szerb vagy a balázsfalvi román program. A magyar kormány igyekezett lefékezni a felső-magyarországi szláv szervezkedéseket, így például a selmecebányai elégedetlenkedő bányászokat is pánszláv lázítóknak nevezték. Kossuth pedig annak ellenére, hogy folyamatosan szembesült az ország nemzetiségeinek követeléseiről és a szerb, román, horvát, szlovák mozgalmak radikalizálódásáról, szilárdan kitartott amellett a meggyőződése mellett, hogy Magyarországon csak egy politikai nemzet létezhet, az pedig kizárólag a magyar nemzet lehet. Amint azt a Pesti Naplóban több alkalommal is kifejtette a nemzetiségek nem követelhetnek önálló státust. A legélesebben a szeptember 1-jén megjelent nyilatkozatában fogalmazott: „Magyarország egyetlen népfaja se „gondolkozzék oly lépésről, és ne tegyen valószínűsítésére semmit, mely azt foglalja magában, hogy Magyarország nem egy státus, hanem külön népfajok külön státust követelnek magoknak. Ezen az alapon vagy szerte bomlik Magyarország, vagy kardcsapás határoz.” Ezzel mintegy megismételte az őt áprilisban Pozsonyban felkereső újvidéki szerb küldöttség vezetőjének, Djordje Stratimirović (1822–1909) nemzeti autonómiát követelő kijelentésére adott állítólagos és azóta is sokszor emlegetett válaszát: „Úgy hát döntsön a kard közöttünk!”

A magyar politikai nemzet és a magyarországi nemzetiségek területi autonómiákat követelő programjai 1848-ban Kossuth felfogása szerint összegegyeztetetetlenek voltak.

A magyar forradalomnak kezdettől fogva függetlenségi irányt adó Kossuth jól érzékelte, hogy a rendi magyar nemzet az ugyancsak általa következetesen követelt jogkiterjesztés hatására fokozatosan etnikai-kulturális magyar töltetet kapott. Miként az erdélyi kérdést több munkában elemző Egyed Ákos és Pál Judit plasztikusan bemutatták, a kiváltságokra épült rendi nemzet helyére lépő polgári nemzethez tartozók száma a jobbágyfelszabadítással, a polgári jogok kiterjesztésével megsokszorozódott, ugyanakkor kulturális-nyelvi értelemben a poliglott rendi nemzettől eltérően egyre inkább magyar

nyelvű nemzeti közösséggé vált.

A folyamat lényegét Pál Judit a következőképpen határozta meg: „A magyar nemzetfogalom kezdettől fogva „kétarcú”: volt egy államnemzeti és egy kultúrnemzeti összetevője. (...) A gyökeres fordulatot az 1848-as forradalom hozta. Az addig csak az elitek körében hódító nemzeti eszme hihetetlen gyorsasággal terjedt szét az addig amorfnak tekintett, túlnyomórészt paraszti lakosság körében; ráadásul a nemzeti követelések összefonódtak a társadalmi reformigényével. A jobbágyfelszabadítás önmagában nem oldotta meg a problémát...” Ugyanez történt a nemzetiségi társadalmak soraiban is. Jóllehet – a számos szlovák és román köznemes ellenére – sem a szlovák, sem a román nemzetiségnek nem volt rendi előzménye, a mozgalmak vezetői a forradalom hatására heteken-hónapokon belül képesek voltak a magyar politikai nemzetet kossuthi tervét elutasító programok megfogalmazására. Láttuk, Liptószentmiklóson a szlovák nemzeti követelések kiindulásként beérték volna a szlovák tartománygyűléssel, ami persze óhatatlanul a „tartomány” körülhatárolását is maga után vonhatta volna. A balázsfalvi román nemzetgyűlés viszont Erdély és Magyarország unióját elutasítva Erdély autonómiáját szorgalmazta. Merthogy a román vezetők szerint, „Az unió a magyarok számára élet, a románoknak halál!”

A három szlovák vezető, Štúr, Hurban és Hodža ellen azonban – amiként azt Demmel József gondos forráselemzéssel bizonyította és ezzel megcáfolta a liptószentmiklósi szlovák nemzeti követelések másnapján kiadott azonnali elfogató parancs történetét – csak 1848 őszén, a Szlovák Nemzeti Tanács bécsi összehívása és a szlovák fegyveres felkelő magyarországi megjelenése után adtak ki letartóztatási parancsot. Štúrról készült – magyarul és szlovákul egyaránt megjelent – könyvében Demmel nyomon követi a szlovák vezetőknek az országos statárium miatt folyamatosan szűkülő belpolitikai mozgásterét. Forrásokkal bizonyítja azonban, hogy az országos elfogatóparancs kiadására csak hónapokkal később, 1848 októberében került sor.

A Batthyány-kormány lemondása után a végrehajtó hatalmat az Országos Honvédelmi Bizottmány elnökeként gyakorló Kossuth Lajos természetesen nyomon követte Štúrék prágai, zágrábi, belgrádi kapcsolatteremtő útjait. Miután híret vette, hogy szeptember 16-án Štúr, Hurban és Hodža Bécsben tartózkodó híveikkel közösen – a magyarországi fegyveres felkelés előkészítésére – létrehozták Szlovák Nemzeti Tanácsot, szeptember 20-án nem véletlenül intézett kíméletlen kirohanást a Morvaországból Míava vidékére fegyveres csapatok élén betörő Štúrék ellen: „Az illy vérebeiket, kik a szegény magyar hazát vérbe akarják borítani, agyon kell verni, mint a veszett ebeket. Ébren legyen mindenki. Fogjátok el a lázítókat, és szolgáltatassátok a statarium kezeibe!” Ezzel együtt a három szlovák vezető ellen Demmel szerint Kossuth a Honvédelmi Bizottmány nevében végül 1848. október 17-én adott ki országos körözüvényt és elfogatóparancsot.

Az általános politikai céljainak nagy részében azonos magyar és szlovák nemzeti mozgalom frontális ütközése – a délvidéki szerbek fegyveres lázadásának mintáját követő, a Jellasich vezette horvátok dunántúli hadjáratára figyelő – Štúrék fellépése nyomán többé már nem volt elkerülhető. A szlovák felkelés vezetői – bármily csekély katonai erőt is voltak képesek mozgósítani – valójában a másik három fellázadt nemzetiség mintáját követték és eleve elutasították a kossuthi politikai magyar nemzet egységére alapozott megoldást. Ezen a ponton ugyanis a párhuzamos nemzeti mozgalmak minden ellentéte együttesen jelentkezett. A nyelvkérdés, a területi elkülönülés vágya, a társadalmi haladás megoldásra váró feladatai egymásra tolódva a polgárosodás forradalmi változásaiban egyre súlyosabb gyűanyaggá váltak. A 19. század első felének vitáiban, nemzetiségi szópárbajaiban megizmosodott nacionalizmusok – Egyed Ákos kifejezésével élve – 1848 őszén militáns jelleget öltöttek. Egyrészt ugyanis saját etnikai területükön a politikai-nemzeti hegemonia megszerzésére törekedtek, másrészt a nem domináns, „elnyomott” nemzetiségek körében olyan nemzeti érzések fejlődtek ki, amelyek a nemzetek közti ellentéteket belháborús viszályok szélére sodorták. A szlovákok esetében például vezetőik minden szlovák nyomorúság okát a magyar nemzet politikai hegemoniájában, a korábban főleg Bécs ellen irányuló rendi nacionalizmus immár nemzetiségek elleni fellépésébe vélték megtalálni. Ennek azonban a magyar földesúr és szlovák jobbágy évszázados ellentétében is csupán annyi alapja volt, mint a magyar földbirtokos és magyar jobbágy ellentétében. Ennek feloldására pedig az utolsó pozsonyi országgyűlésen közös akarattal megszülettek a törvényes garanciák. A heteken belül országszerte fellángolt nemzeti érzelmek és követelések kezelésére azonban a magyar kormánynak nem volt kész politikai forgatókönyve. Minthogy azokat a törvényes magyar kormány elleni lázadásként kezelte, óhatatlanul maga is hozzájárult az interetikus konfliktusspirál kiterjedéséhez és elmélyüléséhez.

Jóllehet az első politikai igénybejelentésnek is nevezhető lipótszentmiklósi szlovák programot a magyar kormány egyöntetű elutasítással fogadta. Az egy és oszthatatlan államnemzet koncepcióját kitűző és amellet következetesen kitartó liberális magyar vezetés számára a valójában eléggé vékonypénzű és lényegében kiegyezésre számító szlovák mozgalom is veszélyforrásnak számított, merthogy kezdettől fogva Štúrék is autonomisztikus húrokat pendítették meg. Ennek ellenére a korabeli magyarországi nemzetiségek követeléseit összehasonlítva, azt láthatjuk, hogy az eredményes párbeszéd lehetősége éppen a szlovákok esetében volt a legrealisabb. Bizonyítéka ennek az 1848 júniusi prágai szláv kongresszuson képviselt szlovák program, amely Palackýék ausztr-

roszláv koncepciójától eltérően, a lipótszentmiklósi követelésekhez ragaszkodva, ekkor még a magyarországi kereteket tartotta megfelelőbbeknek a szlovák nemzeti követelések számára.

A magyar kormány azonnali elutasító magatartása és a megbékélési alternatíva hiányában – Hurbanék belgrádi, zágrábi tárgyalásai nyomán – a szlovák vezetés céljai elérése érdekében a Bécs által is támogatott fegyveres felkelés mellett döntött. A szlovák katonai akciónak 1848 őszén azonban inkább csak szimbolikus jelentősége volt, hiszen a Bécsben felfegyverzett kis létszámú alakulatban kisebbségben voltak a szlovák volt tálálható. És persze a Míava, Szakolca, Ótura környéki szlovák lakosság körében sem volt túlságosan nagy visszhangja az akciónak.

Amikor szeptember 19-én a morva határon magyarországi területre érkeztek, Míava környékén próbálták kialakítani a nagyszabásúra tervezett felkelés bázisát. Katonai vezetőként a Nemzeti Tanács egyik vezetője, Jozef Miloslav Hurban evangélikus lelkész lépett fel, aki a Kis-Kárpátok irtás- és szőlőföldjein dolgozó szlovák jobbágyokat az esetükben hiányosan érvényesülő áprilisi törvények sérelme mellett nemzeti jelszavakkal próbálta a felkelésbe bevonni. Néhány ezren csatlakoztak, de a szlovák mezővárosok, paraszti, kisiparosi rétegeit nem tudták megszólítani Štúrék, Hurbanék. A szlovák nemzettudat a falusi közegben eleve gyenge lábakon állt, így a rosszul felfegyverzett felkelők száma nem haladta meg a négy-ötezret. A szerveződő Nyitra megyei nemzetőrségnek szeptember végére sikerült a harcoló szlovák alakulatokat kiszorítania az országból.

Az első szlovák-magyar fegyveres konfliktusban játszott szerepük miatt azonban a magyar hatóságok három szlovák fiatalot halálra ítélték. Viliam Šulek (1825–1848), a Szlovák Nemzeti Tanács hírvivője volt, Karol Holuby (1826–1848) pedig a harcokban szerepelt vállalt evangélikus lelkészcsalád húszéves gyermeke, aki a parasztok toborzásáért felelt. Miután – a később a magyar szabadságharc pozsonyi mártírjaként meghalt Jeszenák János (1800–1849) nyitrai főispán és kormánybiztos erélyes fellépése nyomán a szlovák felkelést felszámolták – a galgóci katonai törvényszék döntése alapján Šuleket és Holubyt 1848 októberében, a Görgei-féle téli hadjárat idején – szlovák rokonai által elárult – Juraj Langsfeld (1825–1849) önkéntes hadnagyot pedig 1849 júniusában kivégezték. Jóllehet a kortársak és a szlovák történetírás számon tartja szerepüket, halálukat, emlékezetük jórészt megmaradt a lokális, regionális szinten.

A másik oldalon a szlovák többségű megyékben 1848 őszén elrendelt kötelező sorozások mellett sokan önként álltak a honvédség soraiba. A szlovák honvédek önfeláldozó küzdelmének szimbolikus jelenetei a téli hadjárat – Guyon Richard által irányí-

tott – 1849. februári győztes branyiszkói csatájához kapcsolódnak. A Szepességet Sáros megyével összekötő hágóért vívott öldöklő küzdelemben a szlovák származású piarista táborigényes, Erdősi (eredetileg Poleszni vagy Polesný) Imre (1814–1890) a főleg szlovák újoncokból álló zászlóalj előtt, magasra tartott kereszttel vezényelte a 2. beszercebényai (főként szlovák újoncokból álló) honvédszászlóalj rohamát a Franz Deym (1805-1872) altábornagy vezette osztrák sereg magaslati pergőtüzében. Mikor a támadás elakadt, Poleszni a keresztet felemelve, biztatta rohamra a csatárláncot. Végül az osztrák sánc közelébe jutva, a támadás kritikus pillanatában, keresztjét az ellenség soraiba dobta, felszólítva a katonákat, ne engedjék a korpusz azt az ellenség kezére jusson.

A győztes ütközet után Poleszni a közeli sirokai templomban hálaadó Tedeumot tartott. Guyon pedig a derék szlovák papot köszönetképpen a szabadságharc végéig maga mellett tartotta őt. A szlovák felkelés három mártírjának halála és Poleszni-Mezősi Imre, a „magyar Kapisztrán” branyiszkói története jól jelzi a korabeli szlovákság belső megosztottságának szélső pólusait.

A szlovák mozgalom útja a magyar forradalmi kormányzat vezetőivel aló együttműködés lehetőségétől a fegyveres felkelésig, sőt 1849 márciusában – Štúrék olmtützi felségfolyamodványában – a szlovák lakta területek elszakadásának a Magyar Királyságból különváló szlovák nagyhercegség követeléséig vezetett. Nem akadt olyan erősebb szlovák politikai csoportosulás, mint a románoknál, amely Kosuthal való megegyezést szorgalmazta volna. Tény persze, hogy az ilyen törekvés gyakorlati kivitelezésének esélyei a szlovák fegyveres fellépés következtében minimálisra csökkentek.

Erre remény csupán az 1849 tavaszán kidolgozott magyar-román megbékélési tervezet, illetve a szegedi nemzetiségi törvény előkészületeinek idején mutatkozott. A nemzeti egyenjogúság elvét a magyar kormánnyal szemben zászlajukra tűző nemzetiségi mozgalmak közt a szlovák törekvések eleve kudarcra voltak ítélve. Egyrészt azért, mert a szlovák lakosság többsége számára a kossuthi jogkiterjesztés konkrét változásokat hozott. Másrészt a felszabadult szlovák jobbágság, a városok csekély számú szlovák polgársága a magyar haza iránti hűséget és lojalitást sem a Kollár-, sem a Štúr-féle szlovák nemzetkoncepciók nem tudták kikezdeni. Szállóigévé vált a ténymegállapítás: a nemzetiségek, köztük a szlovákok is ugyanazt – a szigorú centralizációt és a rendőrállamot – kapták 1848 után Bécsből jutalmul, amit a magyarok büntetésként.

Az új, polgári, de változatlanul soknemzetiségű Magyarország az 1848. áprilisi törvények révén kapott először esélyt az alkotmányos monarchia, majd – az 1849. áprilisi függetlenségi nyilatkozat után – egy önálló európai státusz megteremtésére. A Habsburg

Birodalom osztrák tartományai 1848 áprilisától kezdve deklarálták a különböző népek nemzeti jogait. Az Osztrák Császárság 1848. áprilisi alkotmánya biztosította minden „néptörzs” számára a nemzetiség és a nemzeti nyelvek sérthetetlenlenségét, a nemzetiségi egyenjogúságot az oktatásban és a bíróságokon. Az olmtüzi birodalmi gyűlésen 1848. december 17-én elfogadott alkotmány 21. paragrafusában leszögezte: „A Birodalom valamennyi néptörzse egyenjogú. Valamennyi néptörzsnek sérthetetlen joga van nemzetisége és nyelve megőrzésére és ápolására. Az állam biztosítja valamennyi, az országban használatos nyelv egyenjogúságát az iskolában, a hivatalokban és a közéletben.”

Ritkán esik szó róla, hogy a magyar országgyűlés erdélyi unióbizottsága 1848 szeptemberében 16 pontos törvényjavaslatot készített „a román nemzet polgári jogainak egyenlőség alapjain biztosításáról”. Eszerint „a románok nemzetisége és nyelve elismeretik és biztosítatik”. Engedélyezi a román nyelv használatát az alsó- és a középfokú iskolákban és a papneveldeknél, valamint az egyházi igazgatásban. A román ajkú közösségekben és az egyházközségekben a jegyzőkönyveket románul is javasolja vezetni, más hatóságokkal azonban csak magyar nyelvű levelezést ír elő. A románlakta megyékben, székekben és városokban a hivatalos tanácskozásokban, gyűléseken engedélyezi a román nyelvű felszólalást, a nemzetörökségnél pedig a román nyelvű vezényletet. A törvényeket, a királyi és miniszteri rendeleteket román nyelven is közzé kívánták tenni. A román nyelven irt hivatalos iratokat, kérvényeket, beadványokat mindenhol el kellett volna fogadni. Az ígéretek között szerepelt, hogy a megyei közgyűlésekbe és bizottmányokba olyan románok is beválaszthatók, akik a magyar nyelvet nem beszélik, de értik. A királyi törvényszékek mellett a román ajkú szegény nép ügyeinek ingyenes képviselőre az állam által fizetett románajkú ügyvivőket, a közigazgatás minden ágában pedig a románokat „igazságos arányban” kellett volna alkalmazni. Az iskolaügyet illetően megígéri, hogy az állami iskolák felállításakor tekintettel lesznek a román ajkú lakosságra is. Az egyetemen román nyelvi és irodalmi tanszéket állítanak fel. A román tannyelvű középiskolákban viszont a magyar nyelvet és irodalmat kell rendes tantárgyként tanítani. Ez a javaslat az 1848 előtti nyelvtörvényekhez képest jelentősen kiszélesítette a románok nyelvhasználati jogait. A javaslat országgyűlési tárgyalására azonban a szabadságharc kitörése miatt már nem kerülhetett sor, ami a románokkal együtt a többi nemzetiségi kérdés kezelésében sem ígért semmi jót.

A tény azonban tény marad: a románok mellett 1848 novemberében a szerbek számára is kidolgozták az Országos Honvédelmi Bizottmányban a magyar békeajánlatot. Ebben midőn megígérték az anyanyelv szabad használatát az egyházi, iskolai és községi

ügyekben. Ezenfelül elismerték a szerb görögkeleti egyház önkormányzatát, s megszületet az ajánlat arra nézve is, hogy „a szerb nemzet vajdát fog kapni”. Ez fontos előrelépés volt, hiszen Kossuth áprilisban még hallani sem akart „szerb nemzetről” és autonómiájáról.

Ugyancsak későn, már az elkerülhetetlen fegyveres konfliktus küszöbén tett kísérletet a magyar kormány a horvát kérdés rendezésére. A Deák Ferenc által 1848. augusztus végén készített törvényjavaslat biztosítja a horvátok nyelvi jogait, a kormányban horvát minisztert, a közös ügyeket intéző pesti minisztériumokban pedig horvát államtitkárokat engedélyez, s lemond a Szlavóniára (Szerém, Verőce és Pozsega megyékre) vonatkozó magyar igényekről. Végül azt is kijelenti, hogy „ha ez alapon a kiegyenlítés meg nem történhetik, azon esetben az elválásra, s ennek folytán a pusztá szövetségi viszony elfogadására is rááll”.

A legmesszebb 1848-49-ben a magyar kormány párizsi követe, Teleki László jutott Kossuthnak írt leveleiben, amikor azt hangsúlyozta, hogy „a népek nemzetiségi életet is kívánnak élni”. Ezért azt ajánlotta a kormánynak, hogy a szerbeknek és a románoknak adjon területi önkormányzatot, saját nemzeti gyűléssel.

A kérdéssel módszeresen foglalkozó magyar történészek közül többen, így Katus László is kimutatta, hogy Kossuth álláspontja a román tárgyalások idején kezdett erőteljesen módosulni. „A területi autonómiát elutasította, de „a közös szabadságban és a közös jogban” való részesedésen túlmenően most már konkrét nyelvi engedményekre is hajlandó volt. „A román nép nyelvének szabad használatát úgy iskoláikban és egyházaikban és vallásos szertartásaikban, mint a községi életben is garántírozom” - üzent a románoknak Ioan Dragoș (1810–1849), a magyar országgyűlés erdélyi román képviselője által. Megígérte, hogy bárki anyanyelvén intézhet a kormányhoz folyamodást, a törvényeket és rendeleteket a nemzetiségek nyelvén is ki fogják adni, s a bíróságok előtt is mindenki az anyanyelvét használhatja.

Ilyen értelemben hozott határozatot 1849. június 6-án a minisztertanács: „minden népfajnak teljes szabadságában van illető egyházában, községében, iskoláiban és családi körében vallását, nyelvét, gyermekei oktatását ápolni, kezelni és biztosítani.” Kossuth magyarországi és erdélyi képviselőkkel, valamint a Nicolae Bălcescu (1819–1852) vezette havasalföldi, moldvai román fejedelemségekből emigrált román forradalmárokkal kidolgozott és 1849. július 14-én aláírt *kibékülési tervének* pontjait a nemzetgyűlés valamennyi nemzetiségre kiterjesztette, és a Szegeden ülésező magyar országgyűlés 1849. július 28-án a többi országos nemzetiségre kiterjesztve határozatot hozott a nemzetiségi

kérdésről. Ez a kidolgozásra váró forradalmi alkotmányhoz illeszkedő törvényt mintegy megelőlegezve „a haza nem magyar ajkú polgárainak bővebb megnyugtatására, részint a kormánynak ideiglenes rendezési intézkedéseiben utasításul, határozatképpen” a következőket rögzítette. Biztosítani kívánta a „magyar birodalom területén lakó minden népiségek nemzeti szabad kifejlődését”. A nyelvi jogok tekintetében kimondta, hogy az ország diplomatikai nyelve, azaz az állam hivatalos nyelve a magyar, de „az országban divatozó más nyelvek” használatára lehetőség nyílt a következő területeken: a községi és megyei gyűléseken mindenki a saját anyanyelvén szólhat; a jegyzőkönyv nyelvét mindkét esetben a többség határozza meg. Ugyancsak anyanyelvét használhatta bárki az alsófokú bíróságok előtt. A nemzetőrség vezényleti nyelve, az iskolák oktatási nyelve, az anyakönyvezés és az egyházi ügyek nyelve mindig az illető község vagy egyházközség nyelve.

A megyéknek a kormánnyal és más hatóságokkal magyarul kellett volna levelezniük, de az egyes állampolgároknak joguk volt bármely hatásághoz bármely nyelven folyamodványt intézni. A hivatali kinevezéseknek pedig „egyedül érdem és képesség szerint” kellett megtörténniük, tekintet nélkül a nemzetiségre és a vallásra. Külön pontokban biztosította a határozat az ortodox (görög keleti) egyház teljes egyenjogúságát és belső önkormányzatát mind egyházi, mind iskolai ügyekben. Végül a határozat felhatalmazta a kormányt, hogy rendelet vagy törvény által orvosolja a nemzetiségek, „különösen a románok és rácok” sérelmeit, s tegyen eleget „előadandó jogszerű kívánataiknak”, s „orvosolja sérelmeiket rendelet vagy a nemzetgyűlésen hozandó törvény által”. A szegedi határozatnak – melyet idő hiányában alakilag nem lehetett törvényerőre emelni – gyakorlati szerepe már nem volt, hiszen a magyar szabadságharc utolsó napjait élte. Annál nagyobb viszont elvi jelentősége, minthogy ez volt Magyarországon az első olyan hivatalos törvényhozói aktus, amely a nemzeti kisebbségek és nyelvek jogait szabályozta.

Ami pedig az 1848–1849-es időszak magyar-szlovák viszonyait, a szlovák kérdés magyar megítélését, illetve a szlovákok Magyar Királyságon belüli helyzetének változásait illeti, összegzésül három fontos fejleményre kell felhívni a figyelmet. A Štúr, Hurban, Hodža által vezetett szlovák mozgalom anélkül döntött a saját fegyveres fellépés mellett, hogy a szlovákság többsége nem tartotta azt megkerülhetetlenül szükségesnek. Bécs és a magyar kormány szakításig eljutott konfliktusában úgy álltak az osztrák oldalra, hogy a jobbágyfelszabadításban, polgári szabadságjogokban részesülő szlovák parasztság és polgárság azzal nem tudott azonosulni és nem állt készen a fegyveresen fellépő horvát, szerb nemzetiségi mozgalom mintájának a követésére. Így azután a Miava környékén kirobbantott lokális felkelés nem a belső elégedetlenség kifejeződése volt és nem vált a

szlovák nemzeti célokat szolgáló tömeges mozgalommá. 1848-1849 szlovák krónikása, Mikuláš Dohnány (1824–1852) emiatt őszintén így összegezte a kudarc legfőbb okát: „A szlovák nemzet még nem volt annyira érett és felnőtt, hogy egyszerre felkelhetett volna...”.

Abban viszont talán mégis a magyar kormánnyal szembeforduló Štúrnak lett igaza, hogy a szlovákságnak, „ennek az oly hosszú időn át történelem nélküli népnek” a történelmében ez a bukásra ítélt rövid kísérlet mégis nemzeti függetlenségi törekvésének első megnyilatkozásaként került be a történelembe, s vált fontos hivatkozási ponttá.

3. A magyar–szlovák kiegyezés elmulasztott lehetőségei 1861–1868

3.1. A szlovák nemzeti memorandum autonómiakövetelése

Az 1848-1849. évi felső-magyarországi magyar-szlovák konfliktusok tanulságát a két oldal többféleképpen is megfogalmazta. Magyar és szlovák részről a szlovák többségű és vegyes nemzetiségű felső-magyarországi megyékben kialakított pozícióik megerősítését látták a legfontosabb teendőnek. Ennek érdekében a szerteágazó magyar nemesi családok már a provizorium idején, de még inkább az 1860-as évek második felétől kezdve erőteljes pártpolitikai és közigazgatási pozícióépítésbe kezdtek. A szlovák elit viszont az országgyűlés Eötvös által összeállított nemzetiségi bizottságának felszólítására 1861 júniusában éles vitákban megfogalmazta és elfogadta azt a nemzeti autonómiaprogramot, amely két részre – a Régi és az Új Iskola híveire – osztotta a mozgalom vezetőit. A modern szlovák nacionalizmus nyitányának tekinthető nagygyűlésen különböző nézetek hívei találkoztak.

Jelen voltak a jórészt 48-as érzelmű felső-magyarországi szlovák-magyar kettős identitású főnemeseik, mint például báró Révay Simon, turóci főispán (1820–1880), Justh József (1809–1895) turóci alispán, Szentiványi Márton, lipcsei főispán (1815–1895). Velük együtt a vita legaktívabb résztvevőinek a szlovák nemzeti mozgalom ugyancsak 48-as nemzedékének képviselői, mint pl. a gyűlést levezető Ján Francisci (1822–1905), a memorandum szövegét megfogalmazó Štefan Marko Daxner (1823–1892), a Štúr eszmeiségét képviselő J. M. Hurban számítottak.

A kiélezett vitába bekapcsolódtak a fiatalabb generáció tagjai, mint pl. Viliam Paulíny-Tóth (1826–1877) és Pavol Mudroň (1835–1914), a tíz évvel később megalakított Szlovák Nemzeti Párt első két elnöke. Részletes beszámolót készített az eseményekről Hurban fia, a szlovákok Mekkájaként emlegetett Turócszentmárton legnevesebb írója az apró megye nagyközségi rangú székhelyen megjelenő Národnie noviny c. központi szlovák ellenzéki újság főszerkesztője, Svetozár Hurban-Vajanský (1847–1916). A nagygyűlés reprezentativitását biztosította Štefan Moyses beszercebányai katolikus és Karol Kuzmányi evangélikus püspök, Jozef Koš a város polgármesterének jelenléte is. Időnként éles szóváltások után Daxner zárszavát biblikus ihletettségű mondattal zárta: „Itt vagyunk, itt élünk és örökre itt akarunk élni! Amivel a kompakt szlovák többségű

terület nemzeti autonómiájára vonatkozó igénybejelentést kívánta nyomatékosítani. Merthogy ebben a pontban nem tudtak mindannyian megegyezni és végül többségi szavazással fogadták el. A hivatalos magyar fordításban „felső-magyarországi szláv kerületként” lefordított *Slovenské okolie* (szlovák kerület) megyék szerinti kijelölését sokan a magyar országgyűlés számára eleve elfogadhatatlan követelésnek tartották.

A Memorandum politikai tartalma öt súlyponti érvre épült. Az ősiség, a régi szláv (állami) előzmények, tradíciók a szöveg hangsúlyos részeként jelentek meg. „Őskori történetünk s nemzeti hagyományaink tanúsága szerint a Kárpátok által bekerített ezen földnek mi vagyunk a legrégebb lakói. (...) Még a magyarok bejövetele előtt őseink édes hazájoknak nevezték e földet.” A szöveg érvelése átvette a František Palacký cseh történész által kidolgozott argumentációt, amely szerint a magyar honfoglalás elakasztotta az egész közép-európai térségre kiterjedő szláv államalakulat kialakulását, s helyette Szent István jogara alatt kilenc évszázadon át sikeresen fennállt az ország. Az eredetileg a magyar országgyűlésnek szánt tetszetős történeti érvelés tehát közös hazaként emlékezett meg a Magyar Királyságról, melynek „különböző népei is közös anyagi és szellemi érdekek által egyesítve, egy egészszé olvadtak össze, s úgy a csatatéren, mint hazai törvények hozásánál mindenkor egyesített erővel megfelelték a nekik osztályrészüln jutott közös világtörténeti feladatuknak, védve nyugati műveltséget keletnek barbár népei ellen, s védve egyszersmind saját önállóságukat is nyugatnak fölemésztő befolyása ellen.”

Egy másik fontos tételében a Memorandum Magyarország népeinek egyenjogúságát, testvéri szeretetét állította középpontba. Ennek bizonyítékeként a történeti tapasztalatot mutatta fel: a tatár-, török- és vallásháborúk ellenére az ország egysége fennmaradt, s az ország a törvény előtti jogegyenlőség kimondásával jórészt már megszabadult a „középkori feudalizmus bilincseiből”. Az időszerű feladatot, amelyre a „nemzetiségi kiegyezésről” az országgyűlésben elfogadni kívánt szülő törvény kapcsán kellett volna megoldást találni, „a világ vezéreszméje, a nemzetiség kérdésének” megválaszolása, a magyarországi nemzetiségek egyenjogúságának biztosítása jelentette.

Az 1861. évi szlovák program a nemzeti emancipáció ügyét a következőképpen fogalmazta meg: „... mi felső-magyarországi szlávok épp oly nemzet vagyunk, mint a magyarok, vagy bármely más nemzete e közös hazának, miből, hacsak a nemzeti jogegyenlőség a polgári szabadsággal együtt chimera lenni nem akar, önként következik az, miszerint mint nemzet, kevesebb joggal nem bírhatunk, mit bár hazánknak bármely más nemzete.” Ezért a memorandum fő követelése így hangzott: a szlovák „nemzeti individualitásnak”, a szlovák nyelvnek és a szlovák nemzeti területnek „a megyék határainak

nemzetiség szerinti kikerekítésével alakítandó felső-magyarországi szláv kerület (hornouhorské slovenské okolie) elősmertessék.” Ennek részeként a „nemzetközi vonal” azaz a magyar-szlovák nyelvhatár által metszett Pozsony, Nyitra, Bars, Hont, Nógrád, Gömör, Torna, Abaúj, Zemplén megyék szláv részei új megyékként csatlakozzanak a többi „tisza szláv” megyék által alkotott felső-magyarországi szláv kerülethez.

A daxneri érvelésben csak a magyarországi honos nemzetek egyenjogúságának elismerésén alapuló országot lehet stabil és szilárd államnak nevezni. Mint ahogy a szövegező bizottság tagjai szerint csak a nemzetek kölcsönös elismerése szavatolhatta az ország tényleges integritását. A *szlovák kerület* pedig ebben a felfogásban a szlovákság nemzeti jogegyenlőségének vált a feltételévé: a kerület a „legbiztosabb alapja hazánk egységének és integritásának, mert Felső-Magyarország fekvése, s anyagi, szellemi érdekeinek szükségseink, továbbá a mindennapi viszonyos magyar érintkezés és forgalom, sőt még vérségi kötelékek által is testvéreinkkel, a magyarokkal egy természetes és erős egésszé kötöttünk össze.” S végül a nemzeti autonómia elfogadása esetén a szlovák nemzet képviselői készséggel elismerték a *magyar diplomatikai nyelv* elsőbbségét, a magyar hivatalos nyelv kormányzati és parlamenti használatát, de minden másban jogegyenlőséget követeltek a szlovák nyelv és nemzetiség számára.

A szlovák nemzeti kerület autonómiáját már a nagygyűlésen sokan vitatták. A lipitói, turóci főispán és alispán mellett Ján Palárik (1822–1870) katolikus lelkész, a korszerű szlovák drámairodalom megalapozója, arra hívta fel a figyelmet arra, hogy az autonómia követelés önmagában megakadályozhatja a „nemzetiségi kiegyezés” és a nemzetiségi egyenjogúság Eötvös József által szorgalmazott törvénybe iktatását, hiszen az 1848-as tapasztalatok miatt a magyar politikai elit eleve elhatárolódott mindenféle területi megoldásától. Palárik azt az új irányzatot képviselte a szlovák táboron belül, amely Ján Bobula, híres budapesti építész vezetésével előbb Új Iskola, majd 1872-től a Kiegyezés Pártja néven próbált egyetértésre jutni a kiegyezés megkötése után hatalomra került magyar kormányzati elittel. Az Új Iskola nevében megszólaló Ján Mallý-Dusarov (1829-1902), katolikus lelkész, kiváló újságíró – a Memorandum emancipációs eszményével azonosulva – több alkalommal mutatott rá arra, hogy a területi autonómia követelése tartós zsákutcába juttatta a magyar és szlovák közeledési kísérleteket.

A Memorandum magyar szövegét 1861. június 27-én Ján Francisci vezetésével a nagygyűlés által megválasztott hatfős küldöttség vitte Pestre, ahol az országgyűlés alelnöke, Tisza Kálmán vette át. Minthogy azonban a magyar parlamentben két alkalommal is többséget kapott Deák Ferenc (1803–1876) 1848-as alapelvekre helyezkedő felirati

javaslata, az uralkodó augusztus 23-án feloszlatta az országgyűlést. Így azután a nemzetiségi törvény-előkészítés érdekében benyújtott szlovák, szerb, román memorandumok átmenetileg tárgyalanná váltak. Ebben a helyzetben Moyses püspök a memorandum uralkodóhoz való eljuttatását javasolta, amire 1861 decemberében került sor, amikor a püspök vezette szlovák küldöttség átnyújtotta Ferenc Józsefnek az átdolgozott, bécsi memorandumként ismertté vált dokumentumot.

3.2. 1868:XLIV. tc. – nemzetállam és nemzetiségi egyenjogúság

Az 1861. évi országgyűlés nemzetiségi törvény előkészítésével megbízott Eötvös József a törvény első tervezetében nemzetiségi társadalmak tagjai részére az állam túlsúlyával szemben kívánt a garanciákat biztosítani. „Magyarország sajátos etnográfiai viszonyainál fogva éppen utalva látszik oda törekedni, hogy a nemzetiségi kérdést oly törvényes intézkedések által fejtsse meg egyszer s mindenkorra, melyeknek pajzsa alatt az egyes polgároknak e részbeni jogos követelményei a haza területének bármely részén szintoly mértékben védve, mint az egyes nemzetiségeknek mint testületeknek szabad egyesülés útján kifejlődhetése biztosítva legyen. Ilyen törvényes intézkedések elemeit nyújtják nálunk a századokon keresztül fennállott községi önkormányzás, az egyes vallásfelekezeteknek nemcsak egyházi ügyeikre, hanem tanodáik belrendezésére és kezelésére is kiterjedő autonómiája és mindenek felett azon helyhatósági rendszer, melynek észjogi alapját éppen az individuális szabadságnak az államhatalom túlterjeszkedése ellenébeni megóvása s úgy a fizikai, mint morális egyediségeknek az államegység legszükségesebb korlátain belüli mozoghatása képezik.”

Az országgyűlés 1861. augusztusi feloszlata után a nemzetiségi törvénykezdeményezése hat év szünet és várakozás, illetve az osztrák–magyar kiegyezési törvények elfogadása után, alaposan megváltozott belpolitikai helyzetben került ismét a törvényhozás elé. A magyar országgyűlés a kiegyezési törvénnyel egy időben megkezdte a nemzetiségi egyenjogúságról szóló törvény előkészítését. Hamarosan kiderült azonban, hogy a legjelentősebb ellenzéki nemzetiségi mozgalmak, a románok, szlovákok, szerbek és rutének képviselői változatlanul a nemzeti autonómiák létrehozását tartották volna kielégítő megoldásnak. Ugyanakkor a magyar képviselők, pártállásuktól függetlenül az ország politikai integritását semmiképpen sem veszélyeztető, elsősorban a nemzetiségek nyelvének, kultúrájának jogállását tisztázó jogszabályt kívántak elfogadtatni.

A nyelvi egyenjogúságról szóló vita mögött valójában az egységes nemzetállam és a föderalista államszerkezet ellentmondása rejlett. A „politikai nemzet” egyszerre jelentette az ország minden lakosát, ugyanakkor a magyar felfogásban vele azonosított „magyar nemzet” nem jelenthette a többi nemzet politikai dimenzióját is. Ily módon „az egységes magyar politikai nemzet” nem az ország valamennyi nemzetének, nemzeti közösségének a gyűjtőfogalmává, hanem a magyar államnemzeti kizárólagosság keretfogalmává vált. A nemzetiségi mozgalmak, pártok és képviselők kezdettől fogva felismerték az ily módon értelmezett politikai nemzet csapdját.

Aurel Vlad román képviselő még megpróbálta a föderatív értelmű politikai nemzetfogalmat előtérbe állítani: „... s mivel a politikai nemzetiség nem egyéb, mint egy poliglott országban élő különféle népiségek politikai és történeti múltjának, életének s közös működésének s érdekének diplomatikai kifejezése; részéről nem találnék benne semmi megütközni valót”. A nemzetiségi törvény szellemiségét, s vele együtt a magyar politikai nemzetet – mint az államnemzet kifejezését – kodifikáló értelmezést a többi képviselővel együtt a nemzetiségek nevében Vlad is határozottan elutasította.

Így vált az 1868. évi nemzetiségi törvény születése pillanatában a kiegyezéskori Magyarország nemzetiségi politikáját jellemző legsúlyosabb belső ellentmondás – a föderatív szerkezetű soknemzetiségű ország és a magyar nemzetállami törekvések kibékíthetetlen ellentétének – kifejezőjévé, a magyar politikai nemzet preambulumban rögzített fogalma pedig a fokozatos belső alkotmányos fejlődés akadályozójává.

A nemzetiségi törvény keretei közt kezdetben Deák és Eötvös szellemiségének gyakorlatba való átültetésével a nyelvi jogok, a megyei, helyhatósági szinteken a közigazgatási jogok és részben az oktatási jogok terén a méltányos és toleráns nemzetiségpolitika intézményrendszere körvonalazódott. A 19. század végén, részben az 1896. évi ezredéves ünnepek hangulatának, részben a Bánffy Dezső (1843–1911) vezette kormány nyíltan vállalt sovíniszta politikájának és az általa megfertőzött korabeli magyar közgondolkodásnak a következtében gyorsan meghonosodtak a magyar állam fennmaradását egyedül biztosítani képes magyarosító törekvések.

Míg az 1870-es években Grünwald Béla (1839–1891), a kiváló történész, Zólyom megye alispánja kivételnek számított a maga agresszív magyarosító nacionalizmusával, a századforduló éveiben statisztikusok és jogászok, közírók és társadalomtudósok egymással versengve igyekeztek programot adni a magyarosításnak. Közülük Beksics Gusztávnak (1846–1906) a városok elmagyarosítását, s azon keresztül az ország nemzetiségeinek fokozatos kiszorítását szorgalmazó elképzelése vált ismertté, a leghatásosabb programot

azonban kétségkívül Rákosi Jenő (1842–1929), a Budapesti Hírlap nagyhatalmú szerkesztőjének harmincmillió magyar birodalomra vonatkozó víziója jelentette.

A kiegyezés korának fél évszázada tehát nemzetiségpolitikai szempontból a felerészben még mindig nem magyarok által lakott Magyar Királyság nemzetállami átalakításának eleve reménytelen, kísérletét, a történeti magyar állam felbomlását, a nem magyar nemzetek kiválását igen nagymértékben megkönnyítő, illetve előkészítő zsákutcás fejlődést eredményezett.

A soknemzetiségű állam számára ideális nemzetiségi modellről folyó vitákban előbb a nemzetiségi politikusok, parlamenti képviselők – a szlovákok közül Viliam Paulíny-Tóth majd Milan Hodža (1878–1944) – vetették fel a svájci minta lehetséges átvételét. A gondolat megjelent Eötvös József és a Függetlenségi Párt elnöke, a korabeli publicisztikában fehér hollóként emlegetett Mocsáry Lajos (1826–1916) munkásságában is. A 20. század elején pedig Jászi Oszkár (1875–1957) próbálta felvetni a *Huszedik Század* című folyóiratban a nyelvek és kultúrák egyenjogúságán, kölcsönös elsajátításán alapuló svájci modell követhetőségét, az egy országon belül élő népek egymás mellett élésében gyökerező történeti multikulturalizmus kantonális megoldásának teendőit. Hangjuk azonban a dualizmus kori asszimilációs közhangulatban alig hallatszott, s folyamatosan számolniuk kellett a többségi közvélemény merev elutasításával. A dualizmus kori magyar politikai elit ebben a tekintetben sem követte a Lajrán túli gyakorlatot, amely az általános választójog bevezetésével, a tartományi külön szabályozások engedélyezésével szabad utat engedett a nemzetiségi részérdekek alkotmányos érvényesítésének.

Eötvös József *A XIX. század uralkodó eszméinek hatása az államra* című munkájában az állam és a nemzetiségi eszme szétválasztását szorgalmazta. Szerinte ugyanis a nemzeti-nemzetiségi rendező elvre alapozott államok a kevert etnikumú európai régiókban nem teremthetnek igazságos, és minden érdekelt nemzet részére kielégítő megoldást. A nemzeti elvre épülő államhatalom Eötvös szerint ugyanis szükségképpen az egyik nemzetnek a másik felett való uralmát vonja maga után.

Az ilyen nemzeti államokban Eötvös 1853-ban leírt véleménye szerint a többségi és kisebbségi, az uralkodó és az elnyomott nemzetek egymás ellen folytatott háborúskodásai az érintett közösségek kulturális, gazdasági kibontakozásának megakadályozását vonhatják maguk után. Eötvösnek a nacionalizmus évszázadának kellős közepén kifejtett „korszerűtlen” gondolatai kétségkívül alaposan megelőzték saját korát. Mi több, kultuszminiszterként az 1867. évi osztrák-magyar kiegyezéssel elkezdődött dualista korszakban ő maga sem tudta a gyakorlatba átültetni gondolatait.

Az 1918 előtti Magyar Királyság, a soknemzetiségű történeti Magyarország etnikai karakteréről, nyelvi, nemzeti sokszínűségéről, etnokulturális, etnoregionális és etnoszociális szerkezeti sajátosságairól az érintett nemzetek történetírásában és a nemzetközi szakirodalomban egyaránt bősséggel találunk elemzéseket, forráspublikációkat és monográfiákat.

Melyek voltak a legfontosabb sajátosságai ennek a soknemzetiségű szerkezetnek, milyen folyamatok formálták, alakították a Habsburg Monarchia, illetve a Magyar Királyságon belül az etnikai, nemzetiségi viszonyokat? Kik és mennyiben tekintették értéknek, illetve hátránynak a poliglott Magyarország nyelvi, kulturális sokszínűségét? Miként érvényesült a multikulturalitás, s miért került ki győztesen a magyar nemzetállam-eszme a maga magyarosító filozófiájával? S mindebben milyen szerepet játszott az 1868. évi nemzetiségi törvényben kodifikált „egységes politikai magyar nemzet” fogalma? A magyar országgyűlés a kiegyezési törvénnyel egy időben kezdte meg a nemzetiségi egyenjogúságról szóló törvény előkészítését. Hamarosan kiderült, hogy a legjelentősebb ellenzéki nemzetiségi mozgalmak, a románok, szlovákok, szerbek és rutének alapvetően a nemzeti autonómiák létrehozását tartották csak kielégítő megoldásnak. A magyar képviselők, pártállásuktól függetlenül az ország politikai integritását nem veszélyeztető, s alapvetően csak a nemzetiségek nyelvének jogállását tisztázó jogszabályt kívántak elfogadtatni.

A nyelvi egyenjogúság problémája mögött valójában az egységes nemzetállam és a föderalista államszerkezet ellentmondása rejlett. A törvény központi fogalmát jelentő, a Deák Ferenc által megfogalmazott javaslatban felbukkanó magyar (valójában: magyarországi) politikai nemzetnek az állampolgári közösséggel azonosított fogalma az ország minden lakosát magában foglalta. Ugyanakkor a többségi magyar felfogásban a magyar politikai nemzettel azonosított etnikai értelmezés szerinti magyar kulturális nemzet nem jelenthette a többi nemzet(iség) számára is elfogadható politikai közösség megélhető dimenzióját, hiszen az a többség elvárásának megfelelően az anyanyelv- és a saját kultúra feladásával, elvesztésével vagy legalább is háttérbe szorulásával, leértékelődésével járt volna együtt.

Ebben a mind általánosabbá vált értelmezésben az *egységes magyar politikai nemzet* nem az ország valamennyi nemzetének, nemzeti közösségének a gyűjtőfogalmává, hanem a magyar államnemzeti kizárólagosság keretfogalmává vált. A nemzetiségi mozgalmak, pártok és képviselők kezdettől fogva felismerték az ily módon értelmezett politikai nemzet csapdáját. A szerb-román nemzetiségi tervezet ugyanakkor elfogadhatónak tartotta volna a politikai nemzetet, igaz nem „magyar”, hanem „magyarországi” jelzővel.

Amennyiben ugyanis a nemzetiségi törvény a nemzetiségeket a magyarral egyenjogú nemzeteknek ismerte volna el, és ezeknek az egyenjogú nemzeteknek „*az összessége képezi Magyarországot politikai nemzetét*”, ez esetben a politikai nemzetet a magyar és az ország másik öt nevesített országos nemzetisége – a román, szlovák, német, szerb, és rutén – azaz az ország hat nemzeti közössége együttesen alkotta volna.

A nemzetiségi törvény központi fogalmát, az egységes magyar politikai nemzetet ellenállhatatlan politikai súlyával végül Deák Ferenc érvelése szentesítette, aki az ország politikai integritásának kockáztatását nem tartotta járható útnak. Deákkal szemben a Mocsonyi Sándor és 23 képviselőtársa által benyújtott kisebbségi javaslat az „egyetlen politikai nemzet” kategóriájában kifejezésre juttatott egységes állam koncepciójával a „*hat egyenjogú nemzetből*” álló föderatív államot állította szembe. Ennek az érvelésnek, akárcsak a politikai és a genetikus nemzet kategóriái között különbséget hangsúlyozó nem magyar ellenvetéseknek sajnálatos módon semmilyen esélye sem volt a többségi támogatásra. A többségi magyar javaslat hajlott a különbségtételre, de csakis a „nemzet” és a „nemzetiség” megkülönböztetésében gondolkodva. Míg előbbit csakis a Magyar Királyság népességének egészére kiterjesztve, ugyanakkor mégis „magyar jelzővel ellátva” vezette be, az ország más ajkú közösségeire alkalmazott „nemzetiség” kategóriának semmilyen politikai tartalmat sem kívánt tulajdonítani.

A magyar többségi javaslat elvben lehetővé tette a magyar politikai nemzet és azon belül a magyar nemzetiség fogalmának párhuzamos használatát, de a magyarok mellett a többi nem magyar „nemzetiség” számára eleve lehetetlennek tekintett bármifajta politikai státuszt vagy autonómiát, amivel a „magyar politikai nemzet” föderatív értelmezési lehetőségét elve kizárta. A nemzetiségi törvény keretei közt kezdetben Deák és Eötvös szellemiségének gyakorlatba való átültetésével a nyelvi jogok, a megyei, helyhatósági szinteken a közigazgatási jogok és részben az oktatási jogok terén a méltányos és toleráns nemzetiségpolitika intézményrendszere körvonalazódott. A 19. század végén, részben a milleniumi hangulatnak, részben a Bánffy-kormány által nyíltan vállalt sovinizmusnak és az általa megfertőzött közszellemnek a következtében a magyarosítást egyre gyakrabban kezdték azonosítani a magyar állam fennmaradását egyedül biztosítani képes politikai gyakorlattal.

A nemzetiségi törvény szellemiségét, s vele együtt a magyar politikai nemzetre – mint az ország államnemzetére – utaló értelmezést a nem magyar képviselők határozottan elutasították. Magyar részről viszont – és ebben Eötvös és Deák is egyetértettek – a magyar nemzetállam alkotmányos meghatározását iktatták be a törvény preambu-

lumába: „... Magyarország összes honpolgárai az alkotmány alapelvei szerint is politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja.”

Szlovák részről Viliam Paulíny-Tóth, a Szlovák Nemzeti Párt elnökének a törvény vitája során benyújtott korábbi nemzetiségi javaslatok érvelését 1870. évi tervezetében a következő mondatban foglalta össze: „Magyarországon egy politikai nemzet van, a magyar nemzet (národ uhorský), amely a következő genetikus nemzetekből áll: a magyarokból, románokból, szlovákokból, szerbekből, ruszinokból és németekből.”

Ez a nemzetiségi értelmezés kétségkívül jobban tükrözte a felerészben magyar, fele részben pedig nem magyar Magyar Királyság tényleges etnikai szerkezetét. A politikai nemzet dualizmus kori konstrukciója azonban már megelőlegezte a 20. századi modern nemzetállamoknak azt a kisajátító és kizárólagos nemzetfelfogását, amely máig érvényes a kelet-közép-európai régió országainak alkotmányos önmeghatározásában: a politikai nemzet alapvetően azonos az államalkotó domináns, szerencsés esetben többségi nemzettel, a kisebbségek ezen belül legfeljebb egyéni nyelvi és kulturális, illetve politikai szabadságjogokkal rendelkeznek.

A nemzetiségi törvény 1868. decemberi vitájában az egységes magyar nemzetállam kialakulásában reménykedő magyar képviselők, illetve a magyar és az öt nem magyar országos (genetikus) nemzet egyenjogúsítását szorgalmazó föderalista koncepció nemzetiségi hívei közt olyan mély árok húzódott, amelyet a dualizmus kori magyarországi politika tényezői ötven év alatt nem voltak képesek sem betemetni, sem áthidalni. A nem magyar nemzeti nyelvek és kultúrák képviselői igyekeztek szembeszegülni a magyar nyelv térhódításával, de a főváros központú magyar szellemi és kulturális életben egyre inkább csak a vidéki nemzetiségi központok kínáltak menedéket és otalmat a nem magyar nyelvű nemzeti irodalomnak, színháznak, sajtónak és tudományosságának.

Így vált a *nemzetiségi egyenjogúság tárgyában elfogadott 1868. évi törvény* a magyar nemzetállami ambíciókat kifejező jogforrássá, miközben és a nemzetiségek közjogilag megjelenített egyenjogúságát nyelvi, oktatási, egyesületalapítási jogokra szűkítette. Persze azt is látni kell, hogy a korabeli európai mérce szerint a széleskörű anyanyelv-használati jogok tekintetében a magyarországi nemzetiségi törvény az élmezőnybe tartozott. Az országgyűlési többség azonban a ciszlajtániai fejlődés példáját elutasította, és ezzel lehetővé tette, hogy a törvényt a föderatív irányú fejlődési alternatíva helyett a magyar politikai nemzet fogalmába kódolt magyar hegemonia- és szupremácia-igény hivatkozási pontjává válhasson.

A nemzetiségeknek ez a negatív tapasztalata 1918-ban is érezte a hatását, amikor a magyar részről felkínált belső autonómiák helyett az antant részéről is célszerűnek tartott nemzetállami megoldás sokkal radikálisabb és egyértelműbb megoldást kínált számukra. Még akkor is, ha az öt magyarországi nemzetiség egyike sem vált önállóvá, és jó ideig még autonómiát sem kaptak a rokon nemzetek által létrehozott csehszlovák, nagyromán, szerb-horvát-szlovén utódállamban.

Az 1861. évi Memorandum alapja maradt a dualizmus kori szlovák politikai programoknak, és célpontja lett a kormányzati és megyei magyar nemzetiségi politikának. A nemzetiségi törvényben feláldozták az autonómiák irányába mutató fejlődést, maradt tehát a nyelvi egyenjogúság képlékeny gyakorlata. A konfliktus tétje a régió irányának megszabása. A modernizációs folyamatok az 1870-1880-as évtizedben a városfejlesztések és vasútépítések formájában a magyarországi nagyrégiók közül az elsők közt érik el a Felföld Vág- és Garam menti részeit. S ebben a főként a Pozsony, Nyitra, Trencsén, Liptó, illetve a Bars, Zólyom, Gömör és Abaúj-Torna megyékre kiterjedő felföldi modernizációs fejlődésben fokozatosan elkezdett átértékelődni a közös történelem kulturális és identitásöröksége.

A szlovák fejedelemség 1849-es víziójától az 1861-es *felső-magyarországi szlovák kerület* tervén át 1918-ig a szlovák nemzeti mozgalom folyamatosan több irányban – Bécs, Prága, Pétervár, Budapest felé – tájékozódott. Társadalmi, gazdasági bázisának kiszélesítését a szövetkezeti mozgalommal, a kisvárosi takarékpénztárakra épülő nemzeti pénzügyi és hitel hálózat kiépítésével és persze az egyházak, a sajtó nemzeti mozgósító ténykedésével próbálta elérni. Nem mondott le, sőt mindvégig figyelemmel követte a magyar kormányzatokkal való együttműködés lehetőségeit, még inkább az uralkodó, a trónörökösök, s általában a királyi és császári udvartól remélt változások jeleit. Az 1871-ben megkésve megalakult Szlovák Nemzeti Párt és annak különböző áramlatai, majd az 1905-ben életre hívott Szlovák Néppárt vezetői abban is reménykedtek, hogy a magyarországi belpolitikai viszonyok az Ausztriához hasonló választójogi fordulat, illetve a morva és a bukovinai paktumhoz hasonló regionális kompromisszumok nyomán kedvező irányt vehetnek a nemzetiségi mozgalmak számára.

Külpolitikailag a szlovák nemzeti törekvések szintén többféle opciót tartottak számon: a szláv szolidaritás ruszofil és ausztrósláv irányzataival való folyamatos kapcsolattartás, a cseh-szlovák kölcsönösség és egységmozgalom számított a fő törekvésnek. Mindemellett a 19–20. század fordulójától kezdve egyre nagyobb hangsúlyt kapott a Monarchia többi nem domináns nemzetével való együttműködés, mégpedig mind a ma-

gyar országgyűlésben, mind pedig a választójogi küzdelmekben, illetve a külvilág tájékoztatásában, az összehangolt bel- és külpolitikai fellépésben.

Bosznia-Hercegovina 1908. évi annexióját, majd a Balkán-háborúkat követően megjelentek az úgynevezett a világméretű háborús konfliktus kirobbanásától remélt radikális átrendeződés hívei. Vajanský pétervári és moszkvai orosz folyóiratokban is nyíltan cikkezett a Monarchia szláv nemzeteinek és nemzetiségeinek a Monarchián belül tartósan megoldható dilemmáiról, és az úgynevezett katasztrófa-elméletében a közép-európai térség nagyhatalmi felértékelődésétől és háborúval együtt járó átalakításától remélte a szlovákság közjogi státuszának megváltozását. Mindez a dualizmus korának záró szakaszában radikálisan áthangszerelte a szlovák nemzeti törekvéseket és az azokhoz kötődő politikai alternatívákat, anélkül persze, hogy bármilyen önálló szlovák államalapítási elképzelés megfogalmazódott volna.

Merthogy a szlovák történelmi önreflexiók és jövőképek a századforduló környékén még alapvetően a magyar honfoglalás és államalapítás úgynevezett „szláv befogadói” elméletére, azaz a szláv-magyar szimbiózis elképzelésére, a több száz éves békés együttélés hivatkozási bázisára, valamint a nemzeti egyenjogúság mintázataira épültek. A transz-lajtániai fejlemények, a morvaországi paktum, a bukovinai megegyezés, s általában az ausztriai nemzetiségi emancipációs sikerek ezt a vonalat látszottak felerősíteni.

Ugyanakkor a kiegyezés kori magyar kormányzati nemzetiségi politika felvidéki vonulata minden lehetséges politikai eszközzel megpróbálta semlegesíteni ezeket a szlovák nemzetépítő törekvéseket. Elsődlegesen a nemzetiségi mozgalom marginalizálásával, Turócszentmártonba, Szakolcára, Rózsahegyre, Óturára, Miavára, tehát a peremrégiók kisvárosaiba való kiszorításával. A Bánffy által a Magyar Királyi Belügyminisztériumban a nemzetiségi és szocialisztikus ügyek megfigyelésére és a kötelező rendszeres jelentések feldolgozására rendszeresített osztály, együtt a határrendőrség, a „pánszláv” és „dákoromán” „nemzetiségi túlzók ellenőrzését helyben végző detektívek tevékenysége mindazonáltal jórészt a felszíni jelenségek észlelésére volt csak alkalmas.

A felsorolt kisvárosok ennek ellenére a nemzeti mozgalom új és dinamikus gazdasági alközpontjaivá váltak, ahol a helyi magyar vármegyei, járási elitek a minden felvidéki vármegyében önálló szervezetet létrehozó FEMKE (Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület) legtöbbször csak magyarkodó frázisokban, tömegek mozgósítására ritkán képes ünnepségekben, kevesek által olvasott lokális sajtóhadjáratokban tudták a magyar állameszme nemzetállami céljait megjeleníteni. A szlovák elithez tartozó családok katolikus, evangélikus templomok gyülekezeti munkájával, takarékpénztári hitelkedvezmé-

nyekkel, nemritkán Amerikából származó, csomagban küldött sajtóanyagok ingyenes szétosztásával kapcsolták egybe a mindennapi *nemzeti aprómunkát*. kötötték tevékenységüket. ok azonban az 1890-es évektől kezdve fontos gazdasági központokká váltak. A történeti elsőbbség tudata mellett, helyett a regionális otthonosság, kezdeményezőkétség szerepe értékelődött fel.

A 19. század első felének nyelvharcai, a reformkori nyelvtörvények nyomán a felföldi nemzeti térkijelölés intellektuális gyakorlatainak érvelése rövid időn belül politikai beadványokban, programokban, követelésekben köszönt vissza. A magyar szabadságharc fellobbanása, a rendkívül gyorsan tömény politikummá szerveződő, s ezzel együtt tartósan rendezetlenül maradó nemzetiségi kérdések militáns konfliktusokba torkoltak, amiből ki-ki levonta a maga tanulságait. A szlovák autonomista szellem 1861. évi megfogalmazódására magyar részről előbb az egyéni, nyelvi-kulturális és közigazgatási jogokra szűkített 1868. évi nemzetiségi törvény volt a válasz. A rákövetkező tíz évben viszont már a három szlovák középiskola bezárása és a Matica felszámolása jelezte a felvidéki magyarosító politika megerősödését.

A grünwaldi helyzetértékelés és irányadás, a *Hungaria militans* programja ezt az irányt erősítette és kanonizálta, szembeállítva ezzel a felföldi megyék évszázadokon együttműködő nemesi, polgári elitjeit, s egyúttal jelentős mobilizációs energiát adva az 1870-es évtizedben nemzeti politikai párttá szerveződő szlovák nemzeti mozgalomnak, s komoly támadási felületet kínálva az ország nemzetiségi viszonyait egyre kritikusabban szemlélő ausztriai és nyugat-európai elemzőknek, politikai megfigyelőknek.

A felföldi multietnikus béke és együttélés történeti előképeiből, idealisztikus elképzeléseiből legfeljebb helyi – városi, falusi, rokon – szinten maradt meg tartósan a nemzetiségi tolerancia és együttműködés gyakorlata. Sem a vármegye Mocsáry Lajos által sürgetett autonómiája, sem az 1861 után folyamatosan napirenden tartott *felső-magyarországi szláv kerület* magyar részről végig elutasított alternatívája nem nyújtott igazi kibontakozási lehetőséget. A soknemzetiségű felföldi idillt – a dualizmus dinamikus vasút-, fürdő- és városfejlesztései, színház- és gyárépítései, a fellendülő turizmus, a mind színesebb helyi sajtó és kulturális élet ellenére – végül azután elnyelte a sarajevói merénylet nyomán kirobbant Nagy Háború pusztítása, a Monarchia és a történeti magyar állam felbomlása.

4. Magyarosodás vagy magyarosítás? A dualizmus kori asszimilációs konfliktus

Az 1918 előtti Magyar Királyság, a soknemzetiségű történeti Magyarország etnikai karakteréről, nyelvi, nemzeti sokszínűségéről, etnokulturális, etnoregionális és etnoszociális szerkezeti sajátosságairól a magyar és a szlovák történetírásában, s persze a nemzetközi szakirodalomban is bőszeggel találunk elemzéseket, forrás publikációkat és monográfiákat. Ennek egyik oka, hogy a Kárpát-medence nyelvi, kulturális sokszínűsége minden háborús pusztítás ellenére tartósan fennmaradt. Nem véletlen, hogy a reformkor kezdetén a szlovák Csaplovics János azt írta, hogy a történeti magyar államterületet Európa néprajzi változatosságának kicsinyített másaként is felfoghatjuk: „Magyarország Európa kicsiben.” A középkor, újkor és legújabb kor térformáló történeti erői, demográfiai, gazdasági fejlődése, államszerveződése nyomán sajátos mozaik szerkezetű multietnikus világ alakult ki Kelet-Közép-Európának ebben a történeti magyar államterülettel azonosítható régiójában.

Melyek voltak a legfontosabb sajátosságai ennek a soknemzetiségű szerkezetnek, milyen folyamatok formálták, alakították az osztrák-magyar kiegyezést követő félvszázadban ismét egységes államterületet alkotó Magyar Királyságon belül az etnikai viszonyokat? Kik és mennyiben tekintették értéknek, s mások viszont hátránynak a poliglott Magyarország nyelvi, kulturális sokszínűségét? S hogyan érvényesült a multikulturalitás az olyan soknyelvű régióban, mint Felső-Magyarország, miként és s miért került ki a kiegyezés korának utolsó évtizedeiben győztesen a magyar nemzetállam-eszme a maga magyarosító filozófiájával?

4.1. A felvidéki magyarosítás ideológiája és zsákutcája

A magyarosító nyelvpolitika ebben a közegben jórészt kontraproduktív törekvésnek számított, ami inkább ártott, mint használt a magyar-szlovák kapcsolatban s ugyanígy a szlovák polgárság magyar állam iránti lojalitásának a megerősítésében. Az iskolai magyarosítás ezért nem tudott évtizedeken keresztül tömeges eredményeket, áttörést elérni. A helynév-, személynév-magyarosítás pedig csak ott ért el sikert, ahol erre már nem igazán

volt szükség, a szlovák vidékeken inkább ellenállást indukált.

Az 1868. évi magyarországi nemzetiségi törvény elfogadása – minden szemléletbeli különbség, vita és nemzetiségi kiábrándulás ellenére – rövid ideig megőrizte a nemzetiségpolitikai megbékélés és előrelépés esélyét. Deák és Eötvös a törvényben rögzített nyelvi és kulturális jogokat alkalmasnak tartotta a nem magyar nemzetiségi társadalmakkal való korrekt kormányzati viszony kialakítására és azok továbbfejlesztésére. Az 1870-es évtized elmérgesedő vitái, iskolaharcai nyomán azonban a felvidéki etnikai béke, a közös magyar-szlovák regionális együttműködés reménye és alternatívája gyorsan halványulni kezdett. Tisza Kálmán 1875 és 1890 közti kormányainak szlovák intézmények elleni intézkedései, valamint Grünwald Béla zólyomi alispán, és a FEMKE akciói nyomán – amint az a századforduló éveiben, s 1918-ban a magyar-nemzetiségi párbeszéd reménytelen újraélesztési kísérletei során kiderült – végleg megbukott.

A Zólyom megye alispánjaként, majd a besztercebányai és szliácsi országgyűlési képviselőként ügyködő Grünwald Béla *A felvidék* című röpirata és Michal Mudroňnak (1835–1887) arra adott *Felelete* a hosszú 19. század magyar–szlovák konfliktusának minden elemét felmutatatta. Érdekes tehát egy kicsit hosszabban elidőzni velük. Magyarországon elsőként a 18. századi fejlődést bemutató *Régi Magyarország* c. könyvével a centralizációt szorgalmazó Grünwald Béla tette le a garast az agresszív nemzet-állami magyarosítás programja mellett. Amint azt Demmel József 2020-ban magyarul és szlovákul megjelent *Szörnyeteg Felső-Magyarországon? Grünwald Béla és a szlovák–magyar kapcsolatok története* c. pompás könyve – finom filológiai részleteket is feltárva – bemutatta, Grünwald a Turóc megyei viszonyokra nyomást gyakorló zólyomi adminisztráció részeként, személyes sérelmekre visszavezethető bosszúhadjáratával a szlovák nemzeti mozgalom bázisterületeinek politikai és grammatikai asszimilációját tűzte ki célul.

Miután a magyar állam 1867-ben visszanyerte önállóságát és erejét, a Lajtától nyugatra eső osztrák birodalomrészhez való felzárkózás mellett Grünwald szerint a magyar közigazgatás és törvényhozás eszközeit arra kellett elsősorban felhasználni, hogy az ország magyar nemzeti jellegét egyértelművé tegyék. A zólyomi alispán, aki egyébiránt kiváló történeti munkáival, elismert történészként 1888-ban akadémiai levelező tagságot szerzett, a felső-magyarországi szlovák többségű megyék politikai közegében – a saját bőrén is megtapasztalt nemzetiségi konfliktusok ellenére – azt a velejéig hamis képet alakította ki, hogy a nem magyarok valójában magyarokká szerettek volna válni.

Szerinte ebben kellett nekik segítséget adni, méghozzá úgy, hogy a magyarosítás érdekében a nemzetiségi mozgalmakkal szemben a magyar államnak minden területen

„erélyt kell felmutatnia”. Kivált a szlovák nemzeti mozgalmat tekintette – a magyarsággal szemben statisztikailag többséget alkotó összes magyarországi nemzetiséggel és az orosz veszélyt megjelenítő pánszlávizmussal egybemosva – az ország egységét és függetlenségét fenyegető akut veszélyforrásnak. „A nagy szlávság forrong, s a siker merész terveket érlel vezetőiben; a terveket pedig nyomban fogja követni a megvalósításukra irányzott akció. Csak mi nem tervezünk s nem lépünk akcióba érdekeink megvédésére s egy évtizedet vesztegettünk el a nemzet életéből, s nem használtuk fel állami és nemzeti létünk megszilárdítására.”

Grünwald helyenként bornírt – a korai rasszizmus, illetve a végletes sovinizmus stíluselemeit és tartalmi jegyeit kimutató – érvelésében arra helyezte a hangsúlyt, hogy a dualista rendszeren belül megnövekedett magyar kormányzati mozgástérben a magyarosítás tudatos felgyorsításával lehet pótolni a távoli gyarmatok megszerzésétől gazdasági és katonai erő hiányában eleve eleső országot. „A mi misszióink nem az, hogy hódítsunk, terjeszkedjünk az országon kívül, a mi misszióink nem utal bennünket az ország határain túl. A mi misszióink az ország határain belül van (...) Törjünk meg mindent, ami a magyar államra veszélyes lehetne s tartsuk fenn az állammal együtt e nemes magyar fajt, s ne engedjük elpusztulni, megsemmisülni mélyen alatta álló fajok által, ne engedjük, hogy szolgaságba jusson ott, hol egy évezreden át uralkodott, s uralkodhatott volna mindörökké.”

Felső-Magyarország – vagy miként az 1878-ban megjelent politikai röpiratának címében nevezte: „A felvidék” – szerinte ideális terepként kínálkozott erre, hiszen az „egyszerű tótok” valójában mind magyarok szerettek volna lenni, számukra a felemelkedést mindig is a magyarosodás jelentette. A felvidéknek, mint etnikai régióknak a történeti alapzata szerinte magyar és német, mert a városokban a történeti német jelenlét mellett folyamatosan egyre erősebbé vált a magyar elem.

Jól láthatóan Grünwald a 18. század végi és reformkori korai, részben még a rendi fogantatású magyar nacionalizmus érveit kölcsönzi, s persze Kossuthnak a nemzetet „história faktumként” értelmező felfogására támaszkodik, mikor azt írja, hogy a szlovákságnak valójában nincs történelme. S ezért eleve nem tekinthető nemzeti közösségnek, „nemzetiségnak”. Ennek folytán a szlovákok számára ebben az okfejtésben a felemelkedéshez vezető egyetlen út az elmagyarosodás. Az általa ismert Zólyom megyei szlovákok pedig Grünwald tapasztalatai szerint ezt a kiszolgáló, beolvadó pozíciót szívesen elfogadták. Érvelésében fontos szerepet kaptak a rasszista jellegű bántóan primitív állítások a szlovákok nemzeti tulajdonságairól: „A tót a legszorgalmasabb magoló, de gyors

felfogás, önálló teremtő szellemi tevékenység nem kerül ki belőle; de nagyon használható mindenütt, ahol türelmet, kitartást igénylő gépszerű munkára van szükség. Önérzete nincs, s rendkívül alázatos. (...) Nincs köztük egy se, aki büszkén felemelt fejvel tudna járni, még ha akarna is. Már a teste alkotása sem engedné, mert a tótnak a nyaka sajtáságosan előrehajló, s még legönérzesebb pillanatában is alázatosabbnak látszik a legalázatosabb magyarnál.” A magyar faji felsőbbbségtudat hittétele pedig így hangzott Grünwaldnál: „...a tót és az úr oly két fogalom mely egymást kizárja még a tót nép tudatában is. Aki a felvidéken úr, az már magyar, de nem tót.”

„A felvidék” írója szerint tehát a kiegyezést követő évtizedek magyar kormányzati, vármegyei politikájának és az egész magyar közéletnek a magyarosítás érdekeit kellett előtérbe állítania ahhoz, hogy a nemzetiségek, s elsősorban a szlovákok beolvadása meggyorsuljon. Erre a legalkalmasabb eszköznek az oktatási rendszert, az általános iskolát, de különösen a középiskolát tartotta. A magyarosítás felgyorsításával együtt a nemzetiségi mozgalmakat, a „felvidéki tót pártot” el akarta szigetelni a néptől, s ezzel együtt a nemzetiségi intézmények maradékát is megszüntetni javasolta, amint azt Tisza Kálmán belügyminiszterhez eljuttatott felterjesztéseiben a Maticával és a három szlovák gimnáziummal kapcsolatosan valóban meg is tette.

Michal Mudroň jogász, a szlovák nemzeti mozgalom turócszentmártoni csoportjának – ikertestvéreivel, Pavol Mudroňnyal, a Szlovák Nemzeti Párt elnökével együtt – köztiszteletben álló személyisége, az 1861. évi Memorandum alapján létrejött bizottságnak és a *Matica slovenská* központi szlovák nemzeti kulturális szervezetnek alapító tagja volt. Grünwald otromba, a korabeli magyar szellemi közéletben, a budapesti vezető folyóiratok, napilapok szerkesztőségében is megütközést keltő sovinszta támadására adott válasza máig fontos politika- és eszmetörténeti forrás a korabeli magyarországi nemzetiségpolitikai alternatívák tanulmányozásában.

Mudroňnak *A Felvidék: felelet Grünwald Béla hasonnevű politikai tanulmányára* címmel még 1878-ban kiadott, megfontolt, öntudatos, határozott munkája a közös haza eszméjét – mondhatnánk, a manapság a jogaikért harcoló katalánok, kisebbségi magyarok körében sokat emlegetett *alkotmányos patriotizmust* – védelmező, nehezen visszatámadható replika és elutasítás volt. A *politikai magyar nemzet nemzetiségi testvériségének* ajánlott válaszában Mudroň Grünwaldnak a szlovák történelem hiányáról felállított tételét Magyarország egységes, közös történelmének bázisáról cáfolta. Szerinte valóban nem volt az ország nemzetiségeinek külön történelme, de a közös történelemben mindenkinek megvan a maga helye.

A magyarországi államközösségnek, s ezzel együtt a különböző nemzetiségeknek ezen közös államban „egy politikai nemzetté való összeforrásának szükségképpen következménye” a közös történelem. A magyar történelemnek azonban mindig is sokféle nemzetiségű hősei voltak: Zrínyi, Hunyadi, Kinizsi, Dugonics Titusz, a nándorfehérvári ostrom idején magát a törökkel együtt a várfokról levető horvát származású magyar katona, akiről azonban mára kiderült, a valóságban sohasem létezett. Mudroň érvelése szerint ők mindannyian a közös haza dicsőségét növelték.

Ebből pedig arra a következtetésre jutott, hogy a közös haza közös történelmét nem lenne szabad megkérdőjelezni. „... mióta magyar testvéreink a többi magyarországbeli nemzetiségekkel mint egyenjogú társakkal, együttesen ez országot megalapították s fenntartották, ezen nemzetiségek egyikének sincs külön történelme, külön nemzeti hagyománya, külön nemzeti hősei, külön nemzeti nagy kormányfőijai. Mert ezek mind, a nemzetiségre való tekintet nélkül ez az ország összes honpolgárainak, mint az egységes és oszthatatlan magyar nemzetnek közös magyar történelmét, közös magyar hagyományát, közös magyar hőseit, közös magyar államfőijait képezik.” Mudroň *feleletében* a soknyelvű, soknemzetiségű, de egységes magyar politikai nemzet deáki-eötvösi kottáját olvashatjuk, amely a Tisza-érában, egyebek mellett éppen a grünwaldi magyarosító nacionalizmus hatására igen gyorsan eltűnt.

Fontos tisztán látnunk, hogy a magyarosító belső hódítás terepeként elképzelt „felvidék” fogalma ebben az 1878. évi vitában kompromittálódott a szlovákok szemében. Ez a felvidék fogalom a történeti magyar állam keretei közt többé nem lehetett a magyar-szlovák együttműködés regionális kerete. Mudroň válasza a lojalis, de nemzeti jogaira, a nemzeti területén lehetőség szerint autonóm fejlődésre igényt tartó szlovákság nevében méltóságteljes választ adott a magyar nemzetiségi politika dualizmus kori felső-magyarországi ámokfutásában sajnálatos módon mindvégig hivatkozási pontnak számító Grünwald szélsőségesen nacionalista röpiratára. Az 1868. évi nemzetiségi törvényre hivatkozva a szlovák jogász azt hangsúlyozta, hogy a nyelvfejlődésben elmaradt magyarországi nemzetiségek a 19. század végén jutottak el oda, ahol a magyarok a 18. század végén voltak. Amennyiben a magyarországi törvényhozók egyszer megalkotják a román, szlovák, szerb, rutén nyelv kiművelését és használatát biztosító törvényeket, a nemzetiségek kultúrája is fejlődésnek indul. A magabiztos mudroňi *felelet* alapja az a szlovák népi lojalitás, amely akkor még egyértelműen megvolt a magyar állammal szemben. „Mi tótok magyar hazánknak éppoly hű fiai vagyunk, mint az ország bármely más nemzetisége, bennünket hazánkhoz való hűségre tanítani nem kell, mert ez velünk született

érzelem” – foglalta össze érvei lényegét Michal Mudroň vagy ahogy szerzőként önmagát a címlapon feltüntette: Mudrony Mihály.

Kétségtávol meggyőző és eklatáns példája a dualizmus kori magyar-szlovák asszimilációs konfliktusnak ez a két röpirat. Eltérő, élesen szembenálló múltértelmezés, az 1868. évi nemzetiségi törvényben rögzített „egységes magyar politikai nemzet” állam- és nemzeteszmejének diametrálisan eltérő olvasata jelzi a konfliktusok élet és mélységét. A közös történelemből a dualizmus korának egyre nyíltabb konfrontációi miatt rövid időn belül rivalizáló történelmek, az együtt élő, a latinitás évszázados közös alapjára támaszkodó kultúrákból egymás ellen harcoló kultúrák bontakoztak ki.

A 19. század végi Bánffy-kormány hivalkodó és kihívó sovinizmusa az ezredévi ünnepek díszleteivel és szólamaival próbálta az egynyelvű ország álmát és programját legitimálni. Az 1898. évi IV. számú törvény a helynevek törzskönyvezéséről utat nyitott a magyarországi nem magyar helynevek magyarosításához, és ez százazrekkel érzékeltette a – korábban csupán szimbolikus, de ekkortól kezdve egyre inkább nyíltan magyarosító térfoglalás szándékát.

Ehhez kapcsolódott a századfordulót követő években a magyarosító iskolai politika felerősödése. Ezek főszereplője, Apponyi Albert az emlékiratában nem véletlenül Grünwald hatását jelölte meg a népoktatási törvények magyarosító szellemiségének forrásaként: „A nemzetiségi kérdés tekintetében elég bonyolult volt lelki elhelyezkedésem – írta évtizedekkel később Emlékirataiban saját korabeli eszmei-politikai pozíciójáról. Minden ösztönöm a Deák–Eötvös-éra hagyományaihoz vezetett. Mindig utáltam mindent, ami akárcsak a méltányossággal is ellenkezett, bárkivel szemben történt légyen. De nem volt energiám hozzá, hogy magamat teljesen kivonjam a Tisza-epochában uralkodóvá vált áramlat hatása alól.” Apponyi tehát a Tisza Kálmán-korszakban kialakult és a századforduló éveiben, a Bánffy Dezső miniszterelnöksége idején intézményesített nemzetállami nacionalizmus ideológiai kelléktárára vezette vissza a saját népoktatási törvényeire jellemző magyarosító szándékot. Konkrétan Grünwald Béla „legszélsősége-sebb sovinizsza belpolitikai irányát”, valamint Rákosi Jenőnek a „harmincmillió magyart” vizionáló birodalmi ábrándjait említette ilye negatív hatásként.

Mindezek a helyi szinten számtalan nyelvhasználati korlátozással, egyesületi, közéleti diszkriminációval járó rendelkezések egyre több helyi konfliktust váltottak ki. A megyék lettek az etnikai ütközetek színhelyei. Mikszáth kedélyes vármegyei svihákjaiból hirtelen pánszlávokat üldöző főszolgabírók, detektívek lettek, a magyaron urakból pedig megátalkodott pánszlávok. A megye a régimódiság szimbólumaként próbált ugyan

versenyre kelni az etnikai mobilizáció révén aktivizált szlováksággal, de eleve sikertelenségre volt utalva.

4.2. A nemzetiségi népoktatás modernizációja és magyarosítása

1867 a magyar közvélemény számára az 1848. évi alkotmányos jogintézmények, a vármegyei közigazgatás visszaállítását, Erdélynek a magyar állammal való egyesítését (unifikációját), az osztrák centralizmus és neoabszolutizmus felett aratott győzelmet, s ezzel együtt a történeti gyökerű magyar politikai elitek újbóli térfoglalását jelentette. Ehhez társult az a közvélekedés, hogy a magyar nyelv primátusa, dominanciája, diplomáciai, közeleti és állami elsőbbsége immár elvitathatatlan tényné vált. Ugyanakkor az 1860-as évek kezdetén az ország társadalmát alapvetően az „egynyelvű soknyelvűség” jellemezte, azaz az egyes nemzeti közösségek beszélői közt igen kevesek voltak olyanok, akik egy másik nyelvet, s még kevesebben azok, akik több nyelvet is beszéltek. Ennek alapvető okai közt az ország etnoregionális szerkezetének viszonylagos zárttságát említhetjük. A ténylegesen multientikus régiók – mint pl. a Szepesség, Gömör, Királyföld, Bánság, Bácska, Baranya vagy a főváros, meg a többi soknemzetiségű város – mellett a szlovák, rutén, román régiók falvaiban a helyi többség nem igazán érintkezett tartósan semmilyen más nyelvel.

A kiegyezés kori magyar oktatás politika alapvető célkitűzése vált, hogy a nem magyar tannyelvű oktatási intézményekben kötelezően be kell vezetni a magyar nyelvnek tantárgyként való oktatását. A magyar nyelv kötelező népiskolai oktatásáról szóló törvény 1879. XVIII. sz. törvény nyitotta meg azoknak az oktatási jogszabályoknak a sorát, amelyek kétségkívül az oktatás modernizációját, tartalmi fejlesztését is célul tűzték ki. Emellett azonban tudatosan a magyarosítás szolgálatába is állították a közoktatási intézményeket. Eötvös József utódja, Trefort Ágost (1811-1888) közoktatási miniszter ezt megkerülhetetlen feladatnak tartotta, s ezzel a későbbi nemzetállamok számára is követendő példát állított. „Magyarország különböző nyelvet beszélő lakosai közt az összes népesség abszolút többségével egyik sem bír ugyan, de (...) a viszonylagos többség a magyar ajkúaké. Ez lévén egyszersmind az állami kormányzat, a törvényhozás és az igazságszolgáltatás nyelve. Ezért kétség sem lehet az iránt, hogy ha az állam összes polgárai közt a kölcsönös érintkezés és megértés közegéül az országban dívó nyelvek valamelyikét választani kell, az csak az állam és a többség nyelve: a magyar lehet.”

Az 1883. évi középiskolai és az az 1891. évi kisdedővő törvényt követték. A 20. század első évtizedében előbb Tisza István (1861–1918) első kormányában Berzeviczy Albert (1853–1936), majd a rövid életű Fejérváry-féle darabontkormányban Lukács György (1865–1910) miniszter (csak névrokona a marxista filozófusnak!) tervezetei készítették elő az utat az Apponyi-féle népoktatási törvényeknek. Ezek már arra törekedtek, hogy a magyart egyre nagyobb óraszámban, illetve tannyelvként is bevezessék be a nemzetiségi népoktatásba. A magyar nyelv kötelező oktatásáról szóló törvény ugyan heves ellenkezést váltott ki, de annak célját, a magyar nyelv elsajátítását, s így egyfajta magyarpárú kétnyelvű modell kialakítását igazán kevesen vitatták.

Az 1907-ben beterjesztett és elfogadott két törvénytervezete közül az 1907. évi XXVI. tc. az elemi népiskolák tanítóinak illetményét és az állami népiskolák helyi felügyeletét szabályozta, a második pedig a nem állami népiskolák – azaz egyházi, községi, magán- és egyesületi oktatási intézmények – jogviszonyát, valamint az ezekben az iskolákban tanítók járandóságait szabályozta. Az 1908. évi XLVI. számú harmadik Apponyi-törvény pedig az ingyenes elemi népiskolai oktatást emelte törvényerőre. A törvények fő oktatáspolitikai célkitűzését tehát egyértelműen az oktatási hálózat fejlesztése, az iskolarendszer fizikai, tartalmi megújítása jelentette.

A három törvény közül, „a nem állami elemi népiskolák jogviszonyait” rendező – Lex Apponyi néven elhíresült – 1907. évi XVII. számú törvény váltotta ki a legtöbb vitát, ellenérzést és kritikát. Ez az állami szerepvállalást egybekapcsolta az állami befolyásolás és az állami ellenőrzés eszközeivel. Emellett a nem állami fenntartású egyházi, községi népiskolák jogviszonyait, és az ott működő néptanítók juttatásait rendezve valójában felülírta az iskolafenntartók oktatási ügyekben az 1868. évi XLIV. számú nemzetiségi törvény által biztosított autonómiáját, és igen erős jogosítványokkal ruházta fel az állami intézményeket, mindenekelőtt magát a vallás- és közoktatási minisztériumot és annak szakmai szervezeteit.

Ráadásul az állami támogatás ellentételezéseként jelentős, részben viszont inkább csupán szimbolikus értékű nyelvi, nemzeti engedményekre (például állami címer, az iskolaépület kétnyelvű megjelölése) kényszerítette rá az érintett magyarországi, többségében egyház fenntartású nemzetiségi iskolákat és iskolafenntartókat. Az országgyűlés által 1907 tavaszán megtárgyalt első két népoktatási törvény rendelkezései több csoportba oszthatók. A tanítók fizetésének, járandóságainak nagyvonalú, a többi állami alkalmazotéhoz igazított újraszabályozása mind az állami, mind pedig a nem állami oktatásügyben kétségkívül igen jelentős lépésnek számított. Kiszámíthatóvá, tervezhe-

tővé váltak a tanítói, tanári karrierek: az alapfizetésekhez lakbér, ötévente korpótlék járt. Összességében mintegy hatmillió koronát fordítottak a tanítói fizetések emelésére.

A lex Apponyi ezenfelül arról is rendelkezett, hogy háromévnvi átmeneti idő után, 1910-től kezdődően, valamennyi nem állami fenntartású iskolának ki kellett fizetnie a megszabott tanítói illetményeket. Amennyiben arra nem képes, kötelezően állami segílyt kellett kérnie, ami viszont az állami ellenőrzés megerősítésével járt együtt. Az oktatás hazafias jellegének hangsúlyos követelményét a törvény 17. cikkelyében a következőképpen rögzítette: „Minden iskola és minden tanító, tekintet nélkül az iskola jellegére és arra, hogy állami segílyt élvez-e vagy sem, a gyermekek lelkében a magyar hazához való ragaszkodás szellemét és a magyar nemzethez való tartozás tudatát, valamint a vallás-erkölcsös gondolkodást tartozik kifejleszteni és megerősíteni. Ennek a szempontnak az egész tanításban érvényesülni kell; külső kifejezésül minden iskolában, jellegkülönbösg nélkül, úgy a főbejárat fölött, mint megfelelő helyen a tantermekben Magyarország címere helyezendő el, a tantermekben a magyar történetből vett falitáblák alkalmazandók, nemzeti ünnepeken pedig az épületen a magyar nemzeti címeres zászló tűzendő ki.”

Ezeket a rendelkezéseket nemcsak a nemzetiségiek bírálták, hanem az ellenzéki magyar pártok szintén a Wekerle Sándor (1848–1921) vezetete koalíciós kormány nacionalista kirakatpolitikájának egyik látványos, eredmények helyett inkább konfliktusokat kiváltó lépéseként értékelték. A két törvény több paragrafusá részletezte a tanítók fegyelmi vétségeinek és büntetésének ügyét. A lex Apponyi parlamenti vitájában majdnem minden nemzetiségi képviselő bírálta azt a rendelkezést, amely szerint a magyar nyelv tanításában el nem ért oktatási célokat a törvény szintén fegyelmi vétségnek minősíti. A nem magyar nemzeti egyházak és nemzeti pártok képviselői súlyos jogkorlátozásként értékelték a törvény 18. paragrafusának rendelkezéseit, amelyek az oktatási intézmények tannyelvének megválasztását korlátozták, illetve a választási lehetőségekben a magyar tannyelv javára fontos kedvezményeket tettek.

A törvény asszimilációs szándékait a 19. cikkely teljesíthetetlen és túlzott nyelvi követelményeket állító paragrafusá árulta el a legjobban. A magyar nyelv elsajátításának a korábbi minisztériumi tervek hatéves oktatási folyamat keretében elképzelt penzumát a lex Apponyi négy év alatt teljesítendő feladattá tette. „A nem magyar tanítási nyelvű elemi iskolákban, akár részesülnek állami segílyben, akár nem, a magyar nyelv a mindennapi tanfolyam valamennyi osztályában a vallás- és közoktatásügyi miniszter által a hitfelekezeti iskolafenntartó meghallgatásával megállapított tanítási terv szerint és kijelölt óraszámban oly mérvben tanítandó, hogy a nem magyar anyanyelvű gyermek a

negyedik évfolyam bevégeztével gondolatait magyarul előszóval és írásban érthetően ki tudja fejezni.”

Ez a törvényi előírás megoldhatatlan feladat elé állította a nem magyar tannyelvű népiskolákat. A zárt szlovák, román, rutén, szerb vagy horvát nyelvi környezetben, az aktív nyelvhasználat és bármilyen más alkalmazási lehetőség szinte teljes hiányában, a magyar nyelv iskolai tanítása a népiskola első négy osztályában legfeljebb az alapok elsajátítását tette volna lehetővé.

Nem véletlen, hogy maga Tisza István is – pár évvel későbbi, a koalíciós kormány nemzetiügyi politikáját bíráló megnyilatkozásában – szintén az egyik legsúlyosabb hibának tartotta a Lex Apponyi magyar nyelvtanítással kapcsolatos rendelkezését: „...hát abban az illúzióban élünk-e mi, hogy megmagyarosítottuk az oláh vagy tót polgártársunkat, akit magyarul írni vagy olvasni megtanítottunk? Hiszen ez nem magyarosítás, uraim! [...] Igenis, üdvös és hasznos dolog ez, de nem a magyarosítás útja. Valaki megtanulhat írni és olvasni talán, de különösen, ha jól megszekírozzák az iskolában, még nagyobb gyűlölője lesz a magyar nemzeti ügynek, mint addig.”

Az 1907–1908. évi Apponyi-törvényeknek kezdettől fogva gyakran vitatott és a törvény végrehajtása során sok konfliktust kiváltó rendelkezései közé tartozott a tanítók fegyelmi vétségeinek büntetése. A fegyelmi eljárás során állami iskolák esetében a megyei közigazgatási bizottság fegyelmi válaszmánya, községi iskolákban a városi közigazgatási bizottság vagy a polgármester, az egyházi iskolák tanítóival szemben pedig az egyházak illetékes fegyelmi testületei járhattak el. A következő büntetési lehetőségek közül választhattak: dorgálás, pénzbírság, áthelyezés, a fizetésemelés és a korpótlékok megvonása. A fegyelmi eljárások különösen a szlovák nemzetiségi oktatási intézményekben fenyegettek súlyos következményekkel, hiszen ezek mögül hiányzott a románokéhoz, szerbekéhez hasonló, iskolafenntartó autonóm nemzeti egyház, amelynek fegyelmi intézményei eleve méltányosabban bírálták el a lex Apponyi nyomán támadt fegyelmi ügyeket. A szlovák és részben a rutén tannyelvű iskolákban az intézményfenntartó helyi egyházközösségek viszont az esetek többségében anyagilag nem tudtak megfelelni a törvény modernizációs, fejlesztési követelményeinek, így rövid időn belül állami felügyelet alá került iskolákká váltak.

A törvény elfogadását követő öt évben a felső-magyarországi szlovák régióban közel másfél száz szlovák tannyelvű – katolikus és evangélikus egyház által fenntartott – népiskola szűnt meg, illetve vált magyar tannyelvű állami iskolává. A szlovák iskolák száma egyébiránt már a 19. század végére közel 25 százalékkal csökkent. A századfor-

duló másfél ezer szlovák, illetve szlovák–magyar két tannyelvű oktatási intézményéből a korabeli oktatási statisztikai kimutatások szerint 1913-ra csupán 354 (!) maradt. Bars, Zólyom, Nógrád, Sáros, Abaúj-Torna, Zemplén megyékben pedig hivatalosan nem maradt egyetlen szlovák tannyelvű elemi iskola sem, de a tiszta szlovák Trencsén és Turóc megyékben sem érte el számuk az ötvenet.

A harmadik Apponyi-törvény, a mindössze kilenc cikkelyből álló 1908. évi XLVII. tc. az elemi népoktatás ingyenességéről rendelkezett. Az állam szerepvállalása itt is igen jelentősnek bizonyult, amennyiben a szimbolikus beíratási díjon felüli összes korábbi hozzájárulást – ennek összegét 3,5 millió koronára becsülték – az állam magára vállalta. „Nemzeti” ellentételezéseként a törvény csupán a nem magyar tannyelvű elemi iskolák hatodik, illetve az ismétlő iskolák harmadik osztályát befejező tanulók végbizonyítványának kétnyelvű kiállítását írta elő.

4.3. Az asszimiláció kultúrája

Milan Ivanka (1876–1950), a nagyszombati Gazdasági Bank elnöke, a nemzetiségi lázításért indított politikai perben egy év váci fogházra ítélt szlovák országgyűlési képviselő büntetése idején Vacovský (Váci) álnéven *Mađari a Slováci. Čo nám Mađari ukradli* (Szlovákok és magyarok. Mit loptak el tőlünk a magyarok?) címmel politikai pamfletet írt, amelyben oldalakon át sorolta az elmagyarosodott magyar művészeket, közéleti személyiségeket. Ivanka összességében az egész magyar kultúrát az asszimiláció által meghatározott kultúraként határozta meg. Szerinte Liszt Ferencről Petőfi Sándorig, Hunfalvy Páltól Rákosi Jenőig elmagyarosodott vagy renegáttá vált németek, zsidók, szlávok alkották a 19. századi magyar kultúra színe-javát, s ha az ő teljesítményüket ki-vonták volna, alig maradt volna valamilyen érték a magyar irodalomban, művészetekben, tudományban.

Az elfogultságát nem is leplező szlovák politikus mindazonáltal nem egyszerűen a perbe fogott, elítélt és becsületében megsértett közember magánvélekedését fejtette ki röpiratában, hanem a tömeges magyarországi asszimilációs folyamatnak a történeti közgondolkodásban gyakran előforduló olvasatát fejtette ki bőséges példatárral.

Közismert, hogy a dualizmus évtizedeiben nagy többségében magyar anyanyelvűvé vált magyarországi zsidóság asszimilációjának szakirodalmában szintén megjelenik az az állítás, miszerint az asszimiláció rendkívül termékenyítőleg hatott a magyar szellemi

közéletre, és művészetekre és a magyar újságírás, színészet, irodalom fellendülése nehezen elképzelhető a magyar anyanyelvű zsidó szereplők nélkül. Hasonlóképpen német (sváb és szász) oldalról szintén sokan magától értetődően máig számon tartják a magyarrá lett szerzők, alkotók teljesítményeit.

Témánk szempontjából tehát nem lehet megkerülni a kérdést, elválasztható-e a magyarországi nemzetállami asszimilációs gyakorlatban a magyarosodás és a magyarosítás. Az asszimiláció spontán és kikényszerített változatainak a párhuzamosságában a kultúra és művészetek, a publicisztika és a tudományok milyen mértékben legitimálták a kormányzatok által is szorgalmazott nyelv- és identitásváltást? Milyen szerepet játszott az asszimilánsok tevékenysége abban, hogy a multikulturális modell helyett az asszimiláció határozta meg a kiegyezés kori Magyarország kultúráját?

A magyarországi asszimilációs folyamatban szokás megkülönböztetni a grammatikai és a politikai asszimilációt. Ez a mai asszimilációelméletek nyelvére fordítva azt jelenti, hogy a nyelv- és identitásváltás folyamata megállt a kettős kötődés, kettős identitás közbülső lépcsőjén. Alapvetően a strukturális asszimiláció fogalmával leírható társadalmi integráció sajátos magyarországi jelenségével van dolgunk: a családi, lokális viszonyok közt az asszimilációnak erre a szintjére eljutó személyek továbbra is őrizték eredeti nemzeti önazonosságukat, a nyilvános térben, a közéletben, munkahelyükön azonban már elkötelezett magyarokként léptek fel.

A nemzetiségi közbeszédben *renegátként* vagy *magyarónként* emlegetett és megbélyegzett magatartás alapvetően a középosztályok szintjén ragadható meg, a kettős identitás azonban a zsidó, német, szlovák nemzetiségű városi népességen belül azonban tömeges jelenségnek számított. A Mikszáth által többször is megírt felső-magyarországi szlovák származású vármegyei magyarón hivatalnokrétegnek megvoltak a maga szász, sváb, szerb, román és rutén párhuzamai is. Mintaadó szerepük kétségkívül igen jelentős volt, de összességében az egyes nemzeti régiókban nem tudták ellensúlyozni a nemzeti mozgalmak által képviselt nem magyar nemzetépítő folyamat mozgósító erejét.

Mindenesetre fölöttébb tanulságos Mikszáth *A Noszty fiú esete Tóth Marival* c. regényének egyik pompás jelenete. Az ügyeskedéseivel Bontó vármegye főispáni címét elnyerő Kopereczky Izsák Izrael a maga magyarságát kiemelve tagadni próbálta szlovák anyanyelvét. A valótlanság hallatán felháborodva tiltakozó vármegyei közgyűlés előtt azonban emlékezetes fordulattal vágta ki magát: „Hát igaz - kezdé a főispán szakadozottan, lassan -, tegnap tótul tárgyaltam az urakkal, és azonfelül sokszor és sokakkal beszéltem tótul, valamint még sokszor fogok, mert szeretek is tótul beszélni, de uraim (s itt

egyszerre kigyúlt az arca, szinte megszépült, míg hangjában megcsendült az érc, miből közönségesen azt az aprópénzt verik, mellyel a hallgatók megvesztegettetnek), mikor én ezt a ruhát magamra veszem, ismétlem, uraim, ezt a ruhát (és meggyszín bársonymen- téje rubinköves csatjára helyezte mutatóujját), akkor én a három istenből a negyedikben hiszek, a magyarok Istenében, a földtekéből csak egy kis darabnyit látok, a magyar hazát, és minden nyelvet elfelejtek, csak egyet tudok, a magyar nyelvet!”

A felföldi szlovák többségű megyékben, a magyar–szlovák nyelvhatár mentén évszázadok alatt kialakult etnikai kontaktuszónákban, a felső-magyarországi szlovák régió városközpontjaiban tovább élt a népi kétnyelvűség évszázados tradíciókra visszatekintő gyakorlata. Mindeközben az állam igyekezett a maga közigazgatási, intézményi, statisztikai eszközeivel támogatni az egyirányú asszimiláció felgyorsulását. Végső soron ez a párhuzamos „felvidéki magyar” és „slovenskói szlovák” nemzetépítés egymással élesen szembenálló folyamatai miatt az elitek szintjén kölcsönös elszigetelődést és szembenállást eredményezett, a falusi és városi környezetben pedig a lokális etnikai erőviszonyok által átszínezett helyi gyakorlatok alakultak ki.

Még az egy-két kormányzati periódusban állami szintre emelt asszimilációs politika legelszántabb hívei is tisztában voltak azzal, hogy az ötven százalékban nem magyar Magyarország teljes nyelvi, grammatikai asszimilációja nem reális célkitűzés. A politikai nemzet fogalma tehát megmaradt a nemzetiségi küzdelmek, a magyarosítás és a magyarosodás asszimilációs folyamatának politikai keretének. A többségi magyar közvélemény az ország fokozatos elmagyarosodásának lehetőségét látta benne, a nem magyar nemzeti mozgalmak viszont 1918-ig a Monarchia és a Magyarország belső államjogi reformjának szükségességét olvasták ki belőle.

A nemzeti mozgalmak ereje nemcsak a szomszédos Balkánon és az ugyancsak szomszédos lengyel és orosz területeken nőtt folyamatosan, hanem a Monarchia Lajtán túli területein is fokozatosan átalakította az örökös tartományok etnopolitikai karakterét. Milan Hodža (1878–1944), a századelő legsokoldalúbb szlovák politikusa joggal állapíthatta meg 1913-ban, hogy az asszimilációs folyamat kifulladt, „akit idáig nem magyarosítottak el, abból már nem lesz magyar”. Ján Lajčiak (1875–1918), a századelő szlovák viszonyainak kiváló elemzője, a turócszentártoni konzervatív nemzeti párti központ bírálója *Slovensko a kultúra* címmel az 1910-es években írt és halála után, először 1920-ban közreadott kritikus szociológiai elemzésben a következő képet adta az első világháború előtti szlovák társadalomról: „*Slovensko* mint etnikai egész készen áll. Eltörölni a föld színéről nem lehet, sőt asszimilálni sem, legyen bár az asszimilációs erő bármilyen

nagy. Ott ahol a szlovákok szétszóródva élnek, ahol a nép még nem ébredt fel, ott az asszimiláció sikeres és az is marad. Ott azonban, ahol a szlovákok kompakt tömegben élnek, minden asszimilációs törekvés hiábavaló, kivált akkor, ha a nép a nemzeti öntudatra ébredés bizonyos fokára már eljutott.”

A dualizmus félévszázadában a szlovák régió Lajčiak értékelésének megfelelően főleg a kevésbé öntudatos, az értelmiségiek és a nemzeti mozgalom által elhanyagolt megyék, illetve a magyar-szlovák vegyes lakosságú nagy- és kisvárosokban mutatott fel jelentősebb elmozdulást a magyarosodás irányába. A városok magyarosodásában a helyben lakó nem magyar népesség kétnyelvűsége, a zsidóság kettős identitáson alapuló és az „asszimilációs alkuként” is emlegetett társadalmi mobilitással párosult nyelvi magyarosodása, a migrációs folyamatok mellett jórészt felületes statisztikai manipulációk álltak. A másik oldalon viszont a magyarországi szlovák nemzeti mozgalom ereje nem volt elégséges ahhoz, hogy a többségi területeken a megyei magyar és magyarosító egyesületekkel, múzeumokkal, egyenrangú intézményi hálózatot teremtsenek a régió szlovák kulturális reprezentációjának megvédésére.

5. A magyar-szlovák viszony a dualizmus félévszázadában

5.1. A szlovák kérdés helye a magyar kormányzati politikában

A kiegyezést követő fél évszázadban Magyarország a szlovák nemzeti mozgalom – amelynek tradicionális vezető erejét a Szlovák Nemzeti Párt jelentette – az egész nyelvi közösségre kiterjedő, ellenzéki politikai mozgalmat építettek ki. A Nemzeti Pártnak és a szerveződő többi szlovák ideológiai áramlatnak, pl. a csehszlovák egységmozgalom megerősítését szorgalmazó úgynevezett hlaszista csoportnak, vagy az Andrej Hlinka (1864–1938) vezette néppárti mozgalomnak, akárcsak a Pavel Blaho (1867–1927) és Milan Hodža vezette szlovák agrárszervezkedésnek a központi magját egyaránt egy meglehetősen szűk értelmiségi bázis jelentette.

A magyarországi nemzetiségi pártok egészen az első világháborút megelőző, 1912–1913. évi Balkán-háborúig - a soknemzetiségű Magyarországon belül igyekeztek biztosítani nemzeti közösségük nyelvi-kulturális és politikai egyenjogúsítását. Politikai programjuk lényegét saját nemzetiségi közösségük szellemileg-gazdaságilag önálló, regionálisan elkülönülő nemzeti társadalommá szervezése és emancipációja, az általuk lakott régiók autonóm státusának kiharcolása jelentette. Az 1880–1890-es évtizedek passzivitása után a századforduló két évtizedében, a nemzetiségileg tudatos értelmiségi és más középosztályi, továbbá a paraszti rétegekre támaszkodva, ezek a mozgalmak, illetve pártok egyre radikálisabb politikai megnyilvánulásokkal fejezték ki elégedetlenségüket a magyar kormányzati és vármegyei nemzetiségi politikával szemben.

Mindazonáltal a szlovák vezető politikusok – mint például Matúš Dula (1846–1926), a Szlovák Nemzeti Párt elnöke, Andrej Hlinka vagy éppen az 1910. évi választási ígéret ellenére Tiszáék által megbuktatott Milan Hodža – az első világháború kirobbanásáig, sőt, néhány kivételtől eltekintve egészen a világháború utolsó hónapjáig, bizonyos feltételek teljesülése esetén készen álltak a magyar kormány képviselőivel közösen keresni a kölcsönösen megfelelő megoldásokat. A századforduló évtizedeiben az 1868. évi nemzetiségi törvény nyelvhasználati és kulturális jogainak érvényesítése lehetett volna az a közös nevező, amely segíthetett volna a közös kiindulópont megtalálásában. Ehhez a nemzetiségi szempontból is igazságosabb választójogi rendszernek, valamint

a nemzetiségek helyi, megyei és országos politikában való fokozottabb részvételének a szavatolása társult fontos politikai feltételként.

A dualizmus kori magyar kormányok nemzetiségi politikájának azonban kétségkívül az volt az egyik tévedése, hogy a nemzetiségi mozgalmakat s azok vezetőit, vagy ahogy a korabeli magyar politikai publicisztika nevezte őket: „a nemzetiségi túlzókat” – Tisza István a „nacionalista vezérek” kifejezést használta – nem fogadták el az ország nemzetiségi politikájában legitim partnerekként, s nem vonták be őket a nemzetiségi kérdés kezelését célzó elképzelések kidolgozásába és végrehajtásába.

A dualista korszak magyar kormányai olyan eszközrendszert igyekeztek kialakítani és működtetni a szlovák kérdés kezelésében, amely fölöslegessé tette a Szlovák Nemzeti Párt vezérkarával való együttműködést. Tisza Kálmán vagy a Bánffy Dezső kormányai a „kemény kéz” politikáját látták célravezetőnek, velük szemben Wekerle 1906-1910 között működött koalíciós kormánya a radikális, magyarosító jelszavakat is felkaroló nemzeti politikát tartotta ugyanannak. A korszak magyar kormányai - Tisza István kifejezéseit használva - a nemzetiségi kérdéstről tudni sem akaró „magyar kir. struccpolitikával”, illetve a „tyúkszemre hágás” kicsinyeskedő ellenlépéseivel próbálták gyógyítani az ország egyre nyilvánvalóbb nemzetiségi problémáit.

A nemzetiségi kérdés valódi súlyát kezdettől fogva felismerő Széll Kálmán és Tisza István is elegendőnek hitte-látta, ha kormányaik a román-, szlovák-, szerb-, német- és ruszinkérdést - egy-egy problémára korlátozva e jelenségeket - rövid távú intézkedéssorozattal igyekeztek kezelni. A nemzetiségek tömeges kivándorlásának tudomásulvételével és hallgatólagos támogatásával, az asszimilációs folyamat elősegítésével és felgyorsításával, illetve egy-egy nemzetiségi régió nyomorának csökkentésével próbálták a kezdeményezést maguknál tartani. Különböző gazdasági segélyakciókkal vagy éppen bizalmi emberek útján kialakított engedményekkel korlátozták a nemzetiségi mozgalmak tömegbázisát.

A kormányzati nemzetiségpolitika stratégiai célkitűzésének, az ország nem magyar népei lojalitását biztosítani hivatott nemzetiségi közmegegyezésnek a megvalósítására azonban teljességgel alkalmatlanoknak bizonyultak. A nemzeti mozgalmak iránt korábban közönyös román, szerb és szlovák középrétegek az őszinte kiegyezési szándék hiányát látva, s ennek negatív kulturális, gazdasági és politikai következményeit egyre gyakrabban saját bőrükön is megtapasztalva, mindinkább felsorakoztak a közösségük lakta régiókban mind nagyobb szimbolikus hatalommal rendelkező nemzetiségi pártok mögé.

A kiegyezés kori magyar kormányzati nemzetiségi politikában a regionális gazdasági akciók bizonyultak a leghatásosabb pozitív intézkedéseknek, de ezek tényleges megva-

lósítására valójában igen kevés erőt, pénzt és időt fordítottak. A legsikeresebbek talán a nemzetiségi régiók ellátási, foglalkoztatási gondjain enyhíteni igyekvő különböző kormányzati akciók voltak, mint például a Földművelésügyi Minisztérium által irányított úgynevezett hegyvidéki - a rutén és a szlovák régiókra kiterjedő - komplex agrárprogram.

Emellett a nemzetiségi egyházi hierarchiával kialakított folyamatos kapcsolatoknak volt különösen a válságperiódusokban rendkívül nagy jelentősége. A korszak magyar kormányai a szerb, román görögkeleti felekezeti autonómiákat elfogadták, ugyanakkor a nemzetiségek minden más autonómiaigényével szemben értetlenül álltak. A községi, s még inkább a megyei közigazgatási törvény által szavatolt nemzetiségi nyelvhasználatában is egyre gyakrabban a jogkorlátozás és jogmegvonás) eszközeihez folyamodtak.

5.2. Nemzetiségpolitikai konfliktusok a szlovák régióban

Az ellenzéki magyar pártok – Függetlenségi és 48-as Párt, élén a Turóc megyei Nepálon fő- és alispánok családjában született Justh Gyula (1850–1917) Függetlenségi Pártja, ifjabb Andrássy Gyula (1860–1929) vezette Alkotmánypárt és a jelentős vidéki tömegeket megmozgató Katolikus Néppárt – 1904 novemberében választási koalícióra léptek. Miután a mély alkotmányos válságot a Fejérváry Géza (1833-1914) vezette darabontkormány 1905. júniusi kinevezésével az uralkodónak nem sikerült megoldania. A darabontkormány a magyarországi alkotmányos tényezők és a megyék „nemzeti ellenállásába” ütközve megbukott. Az 1906. évi választásokon a koalíciós pártok megszerezték a többséget. Az osztrák-magyar kiegyezés alapdoktrínáját megkérdőjelező állásfoglalását tompító és ezzel szalonképessé váló koalíciót az uralkodó – hosszas vívódások és a koalíció alapelveinek feladását rögzítő kompromisszum árán – 1906. április 8-án megbízta a koalíciós kormány összeállításával.

Az új kormány pártjainak függetlenségi célkitűzései, az általános választójog bevezetését előre jelző törekvések eredetileg Magyarország radikális átalakítását, az osztrák-magyar dualista rendszeren belüli pozícióik megváltoztatását ígérték, de mint kiderült, erre sem elegendő erejük nem volt, s nem is merték vállalni azokat a kockázatokat, amelyek az uralkodóval való nyílt szembenállásból adódtak volna. Saját legitimitásuk biztosítása érdekében viszont kezdettől fogva felerősítették a dualizmus kori magyar kormányzati politikában az 1870-es évektől jelen lévő nacionalista tendenciákat.

Ferenc József a lojalitásában már kipróbált és bizonyított Wekerle Sándor miniszterelnöki megbízásával próbálta megszilárdítani a koalíciót. Az uralkodó és a kormány között kialakult „sánta kompromisszum” – maga Apponyi értékelte így az áprilisi paktumot – végső soron azt eredményezte, hogy a koalíciós kormány sorra mondott le közjogi, katonai, választójogi célkitűzéseiről, amit hangoskodó nacionalizmussal, a horvátokkal és az ország többi nemzetiségével szembeni magyarosító politikával igyekezett palástolni. A függetlenségi és nemzetiállami jelszavakkal színre lépő kormány nagy tekintélyű minisztereként Apponyi elemi népiskolák megreformálásával kapcsolatos három törvényét az előző fejezetben elemeztük.

1906–1910 között, a koalíciós kormányzat idején felerősödtek azok a tendenciák, amelyek az 1868. évi XLIV. számú nemzetiségi törvény visszavonását, érvénytelenítését szorgalmazták, mondván, az egyre erőteljesebb politikai célokat megfogalmazó román, szlovák, szerb mozgalmakkal szemben hiba volna a kiegyezés korabeli toleráns nemzetiségpolitikai alapelveket érvényesíteni. Az egyre gyakoribb és súlyosabb nemzetiségpolitikai konfliktusok és következményeik – a szociális, vallási, nyelvi, választójogi színezetű helyi összetűzések, incidensek, mint például a tragikus élesdi vagy a csernovai eset –, valamint a magyar kormányzati nemzetiségpolitika egyre általánosabb negatív nemzetközi megítélése, az addig jórészt a magyar törekvésekkel rokonszenvező angol, francia sajtó Magyarországgal szembeni fellépései jelezték a nemzetiségi politika fenyegető zsákutcáját.

Bizonyíthatóan ekkor erősödött fel a magyarországi nemzetiségi politikával szembeni kritikai hang a nemzetközi diplomáciában, amit jól jelez, hogy még a szövetséges Németország budapesti és brassói konzuljai is epés megjegyzésekkel kommentálták a Lex Apponyi körül kialakult nemzetiségi vitákat. A brit diplomácia pedig – Seton Watson és Wickham Steed hiperkritikus elemzéseitől nem teljesen függetlenül – ekkor számolt le azzal a kísérlettel, hogy Németország ellenében a magyar függetlenségi törekvések támogatásával próbáljon új közép-európai pozíciókat kiépíteni. Helyette a Foreign Office vezetői és a brit politikai közvélemény szemében a súlyosbodó magyarországi nemzetiségi konfliktusok vezettek el oda, hogy az 1848-as Magyarország angliai presztízse hosszú időre elveszett.

A nemzetiségi nyelvi, oktatási, kulturális jogok terén restriktív a nemzetiségi jogok kezelésében tehát egyre inkább uralkodó gyakorlattá vált. Bánffy Dezső szélsőségekre hajló 1895-1899 közötti kormányának gyakorlatát Széll Kálmán 1899-1903 közötti kormánya, illetve Khuen-Héderváry Károly és Tisza István első kabinetjei próbálták

normális mederbe terelni. Hasonlóképpen az 1906-1909 közötti Wekerle-féle koalíciós kormány nemzetiségpolitikai vesszőfutásának emlékét Lukács László miniszterelnöksége, valamint Khuen-Héderváry és Tisza második kormányai igyekeztek több területen is feledtetni. Az 1910–1917 közötti nemzeti munkapárti kormányok – a világháború sokasodó előjeleinek hatására – engedményeket kilátásba helyező, paktumok megkötésére hajlandóságot mutató nemzetiségpolitikai magatartást kezdtek tanúsítani, s egyre rendszeresebben kezdtek keresni a kapcsolatokat a nemzetiségi pártok vezető tényezőivel.

Ezzel együtt a dualizmus második felének kormányzati politikájában főként a restrikció, s némely vonatkozásban, különösen az állami népiskolák és a felső szintű oktatás terén, valamint a nemzetiségi egyesületek engedélyezésében, működési feltételeik megteremtésében és biztosításában – a diszkrimináció elemei is folyamatosan jelen voltak.

A korabeli magyar kormányok a szlovák kérdés kezelésében a megyei közigazgatási bizottsági, alispáni jelentések által közvetített hamis képből kiindulva, saját asszimilációs céljait szem előtt tartva rendre téves nemzetiségpolitikai stratégiát követtek. A felső-magyarországi szlovák régió többségét alkotó szlovák nemzeti társadalomra, kivált annak város lakó rétegeire úgy tekintettek, mint a Grünwald Béla által megálmódott magyar felvidék elmagyarosítható etnikai tartalékára. Ezt a célt igyekeztek szolgálni a nemzetiségi törvény érvényességét megszorító, esetenként megsemmisítő jogalkotási gyakorlat támogatásával – különösen a magyarosító célzatú oktatási törvények, valamint a „községi és egyéb helynevekről szóló” 1898. évi IV. számú törvény kierőszakolásával –, a nemzetiségek állami anyanyelvi iskolahálózatának tudatos leépítésével. Mi több, a cseh-szlovák, délszláv és nagy-román egységmozgalom – a magyarországi szlovák, szerb, román gyermekek cseh- és morvaországi, szerbiai, romániai iskoláztatása, illetve különböző kulturális támogatási formák megszervezésével – éppen a századfordulón kapott új lendületet.

Fölöttébb ésszerűtlennek bizonyult a nemzetiségi politikusoknak, mozgalmaknak, egyesületeknek a közigazgatási és rendőri apparátus által való folyamatos megfigyeltetése. A sajtó- és egyéb politikai perek, bírósági ítéletek tucatjaival a tömegek számára is érthetővé, átélhetővé tették a „nemzetiségi elnyomás” gyakorlatát, amelyeknek a nemzetiségek korábban inkább csak a politikai jelszavait ismerhették.

Az 1910. évi választási nemzetiségi paktumnak a Nemzeti Munkapárt részéről történt megszegése után rövid ideig úgy tűnt, hogy az ellenzéki nemzetiségi mozgalmak és az új munkapárti kormányok közt nemigen lesz mód a közvetlen tárgyalásokra. Szlovák részről ekkor fogalmazódtak meg azok a taktikai elképzelések, amelyek a magyar

kormányval való kapcsolatkeresést már csupán mint a nemzetiségi kérdés megoldását célzó lépések egyikét jelölik meg, s emellett a magyar ellenzékkel, a trónörökösrel, és az országon kívüli erőkkkel, a „fajrokonokkal”, a szlovákok esetében a csehekkel a Csehszlovák Egység név alatt tevékenykedő mozgalomban elképzelt és praktizált együttműködés alternatívái is megjelentek.

A Balkán-háborúknak a magyarországi szlovákok körében jól megfigyelhető mozgósító hatása támadt. Tisza István a dualizmus kori magyar kormányzati nemzetiségpolitika tapasztalatait és gyakorlatát második kormányzásának rögtön a legelején, 1913-1914 telén megpróbálta - egyfajta önrevízióval - új eszközrendszer kialakítására felhasználni. Az 1913 első félévében beindított átfogó felvidéki akció keretében négy területen körvonalaztak áttörést. Tisza nem zárkózott el a közigazgatás magyar jellegének feloldásában nemzetiségi tisztviselők alkalmazásától. Hajlott a nemzetiségi többségű választókeretek kialakítására és átengedésére. A nemzetiségi pártok elismerésével új minőséget biztosított volna a nemzeti mozgalom vezető erejének, amely a néppárti, szövetkezeti, csehszlovák orientációjú alternatív mozgalmakkal szemben egyre jobban meggyengült. S végül Tisza és oktatási minisztere, Jankovich Béla (1865–1939) elszánta magát a magyarosító iskolapolitika részleges revíziójára is. Ugyanakkor még a nemzetiségi kérdés valódi súlyát kezdettől fogva felismerő Széll Kálmán (1843–1915) és Tisza István is elegendőnek hitte-látta, ha kormányaik a román-, szlovák-, szerb-, német- és ruszinkérdést – egy-egy problémára korlátozva az összetett és konfliktusos jelenséget – rövid távú intézkedéssorozattal igyekeztek kezelni.

Jellemző, hogy a 20. század elején, rövid ideig még a nemzetiségek tömeges kíváncsiorlásának tudomásulvételével, esetenként hallgatólagos támogatásával, az asszimilációs folyamat elősegítésével és felgyorsításával is elképzelhetőnek tartották a nemzetiségi kérdés „megoldását”. A Tisza-féle nemzetiségi paktumpolitika kísérletei azonban az ország nem magyar népei lojalitását biztosítani hivatott nemzetiségi közmegegyezés kialakítására és megerősítésére azonban teljességgel alkalmatlanoknak bizonyultak.

Éppen fordítva, a nemzetiségi mozgalmak iránt korábban közönyös román, szerb és szlovák középrétegek az őszinte kiegyezési szándék hiányát látva, s ennek negatív kulturális, gazdasági és politikai következményeit egyre gyakrabban saját bőrükön is megtapasztalva, mindinkább felsorakoztak a közösségük lakta régiókban mind nagyobb szimbolikus hatalommal rendelkező nemzetiségi pártok, egyházak és mozgalmak mögé. Emellett a nemzetiségi egyházak hierarchiájával kialakított folyamatos munkakapcsolatoknak volt időről időre rendkívül nagy jelentősége. A magyar kormányok az 1868.

évi XLIV. számú nemzetiségi törvény eredeti, deáki-eötvösi szellemének megfelelő, jogokban osztozkodó, disztributív nemzetiségpolitikai gyakorlatot egyedül a görögkeleti román és szerb egyházak autonómiájának tiszteletben tartásával tudták többé-kevésbé következetesen fenntartani. A korszak magyar kormányai egyébként a nemzetiségek minden más autonómiaigényével szemben értetlenül álltak, mi több, a községi, s még inkább a megyei közigazgatási törvény által szavatolt nemzetiségi nyelvhasználatában is egyre gyakrabban a jogkorlátozás és jogmegvonás (restrikció) eszközeihez folyamodtak.

A nemzetiségi törvényben biztosított nyelvhasználati, kulturális, oktatási jogok fokozatos korlátozása a kiegyezés kori magyar kormányzati nemzetiségi politikában Tisza Kálmán kormányzása óta egyre inkább uralkodó gyakorlattá vált. Igaz, a Bánffy-kormány és az 1906-1909 közötti Wekerle-féle koalíciós kormány nemzetiségpolitikai visszofutásának emlékét a Széll-, illetve a Khuen-Héderváry- és a második Tisza-kormány megpróbálta részleges engedményekkel - egyfajta koncesszív nemzetiségpolitikai magatartással - feledtetni. Mindazonáltal a dualizmus második felének kormányzati politikájában elsősorban a restrikció, s némely vonatkozásban, különösen az állami népiskolák és a felső szintű oktatás terén, valamint a nemzetiségi egyesületek engedélyezésében, működési feltételeik megteremtésében és biztosításában a diszkrimináció elemei is mind jobban jelen voltak. A korabeli magyar kormányok, a parlamenti erőviszonyok nyújtotta hamis képből kiindulva, téves nemzetiségpolitikai stratégiát követtek. Az ország lakosságának felét alkotó nem magyar nemzetiségi társadalmak fejlődési irányát félreismerve, a magyar nemzetállam megteremtésének érdekében a politikai és a grammatikai asszimilációt próbálták felgyorsítani.

Ezt a célt igyekeztek szolgálni a nemzetiségi törvény érvényességét megszorító, esetenként megsemmisítő jogalkotási gyakorlat támogatásával - különösen a magyarosító célzatú oktatási törvények, valamint a „községi és egyéb helynevekről szóló” 1898. évi IV. számú törvény kieroszakolásával -, a nemzetiségek állami anyanyelvi iskolahálózatának tudatos leépítésével. Mi több, a cseh-szlovák, délszláv és nagy-román egységmozgalom - a magyarországi szlovák, szerb, román gyermekek cseh- és morvaországi, szerbiai, romániai iskoláztatása, illetve különböző kulturális támogatási formák megszervezésével - éppen a századfordulón kapott új lendületet.

Mint ahogy kontraproduktívnak bizonyult és eredeti céljaival ellentétes hatást - a nem magyarok radikálizálódását - váltott ki a nemzetiségi politikusoknak, mozgalmaknak, egyesületeknek a közigazgatási és rendőri apparátus által való folyamatos megfigyeltetése. A sajtó- és egyéb politikai perek, bírósági ítéletek tucatjaival a tömegek szá-

mára is érthetővé, átélhetővé tették a „nemzetiségi elnyomás” gyakorlatát, amelyeknek a nemzetiségek korábban inkább csak a politikai jelszavait ismerhették. A börtönbe zárt román, szerb és szlovák politikusok valódi politikai mártírokká váltak, akikért imádkozni kellett, s akiknek kiszabadulása a nemzetiségi szabadság közeli reményét ígérte az emberek számára. Hasonlóképpen teljességgel alkalmatlannak bizonyultak a nemzetiségi konfliktusok kezelésére a nemzetiségi pártok kizorítását szolgáló többi kormányzati politikai és gazdasági intézkedések is.

5.3. Nemzetiségi paktumpolitika és a Nagy Háború első éve

Az 1910. évi választási nemzetiségi paktumnak a Nemzeti Munkapárt részéről történt megszegése után rövid ideig úgy tűnt, hogy az ellenzéki nemzetiségi mozgalmak és az új munkapárti kormányok közt nemigen lesz mód a közvetlen tárgyalásokra. Mind román, mind pedig szerb és szlovák részről ekkor fogalmazódtak meg azok a taktikai elképzelések, amelyek a magyar kormánnyal való kapcsolatkeresést már csupán mint a nemzetiségi kérdés megoldását célzó lépések egyikét jelölik meg, s emellett a magyar ellenzékkel, a trónörökösrel, és az országon kívüli erőkkel, a „fajrokonokkal” való együttműködés alternatívái is nyíltan megjelentek.

A Balkán-háborúknak a magyarországi nemzetiségek körében igen jól megfigyelhető mozgósító hatása, továbbá a Lajtán túli nemzetiségpolitikai viszonyok egyre jobban átszűrődött példái a mindinkább tömegessé vált nemzetiségi mozgalmak politikai súlyát növelték. Tisza István a dualizmus kori magyar kormányzati nemzetiségpolitika tapasztalatait és gyakorlatát második kormányzásának rögtön a legelején, 1913-1914 telén megpróbálta - egyfajta átfogó önrevízió keretében - új eszköz- és célrendszer kialakítására felhasználni. Az 1913 első félévében a cseh-szlovák egységtörekvések és a mind tömegesebb amerikai kivándorlás visszaszorításának szándékával beindított felvidéki akció, majd pedig az év végén a románokkal kezdett paktumtárgyalások négy nagy témakörben körvonalaztak áttörést: 1. a közigazgatás magyar jellegének feloldásában nemzetiségi tisztviselők alkalmazásával; 2. a nemzetiségi többségű választókeretek kialakításában és átengedésében; 3. a nemzetiségi pártok elismerésében; 4. a magyarosító iskolapolitika részleges revíziójában.

Tisza második, 1913. júniusi kormányalakítása után azonnal és több ízben is jelezte: a románokkal folytatott tárgyalások eredményeit az ország többi nemzetisége esetében is alkalmazni kívánja. Érthető tehát, hogy a magyarországi politikai közvélemény egészének figyelmét magára vonták a miniszterelnök erőfeszítései. A magyar történetírás, jórészt Ady elfogultságoktól sem mentes korabeli paktumellenes magatartásától befolyásoltan, jó ideig nem értékelte súlyának megfelelően Tisza tárgyalásait a románokkal.

Tisza István természetesen a nemzetiségi engedménypolitikát sohasem tekintette kizárólag a háborús külpolitika következményének. Korabeli ellenzéki szlovák és román véleményekből, sajtókommentárokból kihüvelyezhető, hogy a nemzetiségi mozgalmak vezetői is méltányolták Tisza kompromisszumkészségét, amely utat nyitott a nemzetiségi pártokkal megkezdett egyeztetések folytatása előtt, s ezzel az egész addigi magyar nemzetiségpolitikából hiányzó eszköznek, a kormány és a nemzetiségi mozgalmak közvetlen tárgyalásainak, az érdekegyeztetésnek és a kölcsönösen garantált megállapodásoknak teremthette volna meg az alapját.

A világháború kitörése előtti, a románokkal és a szlovákokkal folytatott megegyezési kísérletek kudarcának okát Tisza és a nemzetiségi politikusok egybehangzóan abban látták, hogy a magyar miniszterelnök nem tartotta lehetségesnek az 1868. évi nemzetiségi törvény teljes körű végrehajtását feltételező követelések maradéktalan kielégítését. A magyar miniszterelnök álláspontját a pozícióőrző magyar magatartással indokolta. „Hát lehetett volna-e azokat a rendelkezéseket életbe léptetnie öngyilkosság nélkül a magyar nemzetnek, amelyeket szerető testvérekre akart alkalmazni és nem ádáz ellenségeknek? Más irányba kellett tehát mennünk, erősebben kellett az intézmények terén is kidomborítani a magyar államnak nemzeti jellegét, meg kellett alkotni a bíráskodásban és a közigazgatásban azt a magyar jellegű szervezetet, amely szükségszerű alkotása ennek a félszázados fejlődésnek, amelynek be kellett következnie, mert az ellenkező irányban összes premisszái hamisaknak bizonyultak és mert örület és öngyilkosság lett volna - ismétlem, a magyar állam és a magyar nemzet részéről - végrehajtani törvényeket, amelyek ezen hamis premisszákon épültek fel.”

Az 1914 februárjában érdemi közeledés nélkül megszakadt román paktumtárgyalások csak felemás visszhangra találhattak a korabeli román és szlovák ellenzéki nemzetiségi körökben, ugyanakkor a kormánypárti szlovák és román sajtó természetesen a „nemzetiségi túlzók” politikáját tette felelőssé a kudarcért. Mindenesetre Tisza világháború előtti kísérletei nem jelentettek teljes kudarcot, s nem szűnt meg annak esélye, hogy a nemzetiségi paktumtárgyalások rövid időn belül folytatódjanak. A világháború kitöré-

sekor az ellenzéki nemzetiségi körök egy hónap alatt szinte kivétel nélkül mindannyian lojalitásukról biztosították az uralkodót, és meghirdetett politikai passzivitásuk ellenére aktívan keresték annak lehetőségét, hogy a magyar kormánytól a rendkívüli körülmények között garanciákat szerezzenek az ország nemzetiségi régióiban megmutatkozó nemzetiségellenes magatartás terjedése és megnyilvánulásai ellen.

A világháború kirobbanásának természetesen súlyos következményei voltak a magyarországi nemzetiségi politikában: a balkáni hadműveletek miatt a szerb-, a horvát-, majd az északkelet-magyarországi orosz betörés nyomán a ruszin-, szlovák-, majd a románkérdés külpolitikai kontextusa radikálisan át- és felértékelődött. Valójában már az 1912-1913. évi két Balkán-háború is megmutatta, hogy a Magyar Királyság területén élő nemzetiségek milyen erős szálakkal kötődnek a szomszédságban levő néptársaikhoz, azok államalakulataihoz, illetve politikai mozgalmakhoz. A nemzetiségi vezetők a világháború első két évében főként a keleti front helyzetének az oroszok számára kedvező alakulásától remélték a régió geopolitikai helyzetének radikális átalakulását.

A magyarországi nemzetiségi mozgalmak vezetői ugyanakkor azzal is tisztában voltak, hogy különösen a szarajevói merényletet, s az azzal szorosan összefüggő nagyserb törekvéseket osztatlanul elítélő közvéleménnyel nem lett volna tanácsos nyíltan szembefordulni. Egyrészt azért, mert az uralkodóház iránti tisztelet, a közös haza iránti hűség forrásokkal utólag nehezen rekonstruálható tartalma mögött valóságos érzések voltak. Ez a magyarázata annak, hogy a hadüzenetekkel, illetve a világháború kiterésével kapcsolatos nemzetiségi lojalitási megnyilatkozások mellett mértékadó nemzetiségi területi ellenvélemény vagy akár csakis különvélemény nyomaira a szerbeké kivételével nem sikerült rábukkannunk.

A nemzetiségi pártok közül a világháború kiterése után a Szlovák Nemzeti Párt is közreadta a maga nemzeti hűségnyilatkozatát. Ebben egyebek közt Palacký híres, 1848. évi frankfurti leveléből vett, a kism nemzetek számára nélkülözhetetlen Monarchia melletti hitvallás parafrázisa is megtalálható. „Álláspontunk adott a magasságos uralkodóház iránti született alattvalói szeret és hűség által, valamint azon nagyszámú jótétemény és kegy által, amelyet népünk kiváltképp a kritikus időszakokban a legfelsőbb helyről kapott, s végül adott ama lángoló, olthatatlan vágy által, hogy legdrágább, elődeinktől örökölt kincsünket, szlovák nemzetiségünket megőrizhessük. Ebben, a nemzeti különállásunk megőrzésére irányuló vágyunkban bennünket, szlovákokat mélyen áthat az a meggyőződés, hogy az ilyen kis nemzeteknek, mint mi magunk, és a többi, hazánkban s az egész monarchiában élő kisebb-nagyobb néptörzs, legjobban az olyan államalakulat

felel meg, mint amilyen a mi hazánk és monarchiánk. Ki akarná szétválasztani azt, amit az Úr egybekötött?”

A belső nemzetiségi béke megőrzése érdekében tett gyors és hathatós miniszterelnöki intézkedések, a nemzetiségi vidékeken is zavartalanul, mi több, kezdetben lelkesedéssel folyt sorozások, majd pedig a nemzetiségi katonák áldozatkészségéről és hősiességéről érkező harctéri hírek hatására mind a kormányzat, mind pedig az ellenzéki nemzetiségi mozgalmak részéről kezdeményezések történtek a nemzetiségi tárgyalások felújítására.

A háborús Tisza-kormány igyekezett az ország belső biztonságát szigorú rendszabályokkal biztosítani, ugyanakkor a nemzetiségek elleni uszításnak, alaptalan hangulatkeltésnek szintén határozottan gátat próbált szabni. E tekintetben különösen fontos, és a kérdés történeti irodalmában eddig egyáltalán nem méltányolt az a törekvése, amellyel a Tisza-kormánynak és - a tiltakozása bizonyosságként lemondását is felajánló - báró Skerlecz Iván horvát bánnak sikerült gátat vetnie a katonai hatóságok önkényes politikai akcióinak. A nemzetiségi kérdésekbe is beavatkozni kívánó osztrák-magyar katonai parancsnokságokkal szemben meg tudták védeni a polgári előljáróságok hatáskörét, s ezzel elejét tudták venni annak, hogy a katonai hatóságok úgy tekintsenek az ország nemzetiségi régióira, mint a hadszínterek egyfajta pacifikálandó hátországára.

Tisza engedménypolitikájában a nemzetiségek anyanyelvének és jelvényhasználatának könnyítését lehetővé tevő rendeletek voltak hivatva előkészíteni az átfogó nemzeti, elsősorban a román tárgyalásokhoz szükséges légkört. A miniszterelnök és belügyminisztere, Sándor János, igyekeztek méltányos döntésekkel, rendeletekkel gátat szabni azoknak a helyi, kiélezett nemzetiségellenes akcióknak is, amelyeknek kárvallottjai főként a nemzetiségi mozgalmakban korábban tevékeny szerepet vállalt szlovák, román, szerb középosztálybeliek voltak.

Ugyanakkor az is tény, hogy a nemzetiségek rovására történt sérelmek jó része Tisza kezdeti kemény hangvételű utasításaira, a megyei apparátus továbbra is mindenütt ellenséget látó túlzott éberségére, a nemzetiségi iskolákkal, bankokkal, lelkészekkel, sajtóval szembeni korábbi ellenséges magatartásra, a velük való leszámolást sürgető helyi magyar nacionalista sajtónak a kormányzat által egy ideig megtűrt uszításaira volt visszavezethető.

A háború első évének magyarországi nemzetiségi politikai viszonyait, légkörét mindazonáltal Tisza korábbi nemzetiségi paktumpolitikájának újraélesztésére utaló, azt előkészítő kormányzati lépések jellemezték. A személyes jellegű nemzetiségi gesztusok mellett a paktumtárgyalások újraindításához szükséges kedvező politikai klímát Sán-

dor János belügyminiszternek a magyarországi nemzetiségek széleinek és jelvényeinek használatát szabályozó, 8200/1914 BM. eln. számú rendelete, valamint Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszternek „az állami elemi népiskolákban a nem magyar anyanyelvnek kisegítő nyelvvül való felhasználásáról, valamint annak mint tantárgynak tantervszerű tanításáról” szóló 114.000/1914. számú rendelete volt hivatva biztosítani.

Ez utóbbi az iskolák I—II. osztályában a nem magyar anyanyelvű tanulók egyharmados aránya esetén már kötelezővé tette az anyanyelvi kisegítő oktatást, a II-V. osztályokban pedig a nemzetiségi nyelveknek tartárgyként való órarendbe iktatását. A rendelet az állami népiskolákban az anyanyelv tanításának célját abban határozta meg, hogy megtanítsák „a nem magyar ajkú gyermeket saját anyanyelvén helyesen írni és olvasni.” Ez gyökeres szakítást jelentett a szlovák megyékben egyrfe inkább magyar nyelvtanfolyamként működött állami iskolai modellel. Az esetek nagy többségében a nemzetiségek nyelvén is beszélő tanítókat a rendelet arra kötelezte, hogy „a gyermekek anyanyelvét oly mértékben használja fel kisegítésképpen, amennyire az a nyújtandó ismeret tisztább megértéséhez szükséges.” Továbbá, hogy „a szoroson vett tanításon kívül való érintkezésben, a gyermekek számára való tekintet nélkül, a gyermek anyanyelvét is használja addig a határig, hogy a gyermek tanítóját mindjárt kezdetben megérthesse, benne jóindulatú vezetőjét ismerhesse meg, hozzá bizalommal fordulhasson, és az iskolát megszeresse”.

A háború első évében újraindított nemzetiségi paktumtárgyalásokat – mint egyoldalúan csupán a románokra korlátozott akciót – szlovák és szerb részről fokozott aggodalommal nézték. Tisza ezzel a két másik nemzeti mozgalommal szemben mindvégig a felvidéki és délvidéki kormánybiztosok, főispánok számára adott instrukciók révén próbált kapcsolatot teremteni, s felőlük jó ideig a nemzetiségi engedmény- és akciópolitika egyetlen célja a két mozgalom lojalitásának minél látványosabb, egyértelmű megjelenítése volt. Ezzel együtt a magyarországi nemzetiségi politikában a románokéhoz képest csekély súlyú szlovák ügyekben is jól megfigyelhető – kivált a Tomáš Garrigue Masaryk (1850–1937) által vezetett cseh-szlovák emigrációs csoport nemzetközi elismertségéről érkező, Tiszához rendszeresen eljutó diplomáciai hírek és külügyi és rendőrségi megfigyelések nyomán – a magyar miniszterelnök politikai helyzetelemzéseiben, döntéseiben egyre nyomasztóbban eluralkodó fatalizmus.

Mindazonáltal a nemzetiségi tárgyalások és magyarországi fogadtatásuk, illetve az akciót kísérő diplomáciai bonyodalmak forrásanyagának ismeretében méltányosabban kell megítélnünk Tisza István paktumpróbálkozását. Rendkívüli körülmények között, a világháború kitörését követően kialakult külpolitikai szükséghelyzetben kellett vé-

giggondolnia az egész magyarországi nemzetiségi politikára kiható román paktumtárgyalások irányát, célját és eszközeit. A nemzetiségek oktatási, nyelvhasználati jogainak és politikai képviselői lehetőségeinek kiterjesztését célzó paktumpolitikája minden pozitívuma ellenére megkésett felismerésen és részleges önkorrekción alapuló koncepcióváltásnak bizonyult, amely a háborús körülmények között legfeljebb taktikai manőverezésekre volt alkalmas. A világháború által kiváltott külpolitikai mozgások ugyanis nagyon rövid időn belül megváltoztatták a magyarországi nemzetiségi kérdés eredeti belpolitikai kontextusát, s ezt az ellenzéki román, szlovák és szerb politikusok kezdetben inkább ösztönösen, mint tudatosan, később egyre célratörőbben felismerték, és politikájuk alapjává tették.

Tiszának az Erdély-kérdésben tanúsított magatartása vagy az ország háborús közelítésének, árvaügyének megszervezésében, az orosz betörések nyomán elpusztult északkelet-magyarországi régió újjáépítésében vállalt rendkívül pozitív szerepe mellett, éppen a rutén-, a szlovák-, a szerb- és különösen a románkérdésben megfigyelhető makacssága is tetten érhető. A vélt intellektuális és a kétségkívül meglevő politikai fölény tudata egyre inkább akadályozta őt a biztos ítéletalkotásban és a higgadt döntéshozatalban. A háborús győzelembe vetett vakhit az erdélyi román- vagy a felvidéki szlovákkérdésben már-már fatalista reakciókra sarkallta: a nemzetiségi kérdések Magyarországon kívüli, csehszlovák, nagy-román, jugoszláv megoldási alternatíváiról rendelkezésére álló hírekkel szemben egyedül a világháború győztes végkimenetelét tartotta hatásos ellenszernek.

Miután 1916. december 30-án a budavári Mátyás-templomban Tisza a maga kreálta nádorhelyettesi pozícióban Csernoch János hercegprímással közösen az utolsó magyar király, IV. Károly (1887–1922) fejére helyezte a magyar koronát, már tudni lehetett, hogy az uralkodó és magyar miniszterelnöke közti viszonyt több súlyos elvi ellentét tette feszültté. Ezek közül a király franciákhöz eljuttatott és Georges Clemenceau (1841–1929) által kiszivárogtatott különbéke-kezdeményezés volt a legsúlyosabb. Tisza ugyanis határozottan ki akart tartani a legfőbb szövetséges, Német Birodalom mellett, s ezzel mindent egy lapra tett fel. Belpolitikailag pedig elutasította a Birodalom és azon belül a Magyar Királyság nemzetiségi viszonyainak új, föderatív elvek alapján való rendezésére vonatkozó bécsi elképzeléseket. A szakításra azonban egy látszólag kisebb horderejű ügy miatt került sor.

Tisza 1917. június közepén a IV. Károly által sürgetett magyarországi általános választójog bevezetése kapcsán tanúsított ellenállása miatt kényszerült lemondani. Akkor, amikor a Monarchiát, s azon belül Magyarországot, minden oldalról végzetes veszélyek

fenyegették. Tíza mégis az általános választójog bevezetésétől, annak előrelátható következményeitől, a szociáldemokraták és a nemzetiségi parlamenti térnyerésétől tartott leginkább, ami jól jelezte, hogy tisztában volt az országot feszítő súlyos belső szociális és nemzetiségi konfliktusok súlyával, a választójogi kísérlet kockázataival.

Amikor 1918. október 17-én az országgyűlés képviselőházában elmondott beszédekben beismerte a világháború elvesztésének megmásíthatatlan tényét, a kibontakozást már ő maga is Woodrow Wilson (1856–1924) amerikai elnök béketerve alapján tartotta elképzelhetőnek. A kiegyezés kori magyar politika egyik legkiemelkedőbb személyisége ezzel saját maga és nemzetiségi politikája fölött mondta el politikai halotti beszédét. Ebben megpróbálta ugyan megvédeni a dualizmus kori magyar kormányok nemzetiségi politikáját, de éppen korábbi önkorrekciói is azt mutatták, hogy a konfrontáció és az engedménypolitika eszközei a soknemzetiségű Magyarország nemzetiségi kérdéskomplexumának kezelésére a 20. század elején, a világháború előtt és alatt már elégtelenek bizonyultak.

6. Megkésett magyar–szlovák kiegyezési kísérletek

Miután a világháborús vereség hatására Bécs és Budapest kölcsönösen felmondták az 1867-ben kialakult dualista rendet, Ausztriában az uralkodó „népi manifesztuma” alapján Ciszlajtánia nemzetiségek szerinti föderatív átalakításában keresték az integritás fenntartásának a lehetőségét. Magyarországon az 1918. október 25-én megalakult Magyar Nemzeti Tanácsban tömörült – kizárólag magyar – politikai pártok, az október 30-i budapesti öszirózsás forradalom másnapján gróf Károlyi Mihály (1875–1955) vezetésével forradalmi magyar kormányt hoztak létre.

Az időközben, napok alatt felbomlott Osztrák-Magyar Monarchia helyén október 28-án Prágában a kikiáltották a *Csehszlovák Köztársaságot*, november 12-én Bécsben a szociáldemokrata Karl Renner (1870–1950) vezetésével megalakult *Német-Ausztria Demokratikus Köztársaság*. Négy nappal később, 1918. november 16-án Károlyiék kihirdetették az önálló *Magyar Népköztársaságot*. Az osztrák és magyar utóállamok létezését azonban a győztes hatalmak a békeszerződés aláírásáig nem ismerték el.

6. 1. Károlyi Mihály kormányának szlovák politikája

A magyar „népkormány” három területen próbálta magához ragadni a kezdeményezést. Külpolitikai téren – az antant segítségével reménykedve – a pacifizmus alapelveit helyezte előtérbe. Az 1918. november 13-án Belgrádban aláírt fegyverszüneti megállapodással Károlyiéknek elvben sikerült elérniük, hogy a demarkációs vonalon belül, így a belgrádi konvenció által érintetlenül hagyott Felső-Magyarország szlovák többségű, illetve vegyes lakosságú megyéiben, városaiban a „szövetségesek a belügyeket illetően nem avatkoznak be a magyar államigazgatás munkájába”.

Második alapelveként a magyar kormány igyekezett elhatárolódni az 1918 előtti dualista rendszertől, a háború előtti és háború alatti magyar kormányok háborút támogató politikájától s mindent elkövetett annak érdekében, hogy felvegye a kapcsolatokat a győztes nagyhatalmakkal és azok közép-európai szövetségeseivel.

Harmadik alapelve a magyar béke-előkészületeknek a Wilson elnök által szorgalmazott nemzeti önrendelkezési elv érvényesítésére helyeztek nagy hangsúlyt. Jászi Oszkár, a Károlyi-kormány nemzetiségi minisztereként 1918 novembere folyamán koncentrált

kísérletet, hogy az antant által a világháború utolsó évében már a szomszéd államoknak ígért és ítélt területeken a románokkal, ruténokkal, szlovákokkal, németekkel és szlovénekkel a békekonferenciáig terjedő provizóriumban, a vitás területek hovatartozását eldöntő népszavazásokban egyezzenek meg, ami egy minden érintett részvételére megvalósuló, békekonferencián a magyar békedelegáció számára kedvező tárgyalási alapot jelenthetett volna. Ennek reményében Jásziék az ország nemzetiség szerinti belső demokratikus föderatív átalakítását, svájci minta szerinti kantonizálását szorgalmazták.

Ennek a programnak a jegyében Károlyi Mihály a Magyar Nemzeti Tanács elnökeként 1918. október 30-án a Szlovák Nemzeti Tanács turócszentmártoni tanácskozására küldött táviratában elismerte, hogy minden Magyarországon élő nemzetnek joga van az önrendelkezéshez. Az éppen alakuló magyar népkormány a távirat szerint minden önrendelkezési törekvést támogatni kívánt. Károlyi azonban annak a reményének is hangot adott, hogy a szlovákok saját nemzeti önrendelkezésüket Magyarországon belül kívánják megvalósítani. „A magyar népet a tót néptől nem választotta el sem gyűlölet, sem érdekellentét. Elválasztotta csupán egy konok osztályuralom bűnös politikája, amely egyformán ártott a tót népnek és a magyar népnek. Ezekért a sérelmekért, melyek a tót népet nemzeti érzésében érték, a magyar nép nem felelős. A magyar nép nemcsak hogy nem vállal ezzel a múlttal semmiféle közösséget, hanem mindent meg fog tenni arra, hogy a bűnös osztályuralom gyökeresen kiirtassék. Mi azon az állásponton vagyunk, hogy minden népet megillet az önrendelkezés szent joga. A tót nemzeti tanács úgy fog határozni, amint a tót nép érdekében a legjobbnak látja. Meg akarjuk azonban mondani, hogy mély meggyőződésünk és szent hitünk szerint a tót és a magyar nép egymásra van utalva, és hogy békés megegyezésben és testvéri együttműködésben kell keresnünk szebb jövőnket és a jobb életnek feltételeit és biztosítékait.”

Matúš Dula, a Szlovák Nemzeti Tanács elnöke válaszában történelmi jelentőségűnek nevezte ezt a táviratot és a két nemzet kapcsolatát a kialakulófélben lévő csehszlovák és magyar állam nemzetközi viszonyai közt képzelte el. „Mai napon szól első ízben a magyar nemzet képviselője a szlovák nemzet képviselőjéhez, mint testvér a testvérhez. A mi nemzeti tanácsunk által körvonalazott és a monarchia külügyi képviselője által elismert új nemzetközi jogi helyzetet a maga részéről is elfogadta. Ha a magyarság a Magyar Nemzeti Tanácsnak a nemzetek szabadságáról vallott felfogását magáévá teszi, nemzeteink közötti nemzetközi alapon létesítendő kölcsönös megértésnek lélektani feltételét teremti meg. Szívből óhajtjuk, (hogy a) nemzetek társaságában azt a helyet foglalja el, amely kulturális értékeinél és demokráciájának erényeinél fogva megilleti. A szabad csehszlovák nemzet a magyar nemzetnek jó szomszédja és testvére óhajt lenni.”

6.2. A közvetett szlovák önrendelkezés

A magyar történetírásban a szlovákok szerepét, részvételét a csehszlovák államalapításban hagyományosan röviden, néhány esemény felvillantásával szokás elintézni. Milan Hodža budapesti tárgyalásaival, a Bartha-Hodža demarkációs vonallal, illetve az első Vix- jegyzékben 1918. december 23-án közölt első – Pichon francia külügyminiszter által „történetinek” mondott – magyar-szlovák határvonal kritikus bemutatásával. Így gyakran előfordul, hogy 1918 államjogi fordulatának elemzéséből maguk a szlovákok szinte teljesen kimaradnak. Ebből adódóan 1918-ig csak szlovák kérdést, 1918 novemberétől pedig szinte kizárólag csehszlovák kérdést, csehszlovák önrendelkezést, csehszlovák államalapítást ismerünk.

A magyar történetírás nem nagyon vesz tudomást arról a folyamatról, amire többek közt Dušan Kováč szlovák történész hívta fel a figyelmet: a szlovák nemzeti mozgalom a világháború előtt és alatt amerikai, nyugat-európai, oroszországi szlovák kivándoroltak, emigránsok, hadifoglyok révén ki tudta alakítani a maga külföldi reprezentációját és kapcsolatrendszerét. A cseh-szlovák politikai emigráción belül Milan Rastislav Štefánik tábornok (1880–1919), Štefan Osuský (1889–1973), a párizsi Csehszlovák Nemzeti Tanács, majd a párizsi csehszlovák békedelegáció vezető szlovák képviselője pedig a háború utolsó két évében hathatósan közreműködött a csehszlovák államalapítás szlovák területi, politikai programjának kialakításában.

S nemcsak az Amerikai Szlovák Liga programja, az amerikai nagygyűlések – a clevelandi és pittsburghi tanácskozások – nyilatkozatai jelzik a szlovák nemzetépítés államjogi programjainak alakulását, hanem a magyarországi szlovák politikusok szervezkedései és programalkotó munkája is. Az 1918. májusa óta szerveződő, de csak október 30-án megalakult a Szlovák Nemzeti Tanács, egyes tagjai több szálon kapcsolatban álltak a prágai Cseh Nemzeti Tanáccsal, valamint az október 13-án megalakult Cseh Nemzeti Bizottsággal. Ezeken keresztül – például a magyarországi híreket Prágából Genfbe, Párizsba küldő Anton Štefáneknak (1877–1964) közvetítésével a Masaryk vezette külföldi Csehszlovák Nemzeti Bizottsághoz is el tudták juttatni üzeneteiket. Nem véletlen, hogy Štefáneknak szerepével az utóbbi évtizedekben számos munka foglalkozott. Fontos szerepet játszott az 1905-ben alapított budapesti *Slovenský týždenník* és az 1910-1915 között megjelent első magyarországi ellenzéki szlovák napilap, a *Slovenský denník* szerkesztésében. Az 1918 előtti szlovák társadalomról, *Základy sociografie Slovenska* (Bratislava 1944) címmel készült nagymonográfia szerzőjeként, Milan Hodža régi munkatársaként

jelentős fontos tudományos és publicisztikai munkát végzett, ami azonban magyar vonatkozásaiban gyakran elfogult, sőt ellenséges volt.

Amikor 1918. május 26-i budapesti értekezletükön a szlovák politikai vezetők különböző csoportjainak képviselői tisztázni próbálták az előttük álló lehetőségeket, a Magyarországon belüli megoldás lehetőségét sorra elvetették. Andrej Hlinka, a Szlovák Néppárt elnöke például így érvelt: „Eljött a tettek ideje. Ki kell határozottan jelentenünk, hogy továbbra is együtt megyünk a magyarokkal vagy a cseheket választjuk. Ne kerülgessük ezt a kérdést mint macska a forró kását. Mondjuk ki nyíltan, hogy a csehszlovák orientációt választjuk. A magyarokkal való ezeréves házasság nem sikerült. Szét kell válnunk.” Persze akkorra már Hlinka sokszor idézett mondatai nélkül is beérni látszottak már a cseh-szlovák államalapítás nagyhatalmi feltételei.

Az antant-hatalmak és az Egyesült Államok kormányai 1918 elejétől egyre gyakrabban mérlegelték a Monarchia és annak részeként a történeti magyar állam felbomlászásának az alternatíváját, s vele együtt a nemzeti utódállamok kialakítását. Közismert, hogy a francia, brit és amerikai kormány 1918 nyarán a párizsi székhelyű Csehszlovák Nemzeti Tanácsot ideiglenes kormányként, a csehszlovák légiókat pedig szövetséges haderőként ismerte el. Mint ahogy az is tény, hogy a Szlovák Nemzeti Tanács csak Csehszlovákia 1918. október 28-i prágai kikiáltása után két nappal csatlakozott a születőfélben lévő közös államhoz.

Az október 30-i turócszentmártoni nemzeti deklarációban a szlovák vezetők „a csehszlovák nemzet magyarországi ágának” önrendelkezési jogát deklarálták. Kijelentették, hogy „Szlovákiában a szlovák nemzet nevében beszélni egyedül a Szlovák Nemzeti Tanács jogosult”. A csehszlovák államhoz való csatlakozás szándékát hangsúlyozva a „magyarországi cseh-szlovák nemzet nemzeti tanácsa” a „szlovák nemzet a nyelvileg és kulturális-történeti értelemben egységes cseh-szlovák nemzet része” számára „a teljes függetlenség alapján korlátlan önrendelkezési jogot” követelte.

A Budapesten egy nappal később, 1918. október 31-én megalakult Károlyi-kormány ily módon a szlovák kérdésben is lépéshátrányba került. Egyrészt azért, mert a magyar és a szlovák nemzeti tanácsok közötti kapcsolat-felvételi kísérletek eredménytelenek maradtak, másrészt mert a csehszlovák államalapításhoz csatlakozó szlovák deklaráció az egész szlovák önrendelkezés súlypontját a történeti magyar állam keretein kívülre helyezte.

Jóllehet magyar részről a függetlenségi ellenzéki párt vezetőjeként, Károlyi Mihály már 1918 szeptemberében tárgyalásokat kezdeményezett a szlovák politikusokkal, s október elején tárgyalt is Matúš Dulával, a Szlovák Nemzeti Párt elnökével, a Washington

és az antant diplomácia által támogatott cseh-szlovák egységtörekvések megakadályozása többé nem állt Budapest hatalmában.

Ilyen értelemben ez a szlovák politikai alternatíva a csehszlovák emigráció államalapító politikájának kiérlelt szlovák megfogalmazódása, ami szorosan összefüggött azzal, ami a dualizmus korában, majd különösen a századfordulótól kezdve a felső-magyarországi szlovák régióban történt. Ezzel arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy a szlovák kérdésben is megmutatkozó magyar dualizmus kori impotenciát azzal együtt sem lehet kiiktatni a történeti ország felbomlásához hozzájáruló jelenségek, folyamatok közül, ha mindenki számára világos, hogy a Trianonhoz vezető úton a világháború, és a Monarchia háborús veresége volt a meghatározó történeti tényező.

Az amerikai Szlovák Ligának 1914-ben elfogadott és többször módosult, majd először az 1918. évi pittsburghi egyezményben rögzített autonómia programja 1861-ig, az ugyancsak Turócszentmártonban elfogadott szlovák nemzeti deklarációig nyúlik vissza. Másrészt az emigrációban kialakult csehszlovák együttműködés legfontosabb előzménye az a Csehszlovák Egységmozgalom volt, amely 1896-ban jött létre. Tisza Istvánhoz második miniszterelnöksége idején Bécsből folyamatosan érkeztek a külügyminisztériumi és rendőrségi jelentések a csehszlovák emigráció politikai működéséről. Legkésőbb 1916-tól kezdve rendszeresen tájékozódhatott Masarykék működéséről. Ellenlépései sajtó- és rendőrségi akciókban merültek ki. Amikor a zsolnai határrendőrségi parancsnokság erős ráhatásával 1916. augusztus 20-án Budapestre, a miniszterelnökségnek otthont adó Sándor palotába szerettek volna rendelni egy szlovák küldöttséget, hogy elhatárolódjanak a Masaryk-féle emigrációs politikától. Miután azonban kiderült, hogy a Kürthy Lajos (1852–1921) kormánybiztos és a határ menti rendőrség által szorgalmazott akcióval a szlovák nemzeti mozgalom vezetőinek többsége nem értett egyet, a miniszterelnök sértődötten ad acta tette a szlovák ügyet. Mindez csupán adalék ahhoz, hogy érdemes figyelembe venni, hogy a haza és külföldi szlovákok különböző szinteken jóval intenzívebben bekapcsolódtak a csehszlovák államalapítás előkészítésébe, mint ahogy azt a magyar történetírásban és közgondolkodásban hagyományozódott.

6.3. A belső önrendelkezés megkésett alternatívái

Fel-felmerül a kérdés, volt-e a 1918 őszen bármilyen belső alternatívája a történeti magyar állam felbomlásának. Érdeemes például tisztázni, hogy a szlovákok 1918. évi önrendelkezése mennyiben volt tudatosan közvetett önrendelkezés. Azazhogy miért választották a csehekre, a Masaryk-vezette cseh-szlovák államalapítókra való hagyatkozást a turócszentmártoni deklarációban. A válasz aligha lehet más, hogy a csekély létszámú szlovák politikai elit – magyar politikai rendőrség által folyamatosan ellenőrzött, a háborúsévekben részben internált – képviselői felismerték, hogy számukra az a legjobb megoldás, ha ráhagyatkoznak a csehszlovák államalapítás programjára, és az abban minden tekintetben domináns csehekre.

Csak látszólag ellentmondás, hogy a cseh-szlovák emigrációban a szlovákok képviselői is bekapcsolódtak, és részt vettek. A szlovákok folyamatosan tisztában voltak azzal, hogy a csehekkel szemben gyengébb, kiszolgáltatottabb pozícióban voltak. Szükségük volt Csehszlovákiára, mert e nélkül az új állam nélkül a világ nem vett volna tudomást arról, hogy Magyarország északi részén a 19. században kialakult és önállósulni próbál egy kétmillióس nemzeti közösség. A turócszentmártoni szlovák küldöttek közül néhányan, például Andrej Hlinka szlovák néppárti politikus és társai, 1918. október 31-én, a nagygyűlés másnapján már lázadoztak az ellen, hogy a szlovákokat a „cseh-szlovák nemzet” részeként határozta meg az október 30-i memorandum és nem határozta meg a szlovákság államjogi helyzetét az új államon belül.

A küldöttek többsége azonban számot vetett azzal, hogy a „csehszlovák nemzetet” már nemzetközi jogilag elismerték, a nagyhatalmak 1918 augusztusában, szeptemberében de facto szövetséges államként elismerték Csehszlovákiát. A szlovák politikai reprezentációnak van egy olyan elitcsoportja, amely a legkülönbözőbb források alapján naprakészen figyelemmel követte a világ eseményeit. Bár elképzelhető, hogy az október 29-i prágai eseményekről nem voltak pontos információi a turócszentmártoni nagygyűlésnek, ifj. Andrássy Gyula Wilsonnak küldött október 27-i válaszát már mindenki ismerte. Ebben pedig az állt, hogy Bécs tudomásul vette a csehszlovák államalapítást. Ezért is tűnik érthetetlen misztifikációnak, miért abszolutizálja a szlovák történetírás, hogy október 30-án a memorandum elfogadói mit sem tudtak Csehszlovákia kikiáltásáról, s csak Milan Hodža az esti bécsi vonattal vitte meg a híret annak, hogy a Csehszlovák Köztársaság két nappal korábban megalakult.

Ez az 1918. októberi közvetett önrendelkezés önsors-beteljesítő döntés volt. Szlovákia úgy csatlakozott a csehszlovák államalapításhoz, hogy 1938-ig gyakorlatilag esélye sem lehetett az autonómiára. A turócszentmártoni döntéshozókon azonban a Memorandum eredeti szövegében azt is rögzítették, hogy a „cseh-szlovák nemzet magyarországi ága” részére követelik a békekonferencián való részvétel jogát. Ezt a pontot a Bécsből Turócszentmártonba csak október 30-án este megérkezett Hodža határozott kérésére törölték – utólag, a nagygyűlés tagjainak jóváhagyása nélkül.

Valószínűleg a közvetett önrendelkezés tudatos vállalása a valódi magyarázat arra, hogy az 1918. október 30-i döntésben, a szabadság első pillanatában a nemzeti autonómia kérdése másodlagos kérdés maradt. Hiszen a turócszentmártoni deklaráció elfogadói tisztában voltak azzal, hogy az önálló szlovák államalapításnak, a szlovák nemzeti függetlenségnek a csehszlovák köztársasági változatán kívül csak a Károlyiek által Magyarországon belül felkínált belső önrendelkezés alternatívájának lett volna némi esélye.

6.4. A történeti magyar állam felbomlása és a szlovákok

A második vitakérdés a történeti Magyarország felbomlásának reális kontextusa. Mít lát ebből a szlovák történetírás másképp, mint mi magyarok? Egyáltalán nem volt olyan magától értetődő az, hogy a csehszlovák kormány képes lesz önállóan, nagyhatalmi katonai támogatás nélkül katonailag megoldani azt a feladatot, amit Beneš Párizsból követelt: „minden nagyobb felhajtás nélkül elfoglalni mindazt, amit nekünk ítélnék.” Ráadásul a békekonferencián azt is fel kellett volna mutatnia Prágának, hogy a csehszlovák állam képes volt berendezkedni az elfoglalt területen, és működő- és ültöképes országnak számítt. Magyarország ezzel szemben lebénult, fogyó ország képét mutatta. A Károlyi- és a Berinkey-kormányoknak a katonai foglalással szemben nem volt ellenszere: a békekonferencia megnyitása előtt tudatosan nem kockáztatatták a fegyveres ellenállást. A belgrádi konvencióra hayatkozva azonban hamarosan be kellett látni, hogy az aktív honvédelem nélkül a békekonferencia döntéséig minden területi kérdés Magyarország kárára fog eldőlni.

Amikor 1918. november 29-én Jásziék felkínálták Milan Hodžának és a Szlovák Nemzeti Tanács Pestre érkezett küldöttségének az Astoria Szállóban, hogy jöjjön létre Magyarországon belül egy szlovák impérium, azaz a szlovák autonómia, a csehszlovák hadsereg már sikeresen megszállta a Vág-völgyet és kiépítette a maga nyitrai, trencsényi,

zsolnai pozícióit. Az önkényes katonai demarkációs vonalakkal szemben a magyar el-
lentervezet lényegét a magyar és a szlovák többségű területek között, többé-kevésbé a a
nyelvhatár mentén kijelölt Bartha–Hodža demarkációs vonal jelentette volna. lett volna.
Ez alapozhatta volna meg az etnikai alapozású határkijelölést, amelyet főleg a Károlyi-
kormány szociáldemokrata miniszterei tartottak volna reális kompromisszumnak.

A csehszlovák államalapítás kontextusában a szlovák kérdést három szlovák poli-
tikus próbálta értelmezni és alakítani. Az egyik Vavro Šrobár (1867–1950), aki 1918.
május 1-jén a lipótszentmiklósi szociáldemokrata nagygyűlésen elsőként lépett el a kö-
zös csehszlovák állam létrehozása érdekében. S miután október 28-án a vezető szlo-
vák politikusok közül egyedül ő tartózkodott Prágában, az aznap megalakult Forradal-
mi Nemzetgyűlés első szlovák tagjává kooptálták. A november 14-én Karel Kramář
(1860–1937) vezetésével megalakult első csehszlovák kormányban pedig teljhatalmú
szlovákiai miniszteri kinevezést kapott.

Šrobárt egyébként Károlyi és Jászi személyes közbenjárására 1918 őszén a ceglé-
di internálásból szabadították ki. Ceglédről Rózsahegyen keresztül egyenesen Prágába
utazott, és így lett ő az első csehszlovák kormány egyetlen szlovák minisztere. Kezdetől
fogva ellenezte a Szlovák Nemzeti Tanács működését, létezését, a szlovák autonómiatö-
rekvéseket. Szerinte a szlovák nemzetnek kizárólag Csehszlovákián belül lehetett meg-
találni a megfelelő helyet. Ez a Masaryk szlovák kapcsolatrendszeréig visszavezethető
csehszlovák egységprogram doktrínája, amely az 1890-es évektől kezdve a szlovák nem-
zeti mozgalomnak fentebb már jelzett autentikus alternatívája volt.

A másik alternatívát Milan Hodža képviselte, aki jól látta, hogy a Szlovák Nemzeti
Tanács, a szlovák politikai reprezentáció a hatalmas változások levezénylésére nem volt
alkalmas. Jól érzékelt, hogy 1918 őszén jó lett volna a csehekkel szemben szlovák rész-
ről tiszta lapot nyitni. Miután a csehszlovák kormány rendkívüli követeként Szlovákia
Magyarországtól való különválásának „likvidálási ügyeivel” bízták meg, Hodža pesti je-
lenlétét arra is felhasználta arra, hogy megpróbálja tisztázni a magyar-szlovák viszony
lehetséges forgatókönyveit. Prágával szemben arra is hajlott, a Szlovák Nemzeti Tanács
megőrizhesse centrális szerepét a szlovák társadalmat érintő legfontosabb kérdésekben,
ugyanakkor az antant budapesti katonai missziójának vezetőjével, Fernand Vix (1876–
1941) alezredessel folyamatos kapcsolatban arra törekedett, hogy a csehszlovák-magyar
államközi kapcsolatok szempontjából kulcsfontosságú demarkációs ügyekben minél
hamarabb Prága és Turócszentmárton számára egyaránt megnyugtató antant-döntések
szüleessenek.

A harmadik politikai opciót az Andrej Hlinka, illetve az egész szlovák néppárti irányzat által kidolgozott elképzelés jelentette. 1918-ig a párt részéről 1910-ben országgyűlési képviselővé választott és a háború éveiben egyedüli szlovák honatyaként működő katolikus plébános, Ferdinand Juriga (1874–1950) játszott fontos szerepet. Ő volt az, aki 1918. október 19-én a magyar országgyűlésben – a formálisan még nem megalakult Szlovák Nemzeti Tanács nevében – hosszadalmas és nehézkes történelem- és vallásfilozófiai okfejtések végén a következő nyilatkozatot tette: „Itt az idő most vagy soha», vérünknek, Hružík Mária fiának, tudniillik Petőfi Sándornak e szavai töltik be lelkünket és erősítik a Himnuszunk tüzével. Követeljük önrendelkezési jogunkat életre-halálra. Ezzel élünk és ezzel halunk. Amint az emberiség erkölcsileg egységes és egységes önrendelkezési jogra törekvő szláv fajának szlovák nemzete ugyanazon önrendelkezési jogot kívánjuk a többi magyarországi szláv testvérnemzeteknek, nevezetesen az orosz, szerb és szlovén nemnek, kik közismerten a sajnálatos magyarországi választási viszonyok folytán a magyarországi képviselőházban szavukat fel nem emelhetik, de önrendelkezési jogukat úgy követelik, mint mi, mint a világ összes jobbágynépei. Ezen önrendelkezési jogot a szlovák nemzet kívánja Hunnia minden nemzetének, a magyar, a germán, a román, az izraelita nemzeteknek egyaránt.” A Jurigát végighallgató Tisza „krajcáros komédiának” nevezte a szlovák önrendelkezési nyilatkozatot, ami jól jelzi, milyen álláspontot képviselt a dualizmus legnagyobb magyar politikusa az ország nem magyar népeinek önrendelkezési jogáról.

Juriga viszont november 14-én, már a prágai parlament – kooptált szlovák és szlovákofil cseh személyiségekből összeállított – szlovák frakciójának tagjaként követelte, hogy Szlovákia egyházügyekben, iskolaügyekben, közigazgatásban kapjon minél teljesebb önkormányzatot. A szlovák kérdés két szék közötti állapotát mi sem jellemzi jobban, mint az a tény, hogy a Csehszlovák Forradalmi Nemzetgyűlés, a prágai parlament egyszerűen lesöpörte Juriga javaslatát.

Mint ahogy nem sok sikert hozott az autonomista szlovák politika legfontosabb kezdeményezése sem. A Néppárt elnöke, Andrej Hlinka 1919 szeptemberében öttagú titkos delegáció élén Varsón, Bukaresten keresztül utazott Párizsba. A küldöttségben két katolikus pap – Štefan Mnohel' (1876–1944) és František Jehlicska (1879–1939) volt néppárti országgyűlési képviselő, a magyar revízió támogatója – mellett Jozef Rudinský (1891-1972), több fontos történelmi és politológiai munka szerzője, valamint Jozef Kubala kereskedő. Hlinka békekonferencia amerikai delegáció befolyásos tagjának, Wilson legfontosabb tanácsadójának Edward House-nak szeretne volna átadni a szlo-

vák autonómiára vonatkozó követelést. Végül Wilson tolmácsa, Stephen Bonsal fogadta őket. Maga a szlovák követelés pedig a magyar béke delegáció válaszjegyzékeinek egyik mellékleteként – mint a Szlovákiára vonatkozó magyar autonómiaérvelés bizonyítéka – 1920 tavaszán jutott el a békekonferencia illetékes bizottságához.

Végül a negyedik és végül is győztes szlovák alternatívát kell röviden felvázolnunk. A Vavro Šrobár nevével összefonódó csehszlovák államalapítás előzményei közül három dolgot kell itt kiemelni. Minden jól dokumentálható előzmény – pl. a prágai szlovák egyetemisták Masaryk körül kialakult *Detvan* köre, az 1896-ban megalakult Csehszlovák Egység nevű mozgalom vagy a Szakolcán megjelent *Hlas* c. folyóirat csehszlovák orientációja – ellenére a szlovákok körében 1918-ig nem volt sem tömeges, sem népszerű eszme a cseh-szlovák egység gondolat. A magyar kormányok mindenesetre már Bánffy Dezső miniszterelnöksége idején felfigyeltek a „cseh-tót együttműködés” megélénkülésére és az akkor elrendelt rendszeres közigazgatási jelentésekben a felső-magyarországi megyék főispánjai több-kevesebb rendszerességgel beszámoltak az egységmozgalom megnyilvánulásairól. Az ellenintézkedések közt szerepelt például Czambel Samu, ismert nyelvésznek, a belügyminisztérium hivatalnokának támogatása, aki 1902-ben közreadott *A cseh-tót nemzetegység múltja, jelene és jövője. Közművelődési és politikai tanulmány c. könyvében* adatszerűen bizonyította a két nemzet, két nyelv történeti fejlődésében kimutatható különbségeket, amivel a cseh-szlovák egységmozgalom megalapozatlanságát kívánta bizonyítani.

A szlovák kérdés legélesebben Šrobár által szorgalmazott csehszlovák megoldása azonban nem az előzmények és a belső támogatottság felől közelítve, hanem az 1918. évi nemzetközi államjogi változások kontextusában értelmezhető reálisan. Hiszen a belső alternatívák, vágyképek szintén számos reális fejlődési elemet, lehetőséget tartalmaztak. A Károlyi-kormány november 12-i memorandumában szorgalmazott föderatív átalakulásnak azonban a világháborús vereség következtében kialakult közép-európai helyzet egyáltalán nem kedvezett. A nemzeti önrendelkezés Wilson elnök – és egészen más megfontolásból Lenin által – meghirdetett rendezési alapelvét az ötven hónapon át tartó veres világháború győztesei igyekeztek a maguk számára legkedvezőbb területi megoldások, a nemzetállami elkerítkezés lázas önzése jegyében átértelmezni. Ebben a világháború utáni diplomáciai, katonai és hatalmi játszmában a vesztes államoknak nem osztottak lapokat.

6.5. A szlovák kérdés Jászi Oszkár nemzetiségi politikájában

Az őszirózsás forradalom „örvénye” pedig csak csekélyke része, kicsi szelete volt az általános európai felfordulásnak, amely valamilyen mértékben minden hadviselő országot megérintett. Nyilván egészen más megítélés alá esik az 1919. márciusi kommunista hatalomátvétel kérdése, s itt Károlyi részfelelősségét valóban fel lehet vetni.

Alább a magyar nemzetiségi politika demokratikus megújításának lehetőségét vizsgáljuk röviden.

A Károlyi-kormány nemzetiségi politikája három fő célkitűzést jelölt meg: első lépésben az általános választójog bevezetésével, a nemzetiségi jogok kiterjesztésével a kisebbségi jogok lehető legszélesebb körét kívánta bevezetni. Második lépésben a nemzetiségi többségű területeken regionális nem magyar „nemzeti kormányzatok” kialakításával a svájci modell szerint „kantonizálni”, illetve „helvetizálni” igyekezett az ország kompakt nemzetiségi régióit. A „keleti Svájc” elképzelés alapján megpróbálta a Magyarországgal szemben köröskörül hatalmas területi igényekkel fellépő, a győztes nagyhatalmak által nemzetközileg elismert és a békekonferencián is támogatott szomszéd országai törekvéseket kiegyensúlyozni, velük a vitás területi és más kérdésekről megegyezni, és lehetőség szerint az ország együttműködésre hajló nemzetiségeit és a magyar többségű területeket a katonai foglalások ellenére is együtt tartani. Jászi az 1920-ban készült emlékiratában utólag a következőképpen foglalta össze a Károlyi-kormány nemzetiségpolitikai céljait: „megmenteni a plebiszcitum elvét s ezáltal lehetőleg kedvezőbbé tenni az új Magyarország végleges határait. Megóvni a régi gazdasági s közlekedési egymáshoz tartozást az anyaország és a tőle elválasztandó területek között; elébe dolgozni a jövőnek egy konföderatív államrend felé, mely egy hatalmas szövetséges államon belül minden nemzet legteljesebb autonómiáját biztosítaná, ott, ahol lehet területi, ahol nem lehet, személyi kataszter alapján.”

A miniszterelnök aláírásával az 1918. november 24-i budapesti napilapokban megjelent Kiáltvány a magyarországi nemzetiségekhez mindezeket a törekvéseket a következőképpen összegezte: „Testvéreink! (...) Ne bántsátok Magyarországot, mert már úgysem az a Magyarország, amely bennünket bántott. Ez egészen új ország, a szabad népköztársaság országa, ahol minden embernek egyforma joga van. Inkább béküljetek meg ti is ezzel az új országgal és szövetkezzetek vele olyan szorosán, hogy jól összedolgozva, a közös munkában együtt gazdagodjunk és tanuljunk, s Csehország, Románia, Jugoszlávia és Magyarország olyan legyen, mint egy ország.”

Tény, hogy Jászi új nemzetiségpolitikai koncepciója a győztes nagyhatalmak által a világháború utolsó évében már de facto elismert új közép-európai államok kikiáltásának, a Monarchiából kivált Magyarország szinte teljes nemzetközi elszigeteltségének, az új szomszédok 1918 novemberében elkezdődött katonai intervenciójának, valamint a nemzetiségi mozgalmak radikalizálódásának feltételei között minimális esélyt kínált a kitűzött célok elérésére. Mint ahogy az is bizonyosra vehető, hogy az átmenetileg meg egyezésre hajló rutének, szászok, svábok hovatartozását sem a magyar kormány erőfeszítései, hanem a szomszéd államok katonai foglalásai nyomán kialakult új helyzet és a békekonferencia döntései határozták meg.

6.5.1. A budapesti szlovák tárgyalások

A teljes kudarccal végződött 1918. november 13–14. aradi magyar—román tárgyalások után a Károlyi-kormány a felső-magyarországi szlovák és rutén régióban próbált tárgyalásos eredményeket elérni, különös tekintettel arra, hogy a belgrádi konvenció ezekben régiókban elvben és átmenetileg nagyobb mozgásteret biztosított számára. Jászi már november 3-án levélben kereste meg Matúš Dulát és több általa korábban megismert szlovák politikust, hogy a Szlovák Nemzeti Tanács (SZNT) vezető képviselőivel minél előbb személyes kapcsolatba léphessen. Miután az antant Vix alezredes által vezetett francia katonai missziója november folyamán rövid ideig érvényesnek tekintette a november 13-i belgrádi fegyverszünet felső-magyarországi területre vonatkozóan rendelkezéseit, s elismerte az ottani magyar közigazgatás működését, a prágai csehszlovák kormány megbízásával Milan Hodža szlovák politikus, Jászi régi ismerőse a „csehszlovák—magyar delimitációs és likvidációs kérdésekre” korlátozott mandátummal november 25-étől Budapesten tárgyalásokat kezdeményezett a Károlyi-kormánnyal.

A Hodžát fogadó Károlyi és Jászi biztosította a prágai kormány küldöttét, hogy a magyar kormány hajlandó a románoknak tett javaslatához hasonlóan felajánlani a turócszentmártoni székhellyel működő Szlovák Nemzeti tanácsnak a 26 felső-magyarországi szlovák többségű járásban, az úgynevezett „Tót Impérium” területén kormányzati hatalmat. A tervszer szerint az SZNT megkapta volna a „tót impérium” területén az iskolaügyek irányításának jogát, valamint – az önálló szlovák igazságügyi rendszer kiépítését követően – a polgári, büntető- és közigazgatási igazságszolgáltatást. A messzeменő nyelvi jogok mellett a vitás kérdések eldöntésére hivatott, a magyar kormánnyal közös paritásos egyeztető bizottság szerepelt a felkínált kedvezmények közt. A szlovák többségű járásokra kiterjedő szlovák autonómia javasolt területén kívül maradt volna

Pozsony, Érsekújvár, Kassa, valamint a vegyes lakosságú verebélyi, rozsnói, gölnicbányai, kassai és sztropkói járás.

Hodža november 29-én táviratilag Budapestre hívta az SZNT Matúš Dula vezette hatfős küldöttségét, hogy a magyar kormány tervezetéről közvetlen tárgyalásokat folytasson. Ezzel azonban Hodža egyértelműen túllépte hatáskörét, amit Prága felé azzal magyarázott, hogy időt kívánt nyerni arra, hogy Vix alezredes tisztázza Párizsban a belgrádi konvenciónak a 17. pontjának érvényességét az antant által már Csehszlovákiának ígért szlovák területeken. Az SZNT küldöttségének megérkezése után a budapesti Astoria Szállóban folytatott magyar–szlovák tárgyalásokon a magyar kormányt Jászi Oszkár képviselte, aki a románok számára kidolgozott aradi propozícióhoz hasonló javaslatot adott át Hodžának, illetve az SZNT küldöttségének. A szlovák küldöttség november 29-i előtanácskozásán egységes álláspontot alakított ki arról, hogy a Jászi által felajánlott autonómiát semmilyen körülmények közt sem fogadja el anélkül, hogy az ezzel kapcsolatos tennivalókat előbb nem vitatja meg a prágai csehszlovák kormánnyal.

Összességében a másnapi tárgyalások az aradihoz hasonló forgatókönyv szerint zajlottak. Hodža kezdettől fogva világossá tette, s ezt a budapesti sajtóban több alkalommal nyilvánosan is elismételte, a szlovák kérdéseket csak átmeneti érvényességgel bíró rendezés keretében szeretnék a magyar kormánnyal tisztázni, s a magukat 1918. augusztus 14. óta (a külföldi csehszlovák kormány Franciaország által való elismerése óta) csehszlovák állampolgárnak tekintő szlovákok önrendelkezési joga nem lehet a tárgyalások témája. Ugyanebben a szellemben nyilatkozott az SZNT delegációjának vezetője, Matúš Dula is.

Hodža felismerve a katonai erő szükségességét a hatalmi változásokhoz, az Osztrák-Magyar Monarchia olaszországi háborújában cseh és szlovák hadifoglyokból létrehozott csehszlovák légiók megérkezéséig időt kívánt nyerni pesti tárgyalásaival. A Jászi tervezetével szemben elkészített propozíciójában is egyértelművé tette, hogy a szlovák autonómia megoldását csak a csehszlovák állam keretében tudják elképzelni, és a magyar kormánnyal csak katonai és gazdasági kérdésekben kívánnak tárgyalni.

Hiába értelmezte úgy Jászi és az egész magyar kormány, hogy Hodžával és az SZNT küldöttséggel messzebbre jutottak a megegyezésben, mint a románokkal Aradon, a végeredmény ugyanaz volt. A Karel Kramář (vezette prágai csehszlovák kormány kezdettől fogva ellenőrzése alatt tartotta a budapesti tárgyalásokat: magát Hodžát dezavualta, Dula pedig az SZNT nevében adott ki elhatároló nyilatkozatot Jászi tervezeteivel szemben.

Az etnikai alapon, az 50 százalékos többségű járásokra korlátozott szlovák kormányzati terület felajánlása ekkor már éppen úgy kevésnek bizonyult, mint az a korlátozott autonómia, amelyet Jászi saját minisztertertsaival szemben is csak nehezen tudott megvédeni. A szlovák tartományi parlament létrehozására vonatkozó javaslatot például a Károlyi-kormány tagjainak többsége a november 28–29 minisztertanácsi jegyzőkönyv tanúsága szerint nem támogatta. Annak ellenére, hogy a kormány a szlovák tárgyalások idején permanens értekezletté alakult át, ahol az egyre reménytelenebb külpolitikai és katonai helyzetben a szlovák tárgyalások jelentették az egyik utolsó szalmaszálát az ország területének teljes felbomlásával szemben. A miniszterek közt azonban igen jelentős nézetkülönbségek kerültek a felszínre. Többen azt követelték Jászitól, hogy az SZNT számára felajánlott autonómia területét „dualizálják”, azaz osszák kétfelé, és a keleti szlovák megyék ne kerüljenek az SZNT „impériuma” alá. Mások az azonnali katonai beavatkozást szorgalmazták. Ezt Bartha Albert hadügyminiszter határozottan elutasította, mondván, az antant szövetségeseinek számító csehszlovákok ellen lehetetlen és értelmetlen lenne háborút indítani.

Egyetlen kézzelfogható, de rövid életű eredménye a magyar–szlovák tárgyalásoknak Bartha Albert hadügyminiszter és Milan Hodža között megkötött demarkációs egyezmény. Ebben a magyar kormány kötelezte magát arra, hogy a magyar katonai erőket visszavonja a magyar-szlovák nyelvhatárral többé-kevésbé megegyező vonalra. A demarkációs vonalat azonban sem a balkáni francia főparancsnokság, sem a francia külügyminiszter és a csehszlovák kormány sem tekintette érvényes megállapodásnak, s mindenkori a győztes nagyhatalmak döntésére várt. Edvard Beneš csehszlovák külügyminiszternek, aki közel négyéves emigrációs működése után a háború végén sem tért haza Prágába, hanem igyekezett a párizsi békekonferencia előkészületeibe bekapcsolódni, november végén sikerült elérnie, hogy Pichon külügyminiszter jóvoltából elkészüljön az a francia jegyzék, amely a későbbi Duna-Ipoly határ mentén állapította meg a hivatalos csehszlovák–magyar demarkációs vonalat. Ezt a döntést az úgynevezett első Vix-jegyzék formájában 1918. december 23-án adta át az antant budapesti irodájának vezetője Károlyi Mihály miniszterelnöknek.

6.5.2. A két kantonterv

Miután Jászi román és szlovák tárgyalásai a háborús konfliktus átmeneti megakadályozásán kívül más érdemi eredményre nem vezettek, az általa vezetett *nemzetiségi minisztérium* Somló Bódog vezette Jogi Főosztályán november végére elkészült a Magyarország

egész területére kiterjedő kantonizációs tervezet. A Nemzetiségi Minisztérium iratai közt található az az 1918. december 2-án ad acta került variáns, amely az egész ország területére kiterjedő helvetizálási elképzelést próbálta rendszerbe foglalni. A tervezet bevezetője szerint Magyarország „kerületekre, avagy ha jobban tetszik tót-románjainknak – kantonokra osztandó”. A 14 kerület (kanton) közül hét – a pozsonyi, marosvásárhelyi (vagy kolozsvári), szegedi, debreceni, budapesti, győri és pécsi kanton – lettek volna magyar. A másik hétből az északnyugati, északi megyékből, valamint a kassai székhellyel létrehozandó keleti szlovák megyékből álló kerület szlovák, a beregszászi kanton rután, a dési és dévai kantonok román, a nagyszombati szász, a temesvári pedig vegyes német–szerb–bunyevác–magyar kanton lett volna.

Ennél is összetettebb kantontervet adott közre az *Új Magyarország* c. napilap karácsonyi száma *Új Magyarország mint keleti Svájc* címmel. A tervezet térképvázlata a 12 nemzetiségi – köztük két szlovák – és nyolc magyar (székely, hajdú, palóc, kun, jász, besenyő, illetve a Balaton, Rába és Dráva) kanton mellett, hat nagyvárosi kanton (Pozsony, Kassa, Debrecen, Budapest, Szeged, és Kolozsvár kantonok) létrehozását tartalmazta. A két tervezeteknek – amint azt a minisztériumi belső intézkedés is jelezte – 1918 decemberében már semmilyen politikai realitása sem volt.

6.5.3. A nemzetiségi néptörvények

A Károlyi-kormány kezdeményezésére a törvényhozói testület szerepét magára vállaló Magyar Nemzeti Tanácsban a gyorsan csődbe jutott erdélyi tervekkel párhuzamosan a rutén, német és szlovák nemzetiségi néptörvények előkészítésével igyekezett a három népcsoport számára felkínált területi autonómiákat törvényerőre emelni. A rutén, német és szlovák nemzetiségi területek önkormányzatának modelljéül a svájci kantonok szolgáltak, amelyek saját hatáskörükbe vonhattak minden regionális ügyet, ugyanakkor a központi kormánnyal együttműködve az intézték az országos érdekkörbe tartozó kérdéseket.

A magyar kormány intenzív szervező és előkészítő munka után, valamint a Volosin Ágoston (1874–1945), Sztripszky Híador (1875–1949), Stefán Ágost (1877–1945) és Szabó Oreszt (1867–1939) által vezetett magyarbarát, hungarofil rutének támogatását megnyerve, 1918. december 10-én, a Budapesten megrendezett rutén nagygyűlésen nemzeti programot dolgoztak ki. Ennek alapján a Magyar Nemzeti Tanács december 23-án elfogadta a *Ruszka-Krajna autonómiájáról* szóló 1918. évi X. számú néptörvényt. Szabó Oreszt vezetésével megkezdődött a Ruténföld autonóm közigazgatásának kiépí-

tése, a ruszin nemzetgyűlés, a központi kormány ruszka-krajnai minisztériumának és az autonóm terület kormányzatának kiépítése. Hasonló struktúra kiépítését feltételezte az 1919. évi VI. sz. német és az 1919. évi XXX. számú néptörvény *Tótország (Slovenská krajina) önkormányzatáról*.

A magyar nacionalista ellenzék felerősödő bírálatának és a – magyarországi területek katonai megszállásával kész tények teremtesére törekvő – szomszéd országok politikájának kettős támadásával szemben Jásziék egyre reménytelenebbnek látták annak a tervüknek a megvalósítását, hogy a maunkáját 1919. január 19-én elkezdő békekonferenciára Magyarország béke delegációja – amennyiben meghívást kapott volna – egy átfogó, törvényes alapokra helyezett nemzetiségi autonómia tervezetet vihessen magával. Ennek a svájci típusú kantonrendszer mellett a területi elhatárolás népszavazásos megoldása is fontos része lett volna.

Miután korábban, decemberben már két alkalommal benyújtotta lemondási kérelmét, de azt Károlyi miniszterelnök nem fogadta el, 1919 legelején megpróbálta a Magyarországgal szemben egyre ellenségesebben fellépő szomszéd országok vezetőit is megszólítani. Erre egyedül Masaryk csehszlovák elnöknel kínálkozott némi esély. Ezért Jászi 1919. január 5-én nyílt levélben fordult a csehszlovák köztársasági elnökhöz. „Szeretném rábírní Masaryk elnököt arra, hogy ne a haldoklóra figyeljen, hanem az élő magyar demokráciára. Legfőképpen pedig azt szeretném megmagyarázni neki, hogy egyetlen mód van csupán, amellyel ezt a haldokló magyar reakciót esetleg mégis életre lehet támasztani, most vagy tíz-húsz esztendő múlva; ha az entente helyett, hogy figyelmére méltatná, megértené és támogatná a mi őszintén demokratikus törekvéseinket, ahelyett a maga hódító szólamaival napról-napra szítja az elkeseredést egy tízmilliós nemzet szívében. Egy olyan nemzet szívében, amely a háborúban és elnyomásban bűnös urait lerázva nyakáról, friss lendülettel és teljes elszántsággal megindult a demokrácia és pacifizmus útján”.

Jászi nemzetiségi politikája minden kudarc ellenére aligha tekinthető a történeti Magyar Királyság 1918. évi összeomlásának előidézőjének, okának. Valójában a világháborús vereség utáni első két hónapjában, 1918 végén, az ország összeomlásával szemben az egyetlen végiggondolt politikai alternatívát jelentette. Az aktív honvédelem ennél jóval lassabban kiépülő katonai alternatívája, amelynek kidolgozását Jászi 1918 decemberének második felében már maga is szorgalmazta, együtt a szociáldemokrata párt által alapított egypárti kormány révén megvalósítható szocialista alternatívával, éppoly kevésbé bizonyult járhatónak, mint Jászi elképzelése.

A Jászi-féle Nemzetiségi Minisztériumban fokozatosan letisztuló államjogi elképzelése optimális esetben összetett, aszimmetrikus föderatív államalakulatot eredményezhetett volna. Az időközben a győztes nagyhatalmak által elismert és demarkációs vonalakkal már körülhatárolt szomszédokkal szemben legfeljebb csak a trianoni békeszerződésben foglaltaknál méltányosabb, az etikai realitásokat jobban figyelembe vevő határ-megállapításban játszhatott volna korlátozott szerepet. Úgy, ahogy arra a Hlinka-féle párizsi szlovák memorandum felhívta a figyelmet.

Ezen belül a három néptörvényben szabályozott nemzetiségi terület közül kettő – a rutén és a szlovák – széleskörű autonómiát kapott volna. A békekonferenciára azonban a vesztes államok nem küldhettek tárgyaló delegációkat. Meghívást csak akkor kaptak –Magyarország egyedül Törökországot megelőzve –1919 decemberében utolsó előttiként – amikor a békeszerződések tervezetének végleges változata már elkészült, s azon módosítani már csak kevésbé lényeges részletekben apróságokban lehetett.

Amikor Magyarország Apponyi Albert vezette békedelegációja 1920. január 7-én, egy évvel a békekonferencia megnyitása után Párizsba érkezett, a világháborús vereség, a kettős Monarchia felbomlása, a dualizmus kölcsönös osztrák és magyar felmondása, a győztes nagyhatalmak előre eldöntött nemzetállami megoldása miatt a magyar kormány küldöttségének gyakorlatilag már semmilyen mozgásteret sem maradt. Így azután az ország új határainak megállapítására vonatkozó javaslata, hogy az elcsatolásra szánt területek hovatartozásáról írjanak ki a nagyhatalmak nemzetközi felügyelet alatt lebonyolítható népszavazásokat, a békeszerződés elfogadását váró nagyhatalmak számára elfogadhatatlanak bizonyult

7. Záró megjegyzések

A magyar–szlovák kapcsolatok történetében a 18. századi hungarus közegben lezajlott első történeti és jogi viták után a század végi nyelvújítási mozgalmak, majd a reformkori nyelvharcolások játszottak kiemelten fontos szerepet. A történeti, jogi polémiák részben a szláv-szlovák etnikai-nemzeti értelmezésekkel, részben pedig a nagymoráviai előzményekkel, valamint a magyar honfoglalással, illetve a magyarországi rendi nemzet kiváltságaival foglalkoztak. Ezen kívül a történeti magyar állam és a Habsburg birodalmi keretek multietnikus jellege, a latin háttérbe szorulását követően megjelent német és magyar államnyelvi törekvések jogosultsága váltott ki éles vitákat.

A magyarországi párhuzamos nemzetépítő nacionalizmusok az 1848/49-es magyarországi forradalom és szabadságharc keretei közt kirobbant ellentétekkel jutottak el a fegyveres konfliktusokig. Az etnikai polgárháborúk szerencsére magyar-szlovák vonatkozásban rövid ideig tartó és lokális eseményekre korlátozódtak.

A kiegyezéskori Magyarország keretei közt nem sikerült megteremteni a hat országos nemzet politikai és közjogi egyenrangúságán alapuló modellt, a nem magyar nemzeti társadalmak nyelvi, oktatási, egyesületi jogainak biztosítása pedig kevésnek bizonyult a magyar kormányok és a nemzeti mozgalmak együttműködésének biztosítására. A nemzetiségi törvény preambulumban rögzített egységes magyar politikai nemzet így nem válhatott az föderatív elveken nyugvó közjogi keretté. Helyette a korszakban a modernizáció kíséretében felerősödött és tömegessé vált magyarosodás mellett megjelentek a kormányzati és vármegyei nemzetiségi politika magyarosító törekvései is.

Az 1918 előtti multietnikus Magyar Királyság és az 1526–1918 közötti Habsburg Monarchia az itt élő népek közös hazája volt. A közel 90 százalékban paraszti túlsúlyú, úrbéres jobbágyokból, zsellérekkel álló magyar és szlovák „nép” sem a jobbágyfelszabadítást kimondó pozsonyi országgyűlés 1848. áprilisi törvényeinek elfogadását, sem Ferenc József jobbágypátensét nem tekinti közös ünnepnek.

A magyar és a szlovák, illetve „közös” történelem feltárásában 1989 után nyílt először esély tisztázó vitákra, módszertanilag végiggondolt, előre tisztázott elemzési fogalmakon nyugvó, összehangolt kutatásokra, egyáltalán értelmes szakmai párbeszédre. Miközben a nemzetközi akadémiai történetírásból belülről mélyreható elméleti, módszertani változások kezdődtek, a demokratikus átalakuláson átesett kelet-közép-európai nemze-

tállamok történelempolitikai szerepe, a történeti kutatások irányát, a nemzeti történeti kánonok tartamát befolyásoló ereje felerősödött.

A Magyar Királyság soknyelvű, de évszázadokon át a közös latin kultúrán és nyelvben együttműködő népeinek, nemzeti társadalmainak közös múltja nehéz örökség. Közös történelemmé formálni máig csak részkérdések szintjén sikerült. A korszerű történetírás a 20. század második felében, utolsó évtizedeiben szakított azzal a historiográfiai szemlélettel és gyakorlattal, amely a múlt maga teljességében nem rekonstruálható társadalmi valóságának – történeti eseményeinek, személyeinek, tényeinek, összefüggéseinek – leírását megpróbálta abszolutizálni és örökörvényüként elfogadtatni. Be kellett látni, hogy még ugyanazon nemzeti történetíráson belül is az elemzési fogalmakat a források szakszerű interpretációiban nyomon követhető generációs, módszertani, fogalmi, szemléleti diskurzusok alakítják.

Mítosz- és kánonteremtő igyekezetek olvadnak egybe vagy ütköznek a mítoszokat a maguk érvrendszerébe beépítő vagy éppen radiális bírálóknak alávető, a kánonokhoz ragaszkodó vagy éppen újraértelmező törekvésekkel. Mindeközben a szakmaiság határain belül jól körülírt, szigorú módszertani szabályok, előre meghatározott tartalmú fogalmak és elfogultságtól, részrehajlástól, tudatos, hangulateltő torzításoktól mentes megközelítésre törekvő szakmaiság jelöli ki a szakszerű interpretáció kereteit.

A múltról szóló történetek eredendő sokfélesége részben az adott korban élt különböző érdekeltségű, érintettségű, felkészültségű emberek emlékezetében fennmaradt különbségekre, ellentétekre vezethető vissza. Másrészt a későbbi korok emberei folytathatóknak, vállalhatóknak, vagy éppen felejtésre ítéltnek, esetleg a kánonból kitagadnak, kihagynak korábban fontosnak tartott eseményeket, döntéseket, személyeket.

A magyar–szlovák kapcsolatokat az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása, a kelet-közép-európai nemzetállamok létrejötte óta mindkét oldalon alapvetően szintén a szembenállás és a nemzeti létküzdelmek történeti mítoszai, hétköznapi előítéletek, nemzeti érdekek és önzések, illetve a politikai véleménykülönbségek, konfliktusok alakították. A jó szándékú, de a nemzeti elit körében többséget sohasem szerző, s emiatt jórészt visszhangtalan közeledési kísérletek sorra megbuktak, vagy el sem jutottak abba a szakaszba, hogy mindkét oldalon érdemben foglalkozzanak velük.

A megbékélési próbálkozások ugyanígy fennakadtak a mindkét oldalon fel-felhangzó nacionalista szólamokon, történeti főbiákon vagy éppen történeti fölénytudaton. A két nép megosztott, egymásnak szembeállított történelme – a nemzetállamok és oktatási intézményeik folyamatosan újratermelő önképe még ma is jelen van.

Ma is az a helyzet, hogy az iskolakönyvekben szereplő, kanonizált történelem gyakran a megosztó és szembeállító vélemények forrása maradt. A 21. század eleji magyar és szlovák nemzeti identitás, illetve a szlovák–magyar kapcsolatokat meghatározó történeti háttér meghatározó tényezője a soknemzetiségű történeti Magyar Királyság: a benne megélt közös múlthoz való magyar és szlovák viszonyulás a két nép történeti és mai együttélésének lehetséges értelmezési, interpretációs lehetőségeit tekintve igen sokszínű.

A nemzeti szempontok szerint egymás interpretációit folyamatosan átíró – s ezért egyfajta palimpszeszt-történelemnek tekinthető – a felső-magyarországi magyar–szlovák kapcsolattörténetben a régió múltját érezhetően ma is gyakran próbálja szellemi értelemben magáévá tenni, rosszabb esetben, kisajátítani a szlovák, illetve a magyar történetírás. Holott az 1918 előtti birodalmak és a 20–21. századi közép-európai nemzetállamok multikulturalitása éppúgy tény, mint a soknyelvű megyék, városok, tájegységek létezése, az ott élő kultúrák, emberek, közösségek folyamatos – pozitív és negatív – kölcsönhatása.

A felosztott vagy megosztott történelem ennek ellenére minden évszázadban, minden évtizedben újra és újra kijelöli a nemzeti történelem határait, a *multiperspektivitás* iránt érzéketlen történész, történelemtanár gyanakodva szemléli a határokon átjárókat, az *akkulturációs* és *asszimilációs* folyamatokban résztvevőket, a lét- és többnyelvűeket, nyelvváltókat. Rendkívüli jelentőségű tény, hogy 1989 után a szlovák történetírás legfontosabb műhelyeiben elkezdődött az erőteljes kritikai önérvézió, amelynek eredményeképpen ma már a szlovák történészek nagy többsége elveti a korábbi *dehungarizációs* törekvéseket, amelyek a szlovák történelem lényegét a magyarországi és magyar vonatkozások tagadásában vagy legalábbis kiszorításában látták. Ebben a napjainkra általánosan elfogadottá vált szemléletben a szlovák történelem eredeti kontextusát 1918-ig nem a cseh-szlovák egységtörekvések, hanem a Magyar Királyságon és a Habsburg Monarchián belül a magyarokkal, németekkel és a többi nemzetiséggel közösen megélt történeti fejlődés sajátosságai jelentik.

A magyar államhoz kötődő legmakacsabb és legáltalánosabb negatív szlovák történeti sztereotípiát az ezeréves elnyomás mítosza jelenti. Andrej Findor a szlovák történeti mítoszokat kritikai elemzésnek alávető tanulmányában a *Mýtý naše slovenské* (A mi szlovák mítoszaink) címmel két kiadásban megjelent tanulmánykötetben arra a meggyőződésre jutott, hogy „az ezeréves nemzeti elnyomás mítosza a 19. századi sajátos történeti körülmények és a kielezett nemzetiségi ellentétek produktuma volt. Ez a fajta chiliaszti-

kus történelemfelfogás egybecsengett a 18–19. század fordulóján kialakult nyelvi harcok érvrendszerével”.

Hasonlóképpen nagyon fontos, hogy mindkét történetírásban a 21. század első évtizedeiben megjelentek azok a szemléleti, módszertani újítások, alternatív társadalomtörténeti narratívák, amelyek igyekeznek relativizálni a nemzeti történelmi olvasat kizárólagosságát. A politikatörténeti kutatások fokozatos háttérbeszorulásának alighanem az lesz az egyik legfontosabb következménye, hogy a nemzetállam és a többségi nemzet kizárólagos, már-már történeti létjogosultságának bizonygatására berendezkedő történelem helyett a társadalom-, művelődés-, valamint a mikro-történelem megannyi fontos témája került a középpontba, megpróbálva lebontani a múltra visszavetített nemzetállami határokat, narratívákat és konfliktusokat.

És persze érezhetően felerősödően van a „közös” történeti terek, birodalmak, európai nagyrégiók közös múltja iránti érdeklődés is. Ugyanakkor a közös múlt – az együttélés kétségbevonhatatlan történeti tényei ellenére – ambivalens, konfliktusokkal terhes örökség marad. E tekintetben 1989 után is csak igen lassan változott a kép. Jól jelzi az elmozdulás nehézségeit, hogy a francia—német, a lengyel—német és a balkáni nemzetek közös tankönyvei, tanári segédkönyvei sem váltak általánosan elfogadott és országosan alkalmazott taneszközökké.

A közös múlt feldolgozásában ugyanis láthatóan egyszerre van jelen a közös szellemi, tárgyi, építészeti, intézményi, mentális stb. örökség elismerése és tagadása, megismerése és méltányló beemelése a közgondolkodásba, illetve az attól való elfordulás. A történelmi közös örökség vállalása vagy elutasítása, tanítása vagy félremagyarázása, politikai célok érdekében történő instrumentalizálása és a nyelvi, kulturális különbözőségeken alapuló, szűklátókörű nemzeti történelemszemlélet mind erőteljesen befolyásolja a nemzeti előítéletek, sztereotípiák lebontását vagy továbbélését, a történeti megbékélési folyamat sikerét vagy kudarcát. Ezért is fontos, hogy a tanárképzésben ezek a kérdések folyamatosan előkerüljenek és lehetőség szerint mindenki saját és közös munkával megnyugtató válaszokat, megoldási lehetőségeket keressen és találjon.

Szakirodalmi válogatás

Publikált és digitális források

1000 év törvényei CompLex Kiadó Kft. internetes adatbázisa <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torvenyei>

Beňko, Ján – Hronský, Marián – Marsina, Richard – Pekník, Miroslav (red.): *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti*. I–II. Národné literárne centrum – Dom slovenskej kultúry. Bratislava 1998.

Bokes, František (Zost.): *Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1848–1914*. I–III. 1848–1867, 1869–1884, 1885–1901. Slovenská akadémia vied, Bratislava. 1962, 1965, 1972.

Chmel, Rudolf : *Literárne vzťahy slovensko-maďarské*. Dokumenty z 19. a zo začiatku 20. storočia. Osveta, Bratislava 1973.

Hodža, Milan (red.): *Slovenský rozchod s Maďarmi roku 1918*. Dokumentárny výklad o jednaniach dra Milana Hodžu ako čl. plnomocníka s Károlyiho maďarskou vládou v listopade a prosinci 1918 o ústup maďarských vojsk zo Slovenska. Redakcia Slovenského denníka. Bratislava 1929.

Kemény G. Gábor (szerk.): *A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből*. Tankönyvkiadó, Budapest 1962.

Kemény G. Gábor (szerk.): *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában*. I-VII. köt. Budapest 1953–1999.

Pajkossy Gábor (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Szöveggyűjtemény. Budapest, Osiris. Budapest 2003.

Pramene k dejinám k Slovenska a Slovákov. zv. IX. Na prahu modernej doby. Literárne informačné centrum, Bratislava. 2008.

Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov zv. X. Od revolúcie 1848–1849 k dualistickému Uhorsku. Počiatky politickej emancipácie Slovákov a formovanie modernej spoločnosti. Literárne informačné centrum, Bratislava. 2009.

Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov zv. XI a. Postupujúca modernizácia Habsburskej monarchie. Budovanie centralizovaného Uhorska. Maďarizácia. Oslabenie lojality Slovákov voči Uhorsku. Literárne informačné centrum, Bratislava. 2010.

- Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov zv. XI b. Slováci v prvej svetovej vojne 1914–1918. Zmeny na politickej mape Európy a odchod Slovenska z Uhorského kráľovstva do Československej republiky. Literárne informačné centrum, Bratislava 2011.
- Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov zv. XII a. Slováci pri budovaní základov Československej republiky. Prvé desaťročie Československej republiky. Literárne informačné centrum, Bratislava 2013.
- Spira György (szerk.): Kossuth és alkotmányterve. Csokonai, Debrecen 1989.
- Steier Lajos (1937) A tót nemzetiségi kérdés 1848–49-ben. Okmánytár. Magyar Történelmi Társulat, Budapest 1937.
- Štúr, Ľudovít: A szlávok és a jövő világa. Válogatott írások. Válogattra Demmel József. Kalligram, Pozsony 2012.
- Szekfű Gyula: Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez (1790-1848). Magyar Történelmi Társulat, Budapest 1926.
- Tibenský, Ján (red.): Chvály a obrany slovenského národa. Slovenské vydateľstvo krásnej literatúry, Bratislava 1965.
- Vajda Barnabás (szerk.): A XX. század magyar beszédei. Agave Könyvek, Budapest 2007

Összefoglaló történeti munkák

- Botto, Julius: Krátka história Slovákov. Knihtlačiarsky účastinársky spolok, Turčiansky sv. Martin 1914.
- Bretter Zoltán – Deák Ágnes (szerk.): Esmék a politikában: a nacionalizmus. Tanulmány Kiadó, Pécs 1995. 56-57.
- Gergely András, szerk. 19. századi magyar történelem 1790–1918. Korona, Budapest 1998.
- Gyáni Gábor–Kövér György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Osiris. Budapest 2003.
- Katus László: A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711–1914. Egyetemi tankönyv. Pécsi Történettudományért Egyesület, Pécs 2009.
- Kónya, Peter a kol.: Dejiny Uhorska (100–1918) Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, Prešov 2013.

- Kosáry Domokos: Újjáépítés és polgárosodás 1711-1867. Háttér Lap- és Könyvkiadó, Budapest 1990.
- Kováč, Dušan: Szlovákia története. 2. bőv. kiadás, Kalligram, Pozsony 2011.
- Magyarország története 1890-1918. Szerkesztette: Hanák Péter, Budapest 1978.
- Magyarország története 1848-1890. Szerkesztette: Kovács Endre, Budapest 1979.
- Mannová, Elena (red.): Krátke dejiny Slovenska. Academic Electronic Press, Bratislava 2003.
- Marsina, Richard – Čičaj, Viliam – Kováč, Dušan – Lipták, Lubomír: Slovenské dejiny. Matica slovenská, Martin, é. n.
- Mrva, Ivan – Segeš, Vladimír: Dejiny Uhorska a Slováci. Perfekt, Bratislava 2012.
- Romsics Ignác: Nemzet, nemzetiség és állam. Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19–20. században. Helikon, Budapest 2020.

Monográfiák, konferencia- és tanulmánykötetek

- Ábrahám Barna (szerk.): Magyar-szlovák terminológiai kérdések. PPKE BTK, Piliscsaba-Esztergom. 2008.
- Ábrahám Barna: Megmaradni vagy beolvadni? - A szlovák polgárosodás a 19. század második felében. Pesti Kalligram Kft, Budapest 2016.
- Arató Endre: A nemzetiségi kérdés története Magyarországon 1790-1840 I–II. Akadémiai Kiadó, Budapest 1960.
- Arató Endre: A feudális nemzetiségtől a polgári nemzetig. Akadémiai Kiadó, Budapest 1975.
- Arató Endre. A magyarországi nemzetiségek nemzeti ideológiája. Akadémiai Kiadó, Budapest 1983.
- Beksics Gusztáv: Magyarosodás és magyarosítás. Különös tekintettel városainkra, Budapest 1883.
- Bokes, František: Pokusy o slovensko-maďarské vyrovnanie v rokoch 1861-1868. Matica slovenská, Martin 1941.
- Botík, Ján: Etnická história Slovenska. K problematike etnicity, etnickej identity, multi-etnického Slovenska a zahraničných Slovákov. Lúč, Bratislava 2007.
- Bystrický, Valerián–Kováč, Dušan–Pešek, Ján: Kľúčové problémy moderných slovenských dejín. VEDA, Bratislava 2012.

- Boros Ferenc: A magyar-szlovák kérdés történeti kontextusban, Hantken Kiadó, Budapest 2011.
- Brock, Peter: Slovenské národné obrodenie 1787-1847. Kalligram, Bratislava 2002.
- Chmel, Rudolf (szerk.): A szlovákkérdés a XX. században. Kalligram, Pozsony 1996.
- Czambel Samu: A cseh-tót nemzetegység múltja, jelene és jövője. Közművelődési és politikai tanulmány, Turócszentmárton 1902.
- Csepeli György: Nemzet által homályosan. Századvég, Budapest 1992.
- Demmel József: „Egész Szlovákia elért egy tutajon. Tanulmányok a 19. századi Magyarország szlovák történelméről. Kalligram, Pozsony 2009.
- Uő: A szlovák nemzet születése. Ľudovít Štúr és a szlovák társadalom a 19. századi Magyarországon. Kalligram, Pozsony 2011.
- Uő: Pánszlávok a kastélyban, Justh József és az elfeledett szlovák nemesség története. Kalligram, Pozsony 2014.
- Uő.: Magyar haza, szlovák nemzet. Alkotmányos szlovák politikai törekvések Magyarországon (1860–1872). Magyarországi Szlovákok Kutató Intézete, Békéscsaba 2016.
- Uő.: Szörnyeteg Felső-Magyarországon? Grünwald Béla és a szlovák–magyar kapcsolatok története. Ráció Kiadó, Budapest 2021.
- Diószegi István: Üllő és kalapács. Nemzetiségi politika Európában a 19. században. Magyarországi Kutató Intézet, Budapest 1991.
- Findor, Andrej: Zaiatky národných dejín. Kalligram, Bratislava 2011.
- Fónagy Zoltán: Modernizáció és polgárosodás 1849–1914. Csokonai, Debrecen 2001.
- Franková, Libuša: Slovenské národné obrodenie 1780-1848 (ideové podnety, ciele, špecifiká, periodizácia, národoobrodenecké snahy). Metodické centrum, Prešov 2000.
- Franková, Libuša: Slováci v novom veku národov (1780-1848). Universum, Prešov 2006.
- Gergely András: Egy nemzetet az emberiségnek. Magvető, Budapest 1987.
- Gergely András: Magyarország története (1790-1918. IKVA, Budapest 1990.
- Gerő András: A polgárosodás kora. Adams, Budapest 1992.
- Glettler, Monika: Pittsburg–Wien–Budapest. Programm und Praxis der Nationalitätenpolitik bei der Auswanderung der ungarischen Slowaken nach Amerika um 1900. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1980.
- Grünwald Béla: A felvidék. Politikai tanulmány. Ráth Mór, Budapest 1878.
- Uő.: A régi Magyarország 1711–1825. Franklin Társulat, Budapest 1910.
- Gyáni Gábor–Kövecz György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a má-

- sodik világháborúig. Osiris, Budapest 2003.
- Gyáni Gábor: Relatív történelem. Typotex Kiadó, Budapest 2007.
- Gyurgyák János: Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története. Osiris, Budapest 2002.
- Hanák Péter: Magyarország a Monarchiában. Gondolat Kiadó, Budapest 1975.
- Havrila, Marek – Otčenášová, Slávka (red.): Historiografia na Slovensku v kontexte spoločenského vývinu v 19. a 20. storočí. Universum, Prešov 2009.
- Hermann Róbert: Kossuth Lajos élete és kora. Pannonica Kiadó, Budapest 2002.
- Hodža, Milan: Szövetség Közép-Európában. Gondolatok és visszaemlékezések. Kalligram, Pozsony 2004.
- Holec, Roman: Tragédia v Černovej a slovenská spoločnosť, Matica slovenská, Martin 1997.
- Uő.: Andrej Hlinka, otec národa? Marenčin PT, Bratislava 2019
- Hornák Árpád – Vitári Zsolt (szerk.): A magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században. (Kutatói füzetek 14.) Pécsi Tudományegyetem, Pécs 2009.
- Hroch, Miroslav: Social Preconditions of National Revival in Europe. Cambridge University Press, Cambridge 1985.
- Hronský, Marián – Pekník, Miroslav: Martinská deklarácia. Cesta slovenskej politiky k vzniku Česko-Slovenska. VEDA, Bratislava 2008.
- Illés Pál Attila (szerk.): Hungaro-szlovakológia. Szent István Társulat, Budapest 2007.
- Jeszszky Géza: Az elveszett presztízs. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában (1894–1918). Magvető Kiadó, Budapest 1986.
- Karády Viktor: Zsidóság, modernizáció, asszimiláció. Tanulmányok. Cserépfalvi Kiadó, Budapest 1997.
- Käfer István: Vzájomnosti slovensko–maďarské. Štúdie – Magyar–szlovák irodalmi kölcsönösség. (Tanulmányok), Vydavateľstvo učebníc, Budapešť 1984.
- Uő.: A miénk és az övék: írások a magyar-szlovák szellemi kölcsönösségről. Magvető, Budapest 1991.
- Uő.: Magyar szlovákságismeret. Szent István Társulat, Budapest 2012.
- Kiss Gy. Csaba: Magyarország itt marad. Kalligram, Pozsony 1993.
- Kiss László: A szlovák nemzeti tudat születése. Acta Paedagogicae Agriensis. Nova Series Tom. XXXII. Sectio Historiae. Eger 2005.

- Kiss, László – Nagy, Imrich (red.): A közös történelem vitás kérdései. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Nova Series Tom. XXXVI. Sectio Historiae. Eger, 2009.
- Kiss Szemán Róbert: Szláv pokol Pesten. Ján Kollár munkássága 1819–1849. Balassi Kiadó, Budapest 2010.
- Klimko, Jozef: Územia Slovenska a utváranie jeho hraníc. Obzor, Bratislava 1980.
- Kollai István (szerk.): Meghasadt múlt: fejezetek a szlovákok és a magyarok történelméből. Terra Recognita Alapítvány, Budapest 2008.
- Kollai István: Szlovákia királyt választ. Akadémiai Kiadó, Budapest 2021.
- Kollár, Ján: O literárnej vzájomnosti. Vydavateľstvo SAV, Bratislava 1954.
- Kósa László (szerk.): Magyar művelődéstörténet. Osiris, Budapest 1998.
- Kovács Endre: Szemben a történelemmel. Magvető, Budapest 1977.
- Kováč, Dušan: Szlovákia története. 2. bővített kiadás, Kalligram, Pozsony 2011.
- Kowalská, Eva– Kantek, Karol: Magyarországi rapszódia avagy Hajnóczy József tragikus története. Magyarországi Szlovákok Kutató Intézete, Békéscsaba 2016.
- Krekovič, Eduard – Mannová, Elena – Krekovičová, Eva (red): Mýty naše slovenské. Academic Electronic Press, Bratislava 2005.
- Kučera, Rudolf: Közép-Európa története egy cseh politológus szemével. Budapest 2008.
- Lajčiak, Ján: Slovensko a kultúra. Vydavateľstvo Q 111, Bratislava, é. n.
- Letz, Róbert a kol.: Slovenské územie v historickom kontexte. Matica slovenská, Martin 2017.
- Lipták, Ľubomír: Száz évnél hosszabb évszázad. A történelemről és a történetírásról. Kalligram, Pozsony 2000.
- Liszka József: A szlovákiai magyarok néprajza. Osiris Kiadó, Budapest 2002.
- Mesároš, Július: Zložitie hľadanie pravdy o slovenských dejinách. Veda, Bratislava 2004.
- Michela, Miroslav: Trianon labrintusaiban. Történelem, emlékezetpolitika és párhuzamos történetek Szlovákiában és Magyarországon. Magyarországi Szlovákok Kutató Intézete, MTA BTK Történettudományi Intézet, Békéscsaba–Budapest 2016.
- Mikó Imre: Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika. Optimum Kiadó, h. n. é. n.
- Molnár Imre (szerk.): Szlovákok az európai történelemben (tanulmányok). Közép-Európa Intézet, Teleki László Alapítvány, Budapest 1994.
- Mudrony Mihály: *A felvidék. Felelet Grünwald Béla hasonnevű tanulmányára.* Pozsony 1878.
- Nagy Mariann: A magyar mezőgazdaság regionális szerkezete a 20. század elején. Gondolat Kiadó, Budapest 2003.

- Niederhauser Emil: A történetírás története Kelet-Európában. História – MTA Történettudományi Intézete, Budapest 1995.
- Orčenášová, Slávka: Schválená minulosť. Kolektívna identita v československých a slovenských učebniciach dejepisu (1918 - 1989). 2010 Filozofická fakulta UPJŠ v Košiciach Košice 2010.
- Paládi-Kovács Attila: Tájak, népek, népcsoportok. Válogatott tanulmányok. Akadémiai Kiadó, Budapest 2003.
- Pechány Adolf: A tótokról. Budapest 1913.
- Periwal, Sukumar (ed.): Nations of Nationalism, Budapest–London–New York 1995.
- Podhradzsky György: A tótok lakta Felföld politikai és kultúrgeográfiája (Függelékül a kérdés bibliográfiája). Stúdium, Budapest 1924.
- Polányi Imre: A szlovák társadalom és polgári nemzeti mozgalom a századfordulón (1895-1905). Akadémiai Kiadó, Budapest 1987.
- Pukánszky Béla: Német polgárság magyarföldön. 2. kiad. Lucidus Kiadó, Budapest 2003.
- Putkammer, Joachim von: Schulalltag und nationale Integration in Ungarn. Slowaken, Rumänen und Siebenbürger Sachsen in der Auseinandersetzung mit der ungarischen Staatsidee 1867–1914. München 2003.
- Rákos Péter: Nemzeti jelleg a miénk és a másoké. Öncsalások és előítéletek mint történelemformáló tényezők. Kalligram, Pozsony 2000.
- Rausch, Wilhelm (Hrg.): Die Städte Mitteleuropas im 20. Jahrhundert, Linz 1984.
- Ring Éva: Államnemzet és kultúrnemzet választóján: a modern nemzetek születése Kelet-Közép-Európában ELTE Eötvös Kiadó, Budapest 2004.
- Romsics Ignác (szerk.): Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről. Osiris, Budapest 2003.
- Romsics Ignác: Clio büveletében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel. Osiris, Budapest 2011.
- Simon Attila (red.): Mýty a predsudky v dejinách. Lilium Aurum, Šamorín – Dunajská Streda 2005.
- Somogyi Éva: Hagyomány és átalakulás. Állam és bürokrácia a dualista Habsburg Monarchiában. L'Harmattan, Budapest 2006.
- Spira György: A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarorszáján. Kossuth Kiadó, Budapest 1980.

- Steier Lajos: A tót nemzetiségi kérdés 1848-49-ben. I. A kérdés története. Budapest 1937.
- Stodola, Emil: Štatistika Slovenska, Turčiansky Svätý Martin 1912.
- Škvarna, Dušan (red.): Cesta moderných slovenských dejín. Štúdie k utváraniu modernej slovenskej identity a politického myslenia. Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica 2007.
- Špiesz, Anton: Illustrated Slovak History. A Struggle for Sovereignty in Central Europe by Anton Spiesz. Carducci Publishers, Wanconda 2006.
- Švorc, Peter – Harbuľová, Ľubica (red.): Stredoeurópske národy na križovatkách novodobých dejín 1848–1918. Prešov–Bratislava–Wien 1999.
- Šutaj, Štefan–László Szarka (Eds.): Regionálna a národná identita v maďarskej a slovenskej histórii 18.-20. storočia. Universum, Prešov 2007.
- Szabó István: A magyarság életrajza. (Reprint) Akadémiai Kiadó, Budapest 1990.
- Szabó, Miloslav: Od slov k činom. Slovenské národné hnutie a antisemitizmus (1875-1922). Kalligram, Bratislava 2014.
- Szarka László (szerk.): Szomszédok hármás tükörben: A Magyar–Csehszlovák Történész Vegyesbizottság negyedszázada, 1959– 1984. Akadémiai Kiadó, Budapest 1985.
- Uő.: Szlovák nemzeti fejlődés - magyar nemzetiségi politika 1867-1918. Kalligram, Pozsony 1995.
- Uő. (szerk.): A modern szlovák nacionalizmus évszázada 1780-1918 - Párhuzamos nemzetépítés a multietnikus Magyar Királyságban. Akadémiai Kiadó, Budapest 2011.
- Uő. (szerk.): Párhuzamos nemzetépítés, konfliktusos együttélés. Birodalmak és nemzetállamok a közép-európai régióban (1848–1938), Országház Kiadó, Budapest 2017.
- Uő: A multietnikus nemzetállam: Kísérletek, kudarcok és kompromisszumok. Csehszlovákia nemzetiségi politikájában 1918–1993. Kalligram, Pozsony 2016.
- Tibenský, Ján: Veľká ozdoba Uhorska. Dielo, život a doba Mateja Bela. Tatran, Bratislava 1984.
- Tibenský, Ján: A királynő könyvtárosa - Adam Frantisek Kollár élete és művei, Madách, Bratislava 1985.

- Varga Bálint: Árpád a város fölött. Nemzeti integráció és szimbolikus politika a 19. század végének Magyarországon. MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest 2017.
- Varga János: Helyét kereső Magyarország. Politikai eszmék és koncepciók az 1840-es évek elején. Akadémiai Kiadó, Budapest 1982.
- Viktor, Gabriel (Szalay, Ladislav): 1848-1849 legendája a szlovák történetírásban. Kalligram, Pozsony 1999.
- Vörös Károly: Hétköznapiak a polgári Magyarországon. MTA Történettudományi Intézet, Budapest 1997.
- Vörös László: Analytická historiografia versus národné dejiny. Pisa University Press, Pisa 2011.
- Wesselényi Miklós: Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében. Reprint. Európa Kiadó, Budapest 1992.
- Wlachovský, Karol: Köztes szerepben. Párbeszéd a magyar és a szlovák irodalommal – közös dolgainkról. Ister Szolgáltató, Budapest 2001.

Univerzita J. Selyeho
Pedagogická fakulta
Bratislavská cesta 3322
SK-945 01 Komárno
www.ujs.sk

Szarka László
**Fejezetek a magyar-szlovák kapcsolatok
19. századi történetéből**

Recenzenti / Szakmai lektor
Dr. habil. Liszka József, CSc.
Bajcsi Ildikó, PhD.

Online pdf-dokument
Szerzői ív/Autorský hárok: 5,95
Vydavateľ / Kiadó: Univerzita J. Selyeho, Selye János Egyetem
Rok vydania / Kiadás éve: 2022
Prvé vydanie / Első kiadás

ISBN 978-80-8122-417-1

ISBN 978-80-8122-417-1